

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

**TÜRKİYE'DE UYGULANAN DIŞ TİCARET POLİTİKALARININ EKONOMİK
BÜYÜMEYE ETKİSİ**

Tuğba TEMÜR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Necati ÇİFTÇİ

BİLECİK, 2013

Ref. No.: 10015530

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

**“TÜRKİYE’DE UYGULANAN DIŞ TİCARET POLİTİKALARININ EKONOMİK
BÜYÜMEYE ETKİSİ”**

Tuğba TEMÜR
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Necati ÇİFTÇİ

BİLECİK, 2013

Ref. No.: 10015530

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA
JÜRİ ONAY FORMU

...01 /...10. /2013...

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
.....15.05.2013..... tarih ve .....9916..... sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından
01/10/2013 tarihinde Tez Savunma Sınavı yapılan Tuğba TEMÜR'ün Türkiye'de Uygulanan Dış Ticaret
Politikalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi" konulu tez çalışması İktisat Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

ÜYE
(TEZ DANIŞMANI): YRD. DOÇ. DR. NECATİ ÇİFTÇİ

ÜYE : DOÇ. DR. AYKUT EKİNCİ

ÜYE : DOÇ. DR. GÜRKAN HAŞİT

ONAY

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ...../...../..... tarih ve
...../..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tez çalışmamda benden öneri, görüş, anlayış, bilgi ve yardımlarını esirgemeyen çok değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Necati ÇİFTÇİ' ye sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Bu çalışma sürecim boyunca anlayış ve sabırlarını esirgemeyen değerli babam Mustafa AKYOL, annem Yüksel AKYOL, abim Esat AKYOL, ablalarım Şafak AKKOYUNLU ve Fecir KIĞILCIM'a manevi desteklerinden dolayı şükranlarımı sunarım.

Tez çalışmamın başından itibaren sonsuz sevgi, anlayış, sabır ve sürekli destekleriyle beni motive eden çok kıymetli hayat arkadaşım, biricik eşim, Mümin TEMÜR' e teşekkürlerimi sunarım.

Bugüne kadar üzerimde emeği olan isimlerini teker teker sayamadığım çok değerli hocalarıma şükranlarımı en içten dileklerle sunarım.

Tuğba TEMÜR
BURSA, 2013

ÖZET

“Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi”

Tuğba TEMÜR

1980 sonrasında meydana gelen küreselleşme hareketi ile birlikte ülkelerin dış ticaret oranları ile büyüme arasındaki ilişki her geçen gün artmıştır. 1980 öncesi uygulanan ithal ikameci politika 1970’ li yılların sonlarına doğru yaşanan petrol krizleri ve yaygınlaşan libelleşme sonucunda yerini ihracata dayalı sanayileşme stratejisine bırakmıştır. Bu çalışma da Türkiye’nin dış ticaret politikaları ile ekonomik büyüme arasında ki ilişki incelenmiştir. Yapılan analiz sonucu Türkiye’nin ihracatının ithalata bağımlı olduğu, ihracat ve ekonomik büyümedeki değişmelerin ithalatın Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Dış ticaret, Ekonomik büyüme, Büyüme teorileri, Sanayileşme stratejileri.

ABSTRACT

“The Effect Of Foreign Trade Policies On Economic Growth In Turkey”

Tuğba TEMÜR

Globalization movement that occurred after 1980, with a growth rate of foreign trade with the relationship between the countries each day increased. Applied to the pre-1980 import-substitution policy in 1970 towards the end of the nineties as a result of the oil crisis and widespread liberalization replaced by an export oriented industrialization strategy. In this study, the relationship between economic growth and foreign trade policies of Turkey were investigated. The result of the analysis of Turkey's exports, imports, exports and economic growth is dependent on changes in imports reached the conclusion that the cause of Granger.

Key Words

Foreign Trade, Economic Growth, Growth Theory, Industrialization Strategies.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	6
TABLolar LİSTESİ.....	10
GRAFİK LİSTESİ.....	11
GİRİŞ	12

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜMENİN TEMELLERİ

1.1. DIŞ TİCARETİN TANIMI VE ÖNEMİ	14
1.1.1. Dış Ticaret Yapma Nedenleri	15
1.1.2. Dış Ticaretin Yararları	16
1.2. DIŞ TİCARET POLİTİKASININ AMAÇ VE ARAÇLARI.....	17
1.2.1. Dış Ticaret Politikasının Amaçları.....	18
1.2.1.1. Kendi Kendine Yeterlik	18
1.2.1.2. Ekonomik Refah	18
1.2.1.3. Dış Rekabetten Korunma.....	18
1.2.1.4. Dış Ödemeler Dengesizliklerinin Giderilmesi.....	19
1.2.1.5. Tam İstihdamı Sağlama	19
1.2.2. Dış Ticaret Politikasının Araçları	19
1.3. EKONOMİK BÜYÜME VE EKONOMİK BÜYÜMENİN KAYNAKLARI	21
1.3.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı.....	21
1.3.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları.....	22
1.3.2.1. Arz Kaynaklı Büyüme	22
1.3.2.1.1. Beşeri Kaynaklar	22
1.3.2.1.2. Tasarruf ve Yeni Sermaye Yatırımı	23
1.3.2.1.3. Doğal Kaynaklar	23
1.3.2.1.4. Fiziksel Sermaye Birikimi.....	24
1.3.2.1.5. Teknolojik Gelişme	24

1.3.2.2. Talep Kaynaklı Büyüme	25
1.3.3. İktisadi Büyümenin Özellikleri	25
1.3.4. İktisadi Büyümenin Etkileri	26
1.4. İktisadi Büyüme Teorileri	28
1.4.1. Merkantalist Büyüme Teorisi	28
1.4.2. Fیزیokrasi'ye Göre Büyüme Teorisi	29
1.4.3. Klasik Büyüme Teorisi	30
1.4.3.1. Adam Smith'e Göre Büyüme Teorisi	32
1.4.3.2. David Ricardo'nun Büyüme Teorisi	34
1.4.3.3. Robert Malthus'un Nüfus Teorisi	36
1.4.4. Sosyalist Büyüme Teorileri	37
1.4.4.1. Karl Marx'ın Büyüme Teorisi	38
1.4.4.2. Schumpeter	41
1.4.5. Post Keynesyen Büyüme Teorileri	41
1.4.6. Neo-Klasik Büyüme Modelleri (Dışsal Büyüme Modeli)	45
1.4.7. İçsel Büyüme Modelleri	49
1.4.7.1. Bilgi Üretimi ve Taşmalar (Romer)	50
1.4.7.2. Beşeri Sermaye Modeli (Lucas)	51
1.4.7.3. Araştırma & Geliştirme Modeli	53
1.4.7.4. Kamu Politikası Modeli (Robert Barro)	54
1.4.7.5. AK Modeli	54

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET POLİTİKALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN RAKAMSAL OLARAK ANALİZİ

2.1. İTHAL İKAMECİ POLİTİKA	56
2.1.1. İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Aşamaları ve Amaçları	58
2.1.2. İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Neden Olduğu Sorunlar	59
2.2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME POLİTİKASI	60
2.2.1. İhracata Yönelik Sanayileşme Politikalarının Avantajları	60
2.2.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Politikasının Dezavantajları	61
2.3. TÜRKİYE'DE 1960-1980 YILLARI ARASINDA UYGULANAN İTHAL İKAMECİ POLİTİKANIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ	62

2.3.1. 1960 Öncesi Uygulanan Dış Ticaret Politikalarına Kısa Bir Bakış	63
2.3.2. 1980 Öncesi Uygulanan İthal İkameci Politika Dönemi: Planlı Dönem (1963-1980)	64
2.3.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)	66
2.3.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972).....	68
2.3.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Dönemi (1973-1977)	69
2.3.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Dönemi (Ekonomik Bunalım 1977-1979)	70
2.3.3. 1980 Sonrası Uygulanan İhracata Dayalı Sanayileşme Politikası (Liberal Dönem).....	74
2.3.3.1. 24 Ocak 1980 Kararlarının Hedefleri ve Sonuçları	74
2.3.3.2. 4 Şubat 1988 Kararları ve Sonuçları	77
2.3.3.3. 5 Nisan 1994 Kararlarının Nedenleri, Amaçları ve Sonuçları	78
2.3.3.4. Gümrük Birliği'ne Geçiş Dönemi (1996-2000).....	80
2.3.3.5. 2000'li Yıllar Güçlü Ekonomiye Geçiş Dönemi	84
2.3.3.5.1. 2002 Yılı ve Sonrası	87
2.4. TÜRKİYE'DE UYGULANAN İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME POLİTİKASININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ (1980 SONRASI LİBERAL DÖNEM).....	88
2.4.1. Türkiye'nin İthal İkameci Politika Döneminin Ekonomik Büyüme Sürecine Kısa Bir Bakış (1963-1980)	89
2.4.2. Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Ekonomik Büyümeye Etkisi	94
2.4.2.1. 1980-1990 Dönemi	95
2.4.2.2. 1991-2001 Dönemi	98
2.4.2.3. 2002 Yılı ve Sonrası.....	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE (2001-2012) UYGULANAN DIŞ TİCARET POLİTİKASI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: EKONOMETRİK ANALİZ

3.1. LİTERATÜR TARAMASI.....	108
3.2. VERİ SETİ	117
3.3. YÖNTEM.....	118
3.3.1. Durağanlığın Saptanması	118
3.3.2. ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi) Birim Kök Testi	118

3.3.3. Philips-Perron (PP) Birim Kök Testi	119
3.3.4. Johansen Eş Bütünleşme Testi.....	120
3.3.5. Granger Nedensellik Testi	121
3.4. BULGULAR.....	122
3.4.1. Birim Kök Testi ve Sonuçları	122
3.4.2. Johansen Eş Bütünleşme ve VAR Analizi Sonuçları	122
3.4.3. Granger Nedensellik Testi Sonuçları	123
SONUÇ.....	126
KAYNAKLAR	129
ÖZGEÇMİŞ.....	135

TABLO VE ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Ekonomik Büyüme	21
Şekil 2. Neo-Klasik ve İçsel Büyüme Modellerinin Karşılaştırılması	50
Tablo 1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Ekonomik Göstergeler	68
Tablo2. Türkiye’de Sanayileşme ve Büyüme Dönemleri	71
Tablo 3. 1960-1980 Yılları Arasında Türkiye’nin Dış Ticareti(Milyon Dolar)	72
Tablo 4. 1964-1980 Dış Borç Oranları	72
Tablo 5. Türkiye’nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaretindeki Gelişmeler	81
Tablo 6. Ana Sektörlere Göre İhracat (Milyon Dolar)	82
Tablo 7. Türkiye’nin Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	83
Tablo 8. Temel Ekonomik Göstergeler(1998-2001)	85
Tablo 9. Kalkınma Planlarında Gerçekleşen Ortalama GSMH-Büyüme Hızları	91
Tablo 10. Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı	92
Tablo 11. Yıllık Sektörel Büyüme Hızları	93
Tablo 12. GSMH’nın Sektörel Katma Değerlerinin Ortalama Büyüme Hızları(1973-1978)	94
Tablo 13. İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı	104
Tablo 14. İhracatın ve İthalatın GSMH İçindeki Payı	104
Tablo 15. Çalışmaları İnceleyen Literatür Özeti	109
Tablo 16. ADF ve PP Testlerinin Sonuçları	122
Tablo 17. VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluklarının Seçimi	122
Tablo 18. Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları	123
Tablo 19. Granger Nedenselliği/Wald Testi Sonuçları	124

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1. AB ile İhracatımızda İlk Beş Ülke (1997)	82
Grafik 2. 1963-1980 Dış Ticaret Göstergeleri	90
Grafik 3. 1963-1980 İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	90
Grafik 4. İhracat ve İthalatın GSMH'na Oranı(1960-1980)	91
Grafik 5. GSMH'nın Artış Hızları 1963-1978 (Sabit Fiyatlarla)	93
Grafik 6. 1980-1990 Dış Ticaret Göstergeleri	95
Grafik 7. 1980-1990 İhracatın İthalatı Karşılama Oranı ve Değişimleri	96
Grafik 8. İhracatın-İthalatı GSMH'ya Oranları (%)	96
Grafik 9. 1980-1990 Yılları Arasında GSMH Büyüme Hızları	97
Grafik 10. 1980-1990 Yılları Arasında İhracatın Sektörel Büyüme Hızları	98
Grafik 11. 1991-2001 Dış Ticaret Göstergeleri	99
Grafik 12. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	100
Grafik 13. GSMH Büyüme Hızı (1991-2001, %)	100
Grafik 14. Sektörel Büyüme Hızları (1990-2000)	101
Grafik 15. 2002-2012 Dış Ticaret Göstergeleri	102
Grafik 16. 2002-2012 İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	103
Grafik 17. İhracat-İthalat ve GSMH Büyüme Oranları	105
Grafik 18. 2002-2006 GSMH Büyüme Hızı	105
Grafik 19. Sektörel Büyüme Hızları (% , 2001-2010)	106

GİRİŞ

Dış ticaret, bir ülkenin ithalat ve ihracat hareketlerinin toplamını ifade eden ve bir ülkenin ödemeler bilançosu içinde yer alan en önemli kalemini oluşturmaktadır. Dış ticarete herhangi bir mal veya mal grubu bir ülkeden başka bir ülkeye geçmekte bunun karşılığında bir diğer ülkeden bir mal veya mal grubu o ülkeye girmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunu ekonomik büyüme sürecinin nasıl gerçekleştirileceği ile ilgilidir. Ekonomi literatüründe dış ticaret politikaları ile ekonomik büyüme çok geniş bir yere sahiptir. Ekonomik büyüme tüketimi, üretimi ve dolayısıyla ikisi arasındaki farkı oluşturan dış ticareti etkilemektedir. Yani büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişkiler iki yönlüdür: Büyüme dış ticareti, dış ticarete büyümeyi etkilemektedir.

Günümüzde dış ticaret, ülkelerin kalkınmalarının sürdürülmesinde ve dünya ülkeleriyle bütünleşmenin sağlanmasında en önemli unsurlarından biri olarak görülmektedir. Bu yüzden ülkeler çıkarlarını korumak amacıyla dış ticareti sınırlandırıcı veya özendirici tedbirleri almaktadırlar. Dış ticaretle ilişkileri açısından sanayileşme stratejileri, ithal ikameci ve ihracatı teşvik edici olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. 24 Ocak 1980 tarihine kadar Türkiye’de ithal ikameci politika izlenmiştir. Bu politika nedeni ile döviz kurları düşük tutulmuş ve ihracata yönelik dış ticaret politikalarına yeterince önem verilmemiştir. 24 Ocak kararları ile ihracata dayalı dış ticaret politikaları uygulanmaya başlanmıştır.

Çalışmanın amacı; dış ticaretin ülkelerin büyümesi açısından çok önemli bir politika olduğunu vurgulamaktır. Dış ticaretin, politikalarının büyümeyi nasıl etkilediği incelenecektir. Çalışma kapsamında dış ticaret, büyüme kavramı, teorileri ve dış ticaret politikalarının genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. 1980 öncesi dış ticaret gelişmeleri ile reform sonrası dış ticaret politikaları incelenecektir.

Araştırma yöntemi olarak temel ekonomik verilere dayalı analizler yapılmıştır. Bu amaca da yönelik olarak özel ve kamu kurumlarınca yayınlanan istatistikler kullanılmıştır. Bu yüzden araştırma ile ilgili yeni veriler koymaktan çok istatistiki verilere dayalı analizler yolu ile politika uygulamaları değerlendirilmiştir.

Buradan yola çıkılarak çalışmanın birinci bölümünde; dış ticaretin tanımına, büyüme kavramı, büyüme teorileri incelenecektir.

İkinci bölümde; Türkiye' deki dış ticaret politikalarının teorik olarak analizine değinip, ithal ikame ve ihracata yönelik politika kavramlarının yapılma nedenleri, aşamaları, sonuçları ve etkilerine değinilecektir. Türkiye'deki 1980 öncesi ithal ikame politikalarına ve 1980 sonrası ihracata yönelik dış ticaret politikalarının ekonomik büyümeye olan etkisinin rakamsal olarak analizi yapılacaktır.

Üçüncü bölümde ise; Türkiye'nin 2001-2012 yıllarının üçer aylık dönemlerini kapsayan veri seti ve zaman serisi analizi teknikleri kullanılarak Türkiye'de ekonomik büyümeye olan etkisinin araştırılmış, ayrıca konuyla ilgili literatür taraması yapılmıştır.

Sonuç bölümünde, çalışmanın özeti yapılmış, elde edilen sonuçlar kısaca özetlenmiş ve Türkiye'de uygulanması gereken politikalar hakkında bazı önerilerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜMENİN TEMELLERİ

1.1. DIŞ TİCARETİN TANIMI VE ÖNEMİ

Günümüz dünyasında dış ticaret, ülkelerarası iktisadi ilişkilerin en belirleyici unsuru arasında yer almaktadır. Ülkelerarası iktisadi rekabet gücü alanında yapılan uluslararası analizlerin temel göstergelerinden biri olan uluslararasılaşma seviyesi faktörünün alt unsurlarını başta dış ticaret performansı oluşturmaktadır. Diğer unsurlar arasında ise, ulusal korumacılık, yabancı firmalarla ortaklık, yurt-içi ve yurt-dışı yabancı sermaye yatırımı ve dışa açıklık oluşturmaktadır.

Uluslararası iktisadi işlemler, ülkeler arasında, para karşılığı tüm mal ve hizmet hareketleri ile sermaye hareketlerini kapsamaktadır. Dış ticaret ise “uluslararası ilişkilerin, para karşılığı tüm mal ve hizmet alışverişi kısmını ifade etmektedir. Bu mal ve hizmet alışverişinin iki yönü vardır: ihracat ve ithalat” (Kemer, 2003: 3).

Dünyada yaygınlaşan küreselleşme ve bütünleşme eğilimleri dış ticaretin önemini son yıllarda daha da arttırmıştır. Dış ticaret sayesinde birbirinden uzak bölgelerdeki üretici ve tüketiciler ticari faaliyetler aracılığıyla ilişki kurmaktadır. Ticari ilişkiler her şeyden önce toplumlar arası ilişkilerde karşılıklı benzeşme ve bağımlılık yaratmakta, uluslararası ilişkileri arttırmakta, artan uluslararası ilişkiler de ülkeyi kendi içinde bir dönüşüme zorlamakta, ayrıca dış ticaretini başarıyla sürdüren ülkelerin ulusal gelirini ve refahını arttırdığı da gözlenmektedir.

Çağdaş iktisat teorisi, uluslararası ticarete taraf olan ülkelere nasıl fayda getireceğini açıklamaktadır. Dış ticaret, ülkelerin belirli malların üretiminde uzmanlaşmasını sağlayarak öğrenmeyi ve ürün hakkında yeni buluşları hızlandırmakta; dünya üretim kaynakları, işgücü ve zamanın da etkin kullanımını sağlamakta, ülkelere ölçek ekonomilerinden faydalanma imkanı vermektedir. Bununla beraber dış ticaret, küresel pazarlarda alıcı ve satıcıların en iyiyi aramalarına da imkan sağlamaktadır (Şentürk, 2007: 5).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bakımından dış ticaret her zaman önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ürettikleri hammaddeleri gelişmiş ülkelere satarken, gelişmiş ülkeler için ise gelişmekte olan ülkeler ürettikleri mamul mallar için pazar oluşturmaktadır. Dış ticarete gelişmiş ülkelerin ithalatı, az gelişmiş ülkelerin ihracatı olacak, hammaddeler uluslararası ticaretin ağırlık merkezini oluşturacaktır. Az gelişmiş ülkeler ise kalkınma hedefi ile uyum içinde çeşitli sanayileri kurabilmek için, yatırım malları ve bazen de gıda ve tüketim mallarını içeren mallar için gelişmiş ülkelerle ticaret yapma gereksinimi içine girmektedirler. Sonuç olarak, dünyadaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaretin yapılması dünyadaki düzenin gereği olarak dış ticareti önemli kılmaktadır (Karluk, 2005: 154).

1.1.1. Dış Ticaret Yapma Nedenleri

Bazı ülkelerde belirli malların yerli üretimi yurt içi talebi karşılayacak düzeyde olamamakta ve bazen hiç yapılmamaktadır. Bazılarında ise tersine bir durum gerçekleşmekte, ülkenin üretimi ulusal ihtiyaçların çok üzerinde yapılmaktadır. Böyle bir durumu yaşayan yerli üretim açığı bulunan ülkeler bakımından iç talebi karşılamanın yolu, üretim fazlası olan ülkelere yapılacak ithalattır.

Yerli üretimin yetersizliği özellikle tarım ürünleri için söz konusudur. Çünkü bu ürünler genellikle toprak ve iklim koşulları yönünden belli koşulları gerektirir. Dolayısıyla bunlara sahip olmayan ilgili malları üretemez ve bunları ancak söz konusu faktörlere sahip zengin ülkelere ithal etmek zorunda kalırlar. Aynı durum madenler içinde geçerlidir. Bazı ülkeler ise gerekli teknolojiye veya yetişkin iş gücüne sahip olmamakta bu yüzden sanayi üretimi konusunda diğer ülkelere bağımlı olmaktadır. Bu nedenle ülkeler fiyat ve kalite gibi faktörlere bağlı olmaksızın üretmedikleri ürünleri o alanda yeterli olan ülkelere ithal etmek durumundadırlar (Seyidoğlu, 2001: 23).

Ülkelerin dış ticaret yapmalarının başka bir nedeni aynı endüstri içinde faaliyet gösterse de farklı üreticiler tarafından üretilen mallar arasındaki görünüş, kullanım ve yapılaş bakımından farklılıklar olmalıdır. Ayrıca uluslararası zevk, gelir farklılıkları da ticarete önemli yer tutmaktadır. Dış ticarete bir diğer önemli bir noktada malların çeşitli ülkelere üretilmesine rağmen kalitelerindeki farklılıklardır. Tüketicilerin bu

türdeş nitelikteki ürünler açısından hangi ülkenin malını tercih edecekleri bu malların fiyatlarına bağlıdır (Seyidoğlu, 2001: 24).

1.1.2. Dış Ticaretin Yararları

Mutlak veya karşılaştırmalı üstünlüğe göre uzmanlaşma, dış ticaret işlemine dahil olan tarafların kazançlı çıkmasına neden olmaktadır. Ancak bu ülkelerde faaliyette bulunan her ekonomik birim bu kazanımdan eşit ölçüde yararlanamaz, hatta bazı kişi ve firmalar ekonomik bir kayıpla bile karşı karşıya kalabilirler. Dış ticaretin milli geliri arttırıcı etkisi olduğundan dış ticaretin faydaları iki ana başlık altında toplanabilir;

Ticaretin türü ne olursa olsun amaç kar sağlamaktır. Fakat malların mallarla değiştirilmesinden fayda temin edebilmek için, stok bulunması gereklidir. Yani bir malı ihtiyacından çok üreten kimse, elde ettiği fazlayı vererek karşılığında başka ihtiyaçlarının tatmininde kullanacağı malları almaktadır. Böylelikle kişi en az zahmetle en yüksek tatmine ulaşabilecektir.

“Dış ticaretin bir ekonomi için yararlı olabilmesi, üretimlerinde ihtisaslaşmış olduğu, yani en az emekle en çok ve kaliteli üretebildiği malları ihraç etmesine, daha çok zahmetle üretebildiği malları ithal etmesine bağlıdır” (Kumbaracıbaşı, 1976: 89).

Dış ticaretin dinamik faydaları ise şöyle sıralanmaktadır;

- Üretim ve kaynak açığını karşılama; gelişmekte olan ülkeler kalkınmaları için gerekli olan, ancak kendilerinin üretmedikleri mal, hizmet ve kaynakları yurt dışından ithal ederler. Yatırım malları ile ara malları, hammaddeler ve zorunlu tüketim maddeleri bunlar arasında sayılabilir.
- İç ekonomideki ürün fazlasına pazar (çıkış) sağlama; dış ticaretin bulunmadığı bir ekonomide iç talep yetersizliği sebebiyle, ülke kaynakları eksik çalıştırılabilirler.
- Geniş bir piyasa hacmi; kapalı ekonomilerde üretim iç piyasa hacmi ile sınırlı olmaktadır. Piyasa darlığı çoğu mallarda üretimin en etkin yöntemlerle yapılmasını ya da en uygun teknolojilerin kullanılmasını engellemektedir. Çünkü özellikle kitlesel üretim teknolojileri, belli bir kapasitenin altında verimli olarak kullanılamazlar. Böylece dış piyasalar için, piyasa darlığı engelini ortadan kaldırır. Geniş bir piyasa ayrıca üretimde ölçek ekonomilerinde yararlanılmasına olanak sağlar. Bununla beraber ulusal

yatırımları özendirerek ve dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekerek de kalkınmayı olumlu yönde etkiler.

- Rekabet; dış ticaret, yerli üreticileri yabancı üreticilerin rekabeti ile karşı karşıya getirmektedir. Bu da üretim de etkinliği arttırmakta, teknolojiyi geliştirmekte ve iş bilen becerikli iş adamlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Rekabetin olmadığı yerlerde tekelleşme eğilimleri başlar, verimlilik azalır ve kaynak israfı artar. O bakımdan rekabet kaynak verimliliğini arttırmanın etkili bir yolu olarak kabul edilir. Bununla birlikte, yeni kurulan bir endüstrinin dış rekabete dayanabilmesi için belirli bir süre korunması gerekmektedir (Bebek Endüstriler Tezi).
- İç piyasa talebini geliştirme; geniş bir piyasaya sahip olan Türkiye, Brezilya, Hindistan gibi ülkelerde önceleri ithal edilen yeni sanayi ürünlerinin, zamanla yurt içi talebi genişletilmiş ve bu şekilde söz konusu malların yurt içinde etkin bir şekilde üretilmesine olanak sağlamıştır.
- Ekonomik dinamizm; dış ticaret sayesinde ülkeler birbirine yaklaştırmaktadır. Farklı ülkelerdeki tüketiciler diğerlerinin davranışlarından, ihtiyaçlarından, yaşayışlarından ve kullandıkları mallardan haberdar olurlar. Böylece yeni ihtiyaçlar doğar, farklı kalitede mallar talep edilir ve ekonomik yapılanmada değişiklikler oluşur. Bütün bunlar ekonomiye dinamizm kazandırır, kaynakların daha iyi kullanılmasına ve tüketici refahının artmasına katkıda bulunabilir. (Seyidoğlu, 1998: 111-112).

1.2. DIŞ TİCARET POLİTİKASININ AMAÇ VE ARAÇLARI

Dış ticareti toplum yararlarına uygun olarak düzenlemek için devletin aldığı tedbirlerin tümüne dış ticaret politikası denir. Dış ticaret politikasının temel amaçları birey başına milli geliri arttırmak için, ekonomi içinde ihtiyaçların karşılanmasındaki noksanları gidermek ve yerli üretimi korumaktır.

Hükümetler ülkelerinin dış ticaret ilişkilerine çeşitli sebeplerden dolayı müdahale etmektedirler. Bu sebeplerin bazıları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

1.2.1. Dış Ticaret Politikasının Amaçları

Ülkeler dış ticarete, çeşitli şekillerde ve farklı politikalarla müdahalede bulunabilmektedirler. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazen ekonomilerindeki dengesizlikleri gidermek, bazen yeni gelişen sanayilerini geliştirmek, bazen de siyasi ve sosyal ve sebeplerden dolayı farklı araçlarla, bu amaçlarını gerçekleştirmek için dış ticarete müdahale etmektedirler (Çapan, 2009: 32). Bu amaçlar aşağıdaki gibi özetlenmektedir.

1.2.1.1. Kendi Kendine Yeterlik

Tam anlamı ile kendi kendine yeterli bir ekonomi politikası izlenmesi, bir ekonominin tamamı ile uluslararası ticaret ve sermaye akışlarından soyutlanması anlamına gelir. Bu anlamda ihtiyaç duyulan her şey, ülke içinde üretilmeye çalışılır. Günümüzde artık bu anlamda bir dış ekonomi politikası amacı bulunmamaktadır (Karluk, 2003: 167).

1.2.1.2. Ekonomik Refah

Ülkelerin tamamen serbest dış ticaret ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre uzmanlaşp, uluslararası iş bölümünden azami faydayı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik dış ekonomi politikası, uluslararası ticarete konan kısıtlamaların kaldırılarak ticaretin genişletilmesini benimsemektedir (Karluk, 2003: 167).

1.2.1.3. Dış Rekabetten Korunma

Ülkeler dış piyasanın rekabetine dayanamayan yerli endüstrileri korumak için ithalatı kısıtlama ya da sınırlandırma yoluna gidebilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde, yeni kurulan veya ilerde kurulacak endüstriler, belirli bir olgunluk aşamasına ulaşınca kadar böyle bir korunmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Sanayileşmiş ülke hükümetleri de özellikle az gelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri tekstil gibi emek yoğun bir kısım sanayi mallarıyla rekabet edemeyen bazı yurt içi endüstri dallarını koruyucu politikalar izlemektedir (Seyidoğlu, 1998: 117).

1.2.1.4. Dış Ödemeler Dengesizliklerinin Giderilmesi

Ödemeler bilançosu açıkları, bir ülkenin ekonomisi üzerinde önemli bazı olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Dış açık veren ülkeler bu konuda büyük bir baskı altındadırlar. Çünkü döviz rezervlerinin tükenme olasılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerde dış ticaret politikasının amacı, döviz kazandırıcı işlemlerin kısıtlanması ile dış açıkların giderilmesine yönelik olmaktadır (Seyidoğlu, 1998: 117).

1.2.1.5. Tam İstihdamı Sağlama

Bir ülkede tam istihdamın sağlanması demek bir anlamda da ülke içinde iç dengenin sağlanması anlamına gelmektedir. Ülkede tam istihdamın gerçekleştirilmesi, dış ekonomi politikası ile sağlanmaya çalışıldığında, uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri ülke içi ekonomik faaliyet seviyesine bağlı olarak sınırlanır veya teşvik edilir (Karluk, 2003: 168).

1.2.2. Dış Ticaret Politikasının Araçları

Hükümetlerin dış ticarete müdahale için kullandığı birçok araç bulunmaktadır. Bunlar arasında geleneksel olarak nitelendirilen araç ise gümrük tarifeleridir. Fakat günümüzde bu politika aracının etkisi azalmış yerini yeni araç ve düzenlemelere bırakmıştır. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

a) Gümrük Tarifeleri: Malların ülke sınırlarından geçişi sırasında alınan vergileridir. Tarifelerin ekonomi üzerindeki etkileri fiyat mekanizmasının işleyişine dayanır.

b) Tarife-dışı Araçlar: Gümrük tarifelerinin dışında genellikle döviz çıkışına yol açan işlemleri kısıtlamak için hükümetin tek taraflı kararı ile konulan müdahale önlemleridir. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

- Miktar kısıtlamaları: Devletin ithalatı doğrudan doğruya belirli miktarla sınırlandırmasına dayanan uygulamaları kapsar.

- Tarife benzeri faktörler: Gümrük tarifeleri gibi ithalatı pahalılaştırıp yerli üretimin karlılığını arttıran, yani fiyat mekanizması yoluyla serbest ticarete müdahale niteliğinde olan önlemlerdir.

- Görünmez engeller: Devletin, halk sağlığı veya kamu güvenliği gibi nedenlerle çıkartmış olduğu idari, teknik düzenleme veya standartları kapsar.

- Gönüllü ihracat kısıtlamaları: İthalatçı ülkenin piyasasını bozduğu gerekçesi ile, üretici ülkelerin mal ihracatını sınırlandırmaya yönelik bir kotadır.

c) İhracatın Özendirilmesi: Günümüzde gerek gelişmiş gerekse az gelişmiş ülkelerde ihracatın özendirilmesi için hükümetlerin almış oldukları bir takım önlemler bulunmaktadır. Özellikle dış piyasalara yeni açılmakta olan az gelişmiş ülkeler bu önlemlere yoğun olarak başvurmaktadır. Bunlar çoğunlukla ihracatçıya, ülkeye kazandırdığı dövizler karşılığında daha fazla ulusal para ödenmesi veya ihraç malları üretiminde maliyetlerin düşürülmesine yönelik uygulamalarla bürokrasinin azaltılmasından oluşur (Seyidoğlu, 1998: 119-120).

d) Döviz Kontrolü: Gelişme yolunda olan ülkeler ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirebilmek ve hızla sanayileşebilmek için ihraç ettiklerinden daha fazla ithalatta bulunma ihtiyacı duymaktadır. Bu ihtiyaca karşılık adı geçen ülkelerin imkanları oldukça sınırlıdır. Böyle bir durumda gelişme yolunda olan ülkelerde dış ticaret ve buna bağlı olarak ödemeler dengesi devamlı açık vermekte ve döviz kıtlığı ortaya çıkmaktadır. Bu duruma engel olmak için bu tip ekonomilerde döviz kontrolü mekanizması uygulanması gereği doğar ve ülkeye giren tüm döviz ve efektif yabancı paralar devlet kontrolü altına alınmaktadır. İhracatçı, ihraç etmiş olduğu ürünlerin karşılığı olan dövizleri ulusal paraya çevirmek, buna karşılık ithalatçılar ithalat yapabilmek için döviz izni almak zorunda kalmaktadır. Eğer bir ülke döviz kontrolü politikası izliyorsa, şüphesiz bu politika sadece ithalatçı ve ihracatçıları kapsamakla kalmaz, aynı zamanda ülkenin tüm uluslararası ekonomik faaliyetlerini de içine alır. Başka bir ifade ile döviz kontrolünün bir sonucu olarak ülkenin ödemeler bilançosundaki tüm kalemler üzerinde devletin bir denetim hakkı doğmaktadır (Karluk, 2003: 169).

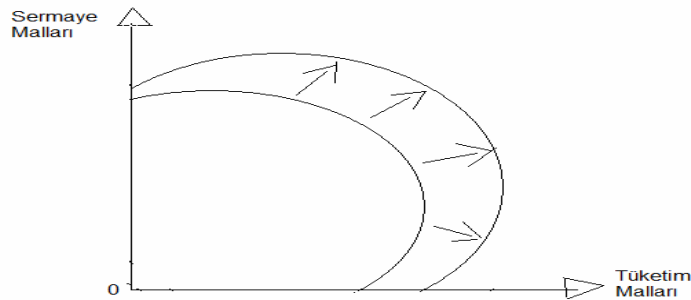
1.3. EKONOMİK BÜYÜME VE EKONOMİK BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

Ekonomik büyüme her ekonomi için birincil hedefler arasında yer aldığından, iktisat yazınında en çok araştırılan konuların başında gelmektedir. Türkiye gibi sahip olduğu kaynakları etkin olarak değerlendirmemiş ülkeler için ekonomik büyüme ile ilgili çalışmalar daha büyük bir önem taşımaktadır.

1.3.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı

Ülke ekonomisinin iş gücü, nüfus, toprak ve diğer üretim faktörlerinde gerçekleşen artışlara büyüme denmektedir (Acar, 2002: 9). “Ekonomik büyümeden anlaşılan ya üretim faktörlerindeki artışla üretim artışını gerçekleştirmek, ya da aynı miktar üretim faktörleriyle daha fazla ürün elde etmeyi sağlayan teknolojik gelişmeler” olarak tanımlanmaktadır (İyibozkurt, 1992: 102). Fakat büyümenin üretim artışını sağlamasının yanında diğer bir cephesi de gelir artışıdır. İnsan toplulukları yüzyıllar boyunca ve hatta binlerce yıldan beri herhangi bir ekonomik büyüme olmadan yaşaya gelmiştir. Bunun temel nedeni bu toplumların bazı sosyal kurumlara ve ekonomik büyüme ön koşulu olan temel düzenlemelere sahip olmamasıdır. Ekonomik büyüme mal ve hizmet üretim kapasitesindeki genişleme şeklinde tanımlanabilir. Ekonomik büyüme ülkenin üretim imkanları eğrisinde Şekil 1.1’de görüldüğü üzere, sağa kayma şeklinde gösterilebilir.

Şekil 1. Ekonomik Büyüme

Kaynak: Parasız, 2003: 10.

“Ekonomik büyüme, reel gayri safi yurt içi hasıladaki (GSYİH) artış şeklinde ölçülmektedir. Reel GSYİH toplam üretimin değeridir”.

“Ekonominin sahip olduğu emek, sermaye, toprak ve girişim kabiliyetlerini tam olarak kullanılması durumunda elde edilecek GSYH’ye potansiyel GSYH denir. Uzun vadeli büyüme oranı potansiyel GSYH’nin büyümesi olarak” ölçülmektedir (Parasız, 2003: 10).

1.3.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

“Ekonomik büyüme, genel olarak yıldan yıla kişi başına gelir sağlayacak biçimde insan gücü, sermaye donanımı, doğal kaynaklar ve teknoloji ile bilgi gibi kıt kaynakların sürekli atışı olarak tanımlanır”. Ekonomik büyüme kavramı iki farklı şekilde incelenebilir. Bunlardan arz kaynaklı büyüme diğeri ise talep kaynaklı büyüme olarak ikiye ayrılmaktadır (Türker, 2007: 5).

1.3.2.1. Arz Kaynaklı Büyüme

“Ekonomik büyüme süreci, bir ülkenin üretim kapasitesini arttırmakta kullandığı kaynaklarla ilişkilidir”. Bu anlamda; toprak, doğal kaynaklar, sermaye birikimi, beşeri kaynaklar ve teknoloji düzeyi büyüme sürecinde temel önemleri olan üretim faktörleri arasında yer almaktadır. Teknolojik gelişmeler ile üretim faktörlerinin nitelik ve niceliğindeki artışlar ekonomik büyümenin temel belirleyicileri arasında bulunmaktadır. “Ülkenin üretim potansiyelini yansıtan bu artışlar uzun dönemde sağlanabileceğinden, ekonomik büyüme uzun döneme sorunu olarak kabul edilmekte ve bu nedenle daha çok arz yönlü bir bakış açısıyla ele alınmaktadır” (Türker, 2007: 5).

1.3.2.1.1. Beşeri Kaynaklar

İnsanın bilgi birikimini ve becerisini arttıran beşeri sermaye, ekonomik büyümenin en temel kaynağı arasında yer almaktadır. “Beşeri sermaye hem artan üretkenliğin hem de teknolojik ilerlemenin temel taşıdır” (Parasız, 2003: 11).

Beşeri sermaye, bireysel, sosyal ve ekonomik refahın sağlanmasını kolaylaştırıcı bireyde içerilmiş bilgi, yetenek ve nitelikler olarak tanımlanabilir. Genel olarak beşeri sermaye, şimdiki ve gelecekteki gereklere uygun olarak daha iyi eğitilmiş, beceri kazandırılmış insan kaynağıdır. Ayrıca geniş anlamda gelişmeyi destekleyen, koruyan kişi ve toplumun üretkenliğini arttıran bütün kaynakları kapsamaktadır (Türker, 2007: 6).

1.3.2.1.2. Tasarruf ve Yeni Sermaye Yatırımı

Tasarruf ve yeni sermaye yatırımı emek başına beşeri prodüktiviteyi ve sermaye miktarını arttırmaktadır. Sanayi devriminin yaşandığı yıllarda beşeri üretim emek başına sermaye miktarı arttığı zaman çok büyük bir artış göstermiştir. El aletlerinin kullanıldığı üretim süreciyle de muhakkak ki, çok güzel şeyler yaratabilir. Fakat büyük miktarlarda sermayeye sahip fabrikaların ya da sanayilerin, örneğin otomobil fabrikasındaki üretim hattı gibi, üretim yöntemleri çok daha prodüktif olmaktadır. “Çiftliklerde, tekstil fabrikalarında, yüksek fırınlarda, kömür madenlerinde, kimya endüstrisinde vb. gözlenen sermaye birikimi ekonomilerin prodüktivitesini çok büyük ölçüde arttırmıştır” (Parasız, 2003: 11).

1.3.2.1.3. Doğal Kaynaklar

İnsanlar, üretim için gerekli olana bazı girdileri doğadan almaktadır. Yer üstünde akarsular, ormanlar, toprak göller, vb. tabiat faktörleri; yer altında ise madenler, yer altı suları, petrol, yer altı gazları, vb. tabiat faktörleri doğal kaynaklara örnek olarak sıralanmaktadır.

Tabiatın doğal kaynakların miktarı sabit olduğu için, kıt kaynaklar arasında sayılmaktadır. Dolayısıyla doğal kaynakların zaman içinde artması mümkün değildir; fakat sahip olduğumuz doğal kaynaklardan daha iyi şekilde yararlanmamız mümkündür.

Ülkelerin sahip oldukları doğal kaynakların dağılımları hem kalite hem de sanayi açısından farklılık gösterir. Kimi ülke doğal kaynak açısından zengin iken kimi ülke fakir olmaktadır. Bu tamamen ülkenin coğrafi konumu ile ilgilidir. Doğal kaynak açısından zengin olan şanslı ülkeler, kalkınmalarını, gelişmelerini daha çabuk

gerçekleştirme olanağına sahip olmuşlardır. Ancak bu durumu göz önüne alarak az gelişmiş ülkelerde doğal kaynakların nitelik ve nicelik olarak yetersiz olduğu görüşüne varmak hatalı olmaktadır. Bazı az gelişmiş ülkeler çok zengin doğal kaynaklara sahip olmalarına rağmen bu zengin doğal kaynaklardan yararlanmaları için gerekli olan teknoloji düzeyine ve sermaye stokuna sahip olmadıkları için, bu durumu kalkınmaları açısından bir avantaja dönüştürememektedirler (Şen, 2007: 6-7).

1.3.2.1.4. Fiziksel Sermaye Birikimi

Üretimde verimliliği arttıran, araç-gereç, donanım, fabrika, yol, baraj, tesis, vb. gibi daha önce insanlar tarafından üretilmiş olan üretim araçları fiziksel sermaye birikimi olarak tanımlanmaktadır. Fiziki sermaye ile doğal kaynaklar arasındaki en önemli fark, birinin insanoğlu tarafından üretilmiş olması, diğerinin ise doğada hazır bulunmuş olmasıdır. Örneğin, çimento fabrikasında kullanılan petrol, su vb. doğal kaynak iken; fabrika binası, makineler vb. ise fiziki sermayedir (Dinler, 1998: 17).

Fiziksel sermaye birikimi yatırımlar ile sağlanmaktadır. Yatırım, ülkede sermaye stokuna yapılan net ilaveleri ifade etmektedir. Sermaye birikiminin iki temel belirleyicisi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ekonomide yapılan net yatırımlardır. Yani cari gelirin bir bölümünün gelecekteki geliri arttırabilmek için tasarruf edilerek yatırımlarda kullanılmasıdır. Sermaye birikiminin ikinci belirleyicisi ise, ikame yatırımlardır. “Mevcut sermaye stoğunun üretimde kullanılması dolayısıyla belirli ölçüde aşındığı, yıprandığı göz önüne alınırsa, sermaye stoğunun en azından sabit kalması için mevcut sermayenin aşınma ve eskime payını karşılayacak kadar yatırım yapılması gereklidir”. Ekonomide ikame yatırımlar ile net yatırımlar arasındaki fark, sermaye birikimini belirlemektedir. “Yeni fabrikalar, makine, araç ve gereçler ülkenin fiziksel kapasitesini genişleterek, üretim düzeyinin arttırılmasını ve beşeri kaynağın niteliksel gelişimini mümkün kılmaktadır” (Türker, 2007: 13).

1.3.2.1.5. Teknolojik Gelişme

Teknoloji, geleneksel üretim faktörlerinden farklı olarak, ekonomide uzun dönemde büyümenin gerçekleşmesi için büyük bir öneme sahip olmaktadır. Teknolojik

gelişmeler, yenilikler ve ilerlemeler üretim faktörlerinin verimliliğini arttırmada büyük öneme sahip olduğundan ekonomik büyümenin en önemli kaynağı olduğu söylenebilmektedir. Teknolojik gelişme genel anlamda; nötr, işgücü tasarrufu ve sermaye tasarrufu sağlayan teknolojik gelişme olmak üzere üç şekilde meydana gelmektedir. Bunlar aşağıda şu şekilde kısaca açıklanmaktadır (Çapan, 2009: 5-6).

- Üretim fonksiyonuna katılan girdilerden daha yüksek seviyede çıktı elde edilmesine nötr teknolojik gelişme denilmektedir. Bu tip üretim fonksiyonlarında bir verimlilik söz konusu olduğundan nötr teknolojik gelişme meydana gelmektedir. Bundan dolayı, üretim olanakları eğrisi dışa doğru paralel biçimde kaymakta, teknolojik gelişme ile birlikte ekonomik büyüme sağlanmaktadır.
- İşgücü tasarrufu sağlayan teknolojik gelişme, otomatik dokuma tezgahları, elektronik bilgisayarlar, traktörler ve harç makineleri gibi modern araç gereçler ile işgücünden önemli ölçüde tasarruf sağlanması anlamına gelmektedir.
- Son olarak, sermaye tasarrufu sağlayan teknolojik gelişmeler ise daha fazla sermaye yoğun ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Buna karşılık işgücü bol olan gelişmekte olan ülkelerde sermayeden tasarruf eden teknolojik gelişmelere daha çok ihtiyaç duyulabilir. Çünkü işgücü yoğun olan ülkeler, sermayeden tasarruf ederek endüstrilerinde işgücünü kullanarak işsizliğe yol açabilmektedirler.

1.3.2.2. Talep Kaynaklı Büyüme

Ekonomik büyüme kavramı arz kaynaklı değişimlerin yanında talep unsurlarındaki değişimler dikkate alınarak da incelebilmektedir. Talep kaynaklı büyüme analizinin yapılma gereğinin söz konusu olduğu durumlarda; “kamu ve özel kesimin tüketim ve yatırım harcamaları, stok değişimleri, mal ve hizmet ihracat ve ithalatı, dış alem gelirleri göz önüne alınarak GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla)’daki değişim talep kaynaklı olarak ifade edilmektedir” (Türker, 2007: 16).

1.3.3. İktisadi Büyümenin Özellikleri

İktisadi büyümenin özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- İktisadi büyüme, rakamla ifade edilebilen kantitatif bir olgudur. Nitekim, yıllar itibariyle gerek büyüme hızında, gerekse GSMH, SMH (safı milli hasıla), MG (milli gelir)'de meydana gelen gelişme ve değişimler rakamla ifade edilmektedir.
- İktisadi büyüme, nominal değil reel bir artışı ifade etmektedir. Yani, iktisadi büyümede mevcut duruma bir ilave söz konusudur. Örneğin, fiyatların yükselmesi nedeniyle bir yıldan diğerine meydana gelen GSMH artışı fiziki (reel) değil, fiktif (gerçek olmayan, varsayılan) bir artıştır.
- İktisadi büyüme uzun döneme dayalı bir olgu olduğu için yatırımların arttırılması, üretim artışının sağlanması ve iktisadi yapının değiştirilmesi ancak uzun dönemde mümkün olmaktadır.
- İkame yatırımların iktisadi büyüme ile ilgisi bulunmamaktadır. Örneğin, altı katlı eski bir binanın yıkılıp yerine tekrar altı katlı bir binanın inşa edilmesi halinde büyümeden bahsedilemez. Burada ikame yatırımı söz konusudur. Eğer, yıkılanın yerine on katlı bir bina inşa edilmiş olsaydı, ilave dört kat, büyümeyi ifade edecekti.
- İktisadi büyüme, dinamik bir özelliğe sahiptir. Yani, büyümeyle birlikte ekonomide genellikle hareketlilik ve istikrarsızlık da baş gösterir. Diğerlerine kıyasla daha hızlı büyüyen sektörlerde ve bölgelerde hareketliliğin fazla olması doğaldır. Bir yandan bu gelişmeler olurken, diğer yandan bazı sektörlerin önemini kaybetmesi ve bazı bölgelerin de gerilemesi çeşitli sorunların gündeme gelmesine de yol açmaktadır.
- İktisadi büyümenin gelir dağılımını iyileştirici bir özelliği yoktur. Örneğin, milli gelirin bir yılda yüzde ortalama 8 oranında büyümesi halinde tüm fertlerin gelirinin de fiilen aynı oranda büyümüş olduğundan bahsedilemez.
- İktisadi büyüme, aynı zamanda makro bir olgudur. Yani, sadece bazı sektörleri ve bölgeleri değil ekonominin bütününe kapsamaktadır (Acar, 2002: 36).

1.3.4. İktisadi Büyümenin Etkileri

İktisadi büyüme ülke ekonomisinde ve toplumda çeşitli etkiler yaratmaktadır. Bu etkilerin bazıları şu şekilde sıralanmaktadır;

- İktisadi büyümenin ilk etkisi GSYİH'nın dağılımı üzerinde görülmektedir. Ekonomik büyümeyle birlikte GSYİH içinde tarım sektörünün payı azalırken, sanayi sektörünün payı artmaya başlamaktadır.
- Büyümeyle birlikte, gerileyen tarım sektöründen gelişen sanayi sektörüne doğru bir işgücü akımı yaşanmaya başlanmakta, sanayi sektörü ise genellikle kentlerde yoğunlaştığı için kentleşme hareketleri de hızlanmaktadır.
- Büyümeyle birlikte tarım sektörünün gerilemesi, sanayi sektörünün ise gelişmesi, faal nüfusun sektörel dağılımı üzerinde de etkili olmakta ve tarımda çalışan faal nüfus oranı azalırken, sanayide çalışan faal nüfus oranı artmaktadır.
- Büyümeyle birlikte tarım sektörü geriledikçe, pazara çıkmayan ürünlerin payı azalırken pazarlanabilir ürünlerin payı artmaya başlamaktadır.
- Büyümeyle birlikte kentleşme hızlandıkça ve kentli nüfus arttıkça, insanların düşüncelerinde, inançlarında ve davranışlarında önemli değişimler yaşanmakta, geleneksel davranışlar yerini yeni davranış biçimlerine bırakmaktadır.
- Büyümeyle birlikte genellikle gelirler de artmakta ve artan gelirler insanların tüketim kalıplarını değiştirmektedir. Yani, alışlagelmiş tüketim malları yerini yeni ve gösterişli mallara bırakmaktadır.
- İktisadi büyüme ekonomide yeni bir üretici sınıfın doğmasına da neden olmaktadır. Büyümeyle birlikte yeni teknolojiler donatılmış, bilgi ve beceri artmış yeni bir üretici sınıfı da devreye girmektedir.
- İktisadi büyüme gelir dağılımı üzerinde de etkili olmaktadır. Büyümeyle birlikte yeni mesleklerin mensupları ile kalifiye elemanların geliri artarken, geleneksel mesleklerde çalışanların gelirleri azalmaya başlamaktadır.
- İktisadi büyüme çalışma süreleri üzerinde de etkili olmaktadır. Başlangıçta 48 saat olan haftalık çalışma süresinin önce 40 saate, günümüzde ise 40 saatin altına indiğini görmekteyiz. Bu gelişmenin altında yatan ilk neden şüphesiz verimin ve üretimin artmasıdır. Bu sürenin gelecekte daha da düşürülmesi, hatta haftalık beş çalışma iş gününün dörde indirilmesi dahi olası olarak görülmektedir. Böylece, işsizlik de önlenmiş olacaktır. Çünkü belli sayıda insanı haftada beş gün çalıştırarak elde edilen üretimi, daha çok insanı haftada dört gün

çalıştırarak elde etmek de mümkündür. Bu şekilde, insanlara daha fazla boş zaman da sağlanmış olacaktır.

- Nihayet, iktisadi büyüme bir yandan yatırımları ve üretimleri arttırırken diğer yandan da hava kirliliği, çevre kirliliği, kötü ve çarpık kentleşme, gürültü gibi çeşitli sorunlara da neden olmakta ve bu sorunların yarattığı olumsuzlukların ortadan kaldırılması için yapılan harcamalar giderek artmaktadır (Acar, 2002: 36-37).

1.4. İktisadi Büyüme Teorileri

İktisat biliminde en ileri düzeyde teorik araştırmaların yürütüldüğü bir alan olarak karşımıza iktisadi büyüme çıkmaktadır. Günümüz dünyasında kapitalizmin de etkisiyle zengin ülkelerle fakir ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının giderek açılması, büyüme ve kalkınma konularına olan ilgiyi de giderek arttırmaktadır. İktisadi büyümenin sonucunda ülkede yaşayan bireylerin daha fazla üretim ve tüketim yaparak daha yüksek refah düzeyine ulaşabilmeleri olanaklı hale gelmektedir. Bu anlamda, büyümeye neden olan faktörlerin tespit edilip bilinmesi bireylerin yüksek refah düzeyine ulaşılması açısından önem kazanmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin iktisadi büyümelerinin altında yatan etmenlerin neler olduğu ve bu etmenlerin büyüme ile olan ilişkileri, geçmişten günümüze çeşitli iktisatçılar tarafından açıklanmaya çalışılmaktadır” (Taban, 2010: 1).

1.4.1. Merkantalist Büyüme Teorisi

Orta Çağın son dönemlerinde feodalitenin merkezi devletlere dönüşmesi şeklinde oluşan yeni siyasi gelişmeler, yeni gereksinimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batı Avrupa devletlerinde öncelikle muntazam donanma ve ordu kurma eğilimleri kamu harcamalarını yeni boyutlara ulaştırmıştır. Kamu harcamalarını karşılamak için alınan vergilerin uygulanması, izlenmesi ve toplanmasının yanında toplumsal ve siyasal amaçlarla da yaygın bir ulaşım ve haberleşme sistemi ile de idari teşkilat da kurmak gerekmiştir. Bu gereksinimler de kamu harcamalarını yeniden genişletmiş ve kamu gelirlerinin önemini arttırmıştır. Çağın düşüncesine göre iktisadi

olanaklarla, altın eş anlamı olarak görülmektedir. Merkantalizme göre servetin kaynağı, kıymetli maden stoku, altın stoğudur. Yeni devletlerin yeni gereksinimleri ancak altın birikimi ile karşılanabilmektedir. Altın birikimi ise yabancı ülkelere altın karşılığında mal satışını hızlandırmak ve yine yabancı ülkelere altın karşılığında mal alımını sınırlamakla mümkün olabilmekteydi. Avrupa’da 15. yüzyıldan 18. yüzyıl ortalarına kadar hakim olan ve etkileri daha sonraki dönemlerde de devam eden bu dar açılı ticari zihniyete, Merkantalizm adı verilmiştir (Alkin, 1975: 26).

Merkantalizm’e göre ekonomik rasyonalizm esastır. Ticaret bilançosunun devamlı aktif olması gerekmektedir. Emek üretimin ve dolayısıyla ihracatın kaynağıdır. Bu nedenle merkantalistler nüfusun hızla artmasından yanadır. Bu şekilde iş gücü hacmi genişleyecektir. Merkantalistler ilk kez devlet müdahaleciliğini benimsemişlerdir (Kumbaracıbaşı, 1973: 15).

Merkantalist politika uygulayan Batı Avrupa ülkeleri, kendi halklarını çok düşük ücretlere hatta boğaz tokluğuna çalıştırdılar. Boğaz tokluğuna çalışılması sonucunda üretimde verimlilik düşüşü yaşanmıştır. Ayrıca bu durum, toplumsal ve siyasal bunalımlara da sebep olmuştur. Ancak Merkantalizmi esas yıkan sebep, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayi kapitalizminin doğuşunu hazırlayan koşulların ortaya çıkması, böylece ticari kapitalizmin yani Merkantalizmin sonunun yaklaşması olarak görülmektedir. Ayrıca çok fazla altın birikimi neticesinde 18. yüzyılda ortaya çıkan hızlı fiyat artışları da Merkantalizmin yıkımında etkili olmuştur.

Merkantalizm’e göre, servetin kaynağı daha önce de belirtildiği gibi kıymetli maden stokudur. “Ekonomik büyüme, ihraç edilebilir mallar üretip bunları ihraç ederek ve olabildiğince az ithalat yaparak sağlanabilmektedir. Bunun yapabilmesi için ise hızlı nüfus artışı, düşük ücret politikası ve sömürgecilik desteklenmiştir” (Şen, 2007: 14).

1.4.2. Fیزیokrasi’ye Göre Büyüme Teorisi

Fیزیokrasi, Merkantalizme karşı bir akım olarak Fransa’da ortaya çıkmıştır. Fیزیokrasi, doğanın gücü anlamını taşımaktadır. Bu akım, amacı altın birikimi olan ticari kapitalizmin milli hasılaya katkıda bulunabileceğini kabul etmemiş, ticaretin her türlüünü hatta sınıai faaliyeti kısır savmıştır. Fیزیokrasi, sadece toprağın üretim gücü olabileceğini savunmuş, doğal düzeni kabul etmiştir. Doğal düzen, görünmeyen bir el

iktisadi faaliyeti optimum düzeyde devam ettirmektedir. Bu şekilde olan doğal bir düzene kamu müdahalesinin gereği yoktur. Yani fizyokrazi, devlet müdahalesini kabul etmemektedir. Liberalizmin temellerini atan fizyokratlar, herkesçe bilinen sloganı da ifade etmişlerdir: “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” (Laissez Faire). Fizyokratların, üretim ve dağılım ile ilgili görüşlerini yayımlandığı çağda aşırı ilgi uyandıran Quesnay’ın (1694-1774) iktisadi tablosu temsil eder. Fizyokrazinin kurucusu olarak Dr. Quesnay kabul edilmektedir. Quesnay, bir ülkede ekonominin çeşitli kesimleri arasında bir tür dolanıma benzer ilişkiler olduğunu savunan ilk düşünürdür. İktisadi tablonun, ilk makro-ekonomik model, ilk gelir dağılımı modeli olduğu ve genel denge ile girdi-çıkıtı analizlerine öncülük ettiği sık sık ileri sürülmektedir. Bu model, emek ile sermayenin bol, toprağın kıt faktör olduğunu ve tam rekabeti varsaymaktadır. Sonuç olarak, yalnızca mevcut toprak miktarı üretimi tayin etmektedir. Emek ile sermayenin katma değeri sıfır olup, sadece en az geçim düzeyinde gelir elde ederler. Ekonomide GSMH, bu en az geçim geliri ile (tarım kesiminin yarattığı) katma değer toplamına eşittir. Toplam çıktıyı bulmak için GSMH üzerine hammadde ve ara malların maliyetler bedelleri eklenir. Sermaye bol olduğundan yatırım gereğine ihtiyaç yoktur. Tüketim harcamalarını sadece, rant geliri elde eden toprak sahipleri yapmaktadır. Mal fiyatları üretimde kullanılan kıt faktör girdilerine bağlı olmakta, fiyatların nakdi düzeyini ise para miktarı tayin etmektedir.

Fizyokratların tarım kesimine verdiği bu aşırı önem, bir dönem sadece tarım kesiminin vergilendirilmesini savunan tek vergi akımına da sebep olmuştur (Alkin, 1975: 27).

Fizyokratlar dış ticareti faydalı bir mübadele aracı olmaktan çok, kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görmüşlerdir. Bu sebeple, fizyokratlar dış ticaretin bir ülke ekonomisine yararlı olabilmesi için, ithal edilen malların yerli üretimle elde edilemeyecek türden olması gerektiğini savunmuşlardır (Kumbaracıbaşı, 1973: 16).

1.4.3. Klasik Büyüme Teorisi

Klasik büyüme modeli, Adam Smith (1723-1790), David Ricardo (1772-1823), Robert Malthus (1766-1834), J.S. Mill (1806-1873) ve James Mill (1773-1836) gibi klasik iktisatçıların fikirlerinin ortak bir ürünüdür. Ancak, modele en büyük katkıyı

David Ricardo yaptığı için klasik büyüme modeli, Ricardo modeli olarak da adlandırılmaktadır (Acar, 2002: 61).

Klasik büyüme teorisi, nüfus büyümesinin kişi başına gelir düzeyi tarafından belirlendiği görüşüne dayanmaktadır. Bu teori, 18. yüzyılın sonlarında 19. yüzyılın başlarında yaşayan Adam Smith, Robert Malthus ve David Ricardo tarafından geliştirilmiştir (Parasız, 2003: 77).

Klasik büyüme teorisine göre ekonomide sürekli tam istihdam ve tam rekabet koşulları geçerlidir. Ücretler ise en az geçim düzeyinde dengededir. Bu teoriye göre büyüme, sermaye birikimi ve yeni yatırımlara bağlıdır. Klasik iktisatçılar, büyümenin uzun dönemli analizini yapmışlardır; çünkü teorilerine göre ekonomik büyüme ancak kısa dönemde mümkündür. Uzun dönemde de ekonominin durgunluk aşamasına girmesi kaçınılmazdır; çünkü uzun dönemde kar hadlerinin düşmesi net yatırımları durdurmaktadır dolayısıyla ekonomik büyüme uzun dönemde durur (Şen, 2007: 20).

Klasik büyüme modelinin dayandığı varsayımlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Sermaye birikimini uyaran temel faktör kardır. Sanayi devriminin başlarında karlar yüksek olduğundan tasarruf artışı ve sermaye birikimi oldukça hızlıdır.
- Sanayi kesiminde teknik ilerleme hızlıdır.
- Tarım kesiminde ise teknik ilerleme çok yavaştır. Toprağın alanı da sınırlı olduğundan bu kesimde azalan verimler kanunu geçerlidir. Sanayi kesimindeki teknik ilerleme ve artan verim, tarım kesimindeki azalan verimler kanunu geçerlidir.
- Üretim fonksiyonu veridir.
- Ücretler kısa dönemde işgücü arzı ve işgücü talebi tarafından belirlenmekle birlikte uzun dönemde asgari ücret düzeyinde sabit kalma eğilimindedir. Çünkü Malthus'un nüfus kuramı geçerlidir.
- Ekonomi devamlı olarak tam rekabet ve tam istihdam koşullarında çalışmaktadır (Acar, 2002: 62-63).

Klasik büyüme modeline göre, yatırımlar büyümenin motorunu oluşturmaktadır. Yatırımlar bir yandan emeğin verimini arttırırken diğer yandan da toprağın verimini yükselterek üretimin artmasına yol açmaktadır. Yatırımların artmasında ise kar oranı

önemli bir rol oynamaktadır. Kar oranı ne kadar yüksek ise yatırımlar da o ölçüde artar. Kar, toplam üretim gelirinden rant ve ücret ödemeleri düşüldükten sonra kalan kısmı ifade etmektedir. Büyüme sırasında rant devamlı olarak arttığından, kar oranı, emeğin verimi ile sermaye birikimine bağlı kalacaktır. Emeğin verimi ise sermaye birikimi, teknolojik seviye ve nüfus artışına bağlı olmaktadır. Nüfusun giderek artması, bir yandan mevcut topraklar üstünde daha fazla emek kullanılmasına neden olurken diğer yandan da daha düşük verimli toprakların üretime açılmasına sebep olacaktır. Sonuç olarak azalan verimler kanunu işlemeye başlayacaktır (Acar, 2002: 63).

1.4.3.1. Adam Smith'e Göre Büyüme Teorisi

Klasik sistemin üç temel felsefi unsuru olan homo economicus, görünmeyen el ve laissez-faire ilkelerini benimseyen Adam Smith, özellikle ekonomi içi ve ekonomiler arası iş bölümü üzerinde durmuştur (Kumbaracıbaşı, 1973: 17). İş bölümü ve sermaye birikimini iktisadi büyümenin temel faktörü olarak görmektedir. Smith'e göre iş bölümü üç nedenden dolayı üretim miktarını arttırır:

- Her işçinin tek iş üzerinde yoğunlaşması o işçinin yeteneğini arttırmaktadır,
- İşçinin bir işten başka bir işe geçmesi sırasında oluşacak zaman kaybından tasarruf edilmektedir,
- İşçiler, işgücünün verimliliğini arttıran makineler ve aletleri geliştirip, bunları işe uygun, hale getirmektedirler (Taban, 2010: 14).

Smith, iş bölümünün ekonomik büyümeyi arttıracığını ileri sürmüştür. Makinedeki gelişmeleri ve uluslararası ticareti uzmanlaşmayı sağladığı için büyümenin motoru olarak görmektedir. İş bölümünün piyasa büyüklüğü ile sınırlı olduğunu belirtmiş ve böylelikle ölçek ekonomisi tartışmasını ön plana çıkartmıştır. O, büyümenin kendi kendini besleyen bir süreç olduğunu, ölçeğe göre artan getiri sebebiyle ileri sürmüştür. Smith, “kapitalistin yatırım ve böylece büyüme yaratan tasarrufları dolayısıyla, bir ekonominin nasıl bir hızla büyüyeceğinin önemli belirleyicisi olarak gelir dağılımını görmüştür” (Türker, 2007: 38).

Smith'e göre bir malın iki türlü değeri vardır: Faydalı olmasından doğan, subjektif niteliğe sahip kullanma değeri ve başka mallarla mübadele edilebilmesinden doğan, objektif niteliğe sahip mübadele değeri. Mübadele değerini, malın üretiminde kullanılan faktör girdileri tayin eder.

Ücret haddi en az geçim düzeyinde kararlanma eğilimindedir. Bu eğilimi yaratan ücret gelirleri ile nüfus artışı arasındaki ilişkidir. Ücret haddini en az geçim düzeyinin üstüne çıkması halinde artan nüfus ve emek arzı ücret haddinin tekrar düşmesine neden olacaktır. Ücret haddinin en az geçim düzeyinin altına ise nüfusu ve emek arzını daraltıp, ücret haddini yine eski düzeyine doğru itecektir (Alkin, 1975: 28-29).

A. Smith, "büyümenin kurumsal unsurlarına yönelik görüşlerinde, iktisadi liberalizmi savunmuştur". Hür ortamda her kişinin kendi çıkarını gözetten bir biçimde davranması sonucu, toplumsal çıkarında gözetilmiş olacağını savunmuştur. Kişisel çıkarların ön plana çıktığı bir ortamda görünmez bir elin toplumsal çıkarı en üst düzeye çıkarttığı yolundaki değerlendirmesi, hükümetlerin piyasaya müdahale etmemeleri gerektiği hususunu içermektedir. Smith'e göre hükümeti iki temel görevi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, savunma-adalet ve eğitim işlerinin yürütülmesi iken ikincisi ise, pazarı büyüten ve iş bölümünü arttıran yapıların inşa edilmesi olarak sıralanmaktadır. Onun büyümenin kurumsal unsurları arasında vurguladığı bir diğer husus da dış ticarettir. Ona göre dış ticaret pazarın büyümesine ve böylelikle iş bölümünün artmasına yol açmak suretiyle, büyümeyi olumlu biçimde etkilemektedir. Bu sebeple ki "hükümetler, ülkenin daha ucuza ürettiği malların üretiminde uzmanlaşmayı sağlayan serbest dış ticaret politikası izlemelidirler" (Taban, 2010: 15-16). Smith, Mutlak Üstünlükler Teorisi'nde iş bölümüne dayalı dış ticareti ortaya koymuştur. Dış ticaretin serbest olduğu bir ortamda ülkeler ancak rekabet üstünlüğüne sahip oldukları alanlara ağırlık verip o alanlarda uzmanlaşacaklardır. Yani bir ülke hangi malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahi ise o alana ağırlık verip, üretiminde uzmanlaşacaklardır. Böylelikle ülkeler hem mevcut olan kaynaklarını en verimli alanlara kaydırarak kaynak dağılımının tahsisini iyileştirecekler, hem de tüketicilerin en ucuz ve en kaliteli ürünleri tüketmelerine olanak sağlayarak refah artışına yol açacaklardır. "Ayrıca dış ticaret, üretim fazlasının satılabilmesini sağlamaktadır. Ülkede bir mal ihtiyacı aşan miktarda üretildiyse, dış ticaret kanalıyla bu talep fazlası üretim

satılıp, karşılığında talep eksikliği çekilen başka bir mal satın” alınabilmektedir (Türker, 2007: 39).

Smith, Merkantalistlerin aksine değerli madenlerden yani kıymetli maden stoklarından meydana gelen parayı sadece bir mübadele aracı olarak görmektedir. Ayrıca malları satın alabilme olanağını altın ve gümüşün değil, emeğin yarattığını savunmaktadır. Tedavülde bulunan altın ve gümüşün de bankonotlarla ikame edilmesini de tavsiye etmektedir (Alkin, 1975: 29).

1.4.3.2. David Ricardo'nun Büyüme Teorisi

İngiltere’de 19. yüzyıl başlarında yaşanan sorunlar nedeniyle, sanayi devriminin başlangıç safhalarında, tasarruflar ve sermaye birikimi hızlı bir tempo ile artmakta, ayrıca sanayi kesiminde teknik ilerlemeler devamlı olarak üretime uygulanmaktaydı. Tarım kesiminde ise, verim düşüktü. Ücretler en az geçim düzeyinde kararlaştırılmış olup, emeğin tamamı istihdam edilmiş durumdaydı.

Bu noktadan hareket eden Ricardo, nüfus artışının tahıl talebini dolayısıyla tarımsal faaliyeti arttıracaklarını ileri sürmüştür. Böylece, önce yoğun tarım metodlarına, sonra gitgide daha kötü vasıfta topraklara başvurulacak, tarımsal mallar daha güç ve daha yüksek maliyetle elde edilebilecek ve sonuç olarak da besin maddelerinin fiyatları yükselecektir. Bu durumda, doğal ücret haddi de yükselerek rant artışıyla birlikte, hem tarım hem de sanayi kesiminde, karları düşürecektir. Karların azalması sermaye birikimini olanaksız kılacak düzeye kadar düşmesi, net yatırımları durdurup sistemi durgun bir hale getirecektir. Sistemin ulaştığı bu durgunluk halinde ücretler, doğal ücret haddi düzeyindedir, nüfus artık artmamaktadır, net yatırım sıfırdır, büyüme durmuştur (Alkin, 1975: 45).

Modelin temel varsayımları şu şekildedir:

- Karlar başlangıçta yüksek olduğundan tasarruf ve sermaye birikimi de yüksek olarak kabul edilmektedir.
- Tarımda teknik ilerleme hızı düşüktür. Ayrıca tarımda azalan verimler kanunu geçerlidir.

- Sanayi malları için artan verimler kanunu geçerli iken, tarımsal mallar için azalan verim kanunu geçerlidir.
- Ricardo'nun modelinde, Malthus'un nüfus teorisi ön planda yer almaktadır.
- Sanayide teknik ilerleme hızı yüksek ve emek için artana verim kanunu geçerlidir.
- Ekonomide serbest piyasa, tam istihdam ve tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Ücretler kısa dönemde emek arz ve talebine göre değişim gösterirken, uzun dönemde asgari ücret düzeyinde seyretmektedir (Şentürk, 2007: 60).

Ricardo, üretim maliyeti içinde sermaye ve rantın payını önemsememiştir. Ona göre rant maliyet unsuru değildir. Rant, fiyatın sonucu olarak doğar. Dolayısıyla bir malın üretiminde rant maliyeti etkilemez. Bir malın piyasada bulunduğu fiyatla, bu malın üretim maliyeti (emek) arasındaki fark rantı yaratır.

İstenildiği kadar çoğaltılabilen mallarda fiyatı en düşük maliyet belirler. Buna karşılık, maliyeti artan mallarda, fiyat en yüksek maliyete göre oluşur. Dolayısıyla malların değerinden çok, değerlerin ve fiyatların birbirine olan oranı ile ilgilenmiştir. Değer teorisinin kendi açıkladığı üç istisnası vardır:

- Nadir mallarda değeri talep saptar. Ancak bu malların mübadele hacimleri küçük olduğu için, önemleri de azalır.
- Üretimlerinde sabit sermaye katkısı çok olan mallarda sermaye de maliyeti belirleyen bir unsurdur.
- Uluslararası mal mübadelesinde relatif emek-değer teorisi geçerli değildir (Kumbaracıbaşı, 1973: 19).

Ricardo'nun modeli, hem bir büyüme modeli, hem de bir gelir bölüşümü modelidir. Model çok az sayıda fonksiyonel ilişkiye dayanmaktadır. Ancak buna rağmen çok önemli genellemelere ve sonuçlara varması nedeniyle modele "Şahane Dinamikler" adı verilmiştir.

Ricardo'ya göre, bir ülkenin uluslararası ticarete yer alması için bir malı diğer ülkeden daha ucuza üretmesine gerek yoktur. Yani ticaret yaptığı tüm malları diğer ülkeden daha pahalıya üretse bile dış ticaret yapabilmektedir. "Bir ülke diğer ülkeye oranla iki malı da daha pahalıya üretiyor olabilir. Bu o ülkenin ticaret yapamayacağı

anlamına gelmez. Ülke, diğer ülkeye kıyasla hangi malı daha az pahalıya üretiyorsa o dalda uzmanlaşmalı ve ticarete girişmelidir. “İki malı da diğer ülkeye kıyasla daha ucuza üreten ülke için de durum aynıdır. Bu ülke en çok hangi malı daha ucuza üretiyorsa o dalda uzmanlaşarak, daha az avantaja sahip olduğu malın üretimini” ticarete taraf olan diğer ülkeye bırakmalıdır. Bu teori Ricardo’nun “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi” olarak adlanmaktadır (Türker, 2007: 40).

1.4.3.3. Robert Malthus’un Nüfus Teorisi

Emeğin iki fiyatı bulunmaktadır. Bunlardan ilki doğal ücret, ikincisi piyasa ücreti olarak adlandırılmaktadır. “Piyasa ücreti, emeğin arz ve talebine göre belirlenir. Doğal ücret ise, nüfus artışına meydan vermeden nesillerin devam etmesine imkan veren ücret haddidir”. Robert Malthus’un nüfus teorisine göre, piyasa ücret haddi her zaman doğal ücret haddine yaklaşma eğilimindedir. Ekonomik büyüme sonucunda piyasa ücret doğal ücret haddini aşarsa, işçilerin nüfusu artar. Gelirleri artan işçiler de nüfusu arttırma eğilimine girerler. “Dolayısıyla artan nüfus emek arzını genişletir ve piyasa ücret haddinin yeniden doğal ücret haddine düşmesini sağlar. Bu ücret oluşumu görüşüne “Tunç Kanunu”da denmektedir” (Şen, 2007: 16-17).

Malthus, toplumdaki fakirliğin sebebini, besin maddeleri üretiminin bir aritmetik diziye, nüfusun ise bir geometrik diziye bağlı olarak artmasında görmektedir. Böylece besin maddeleri üretimi sürekli artan nüfusa yetişemez duruma gelmektedir. Bu nedenle devlete sosyal bir yön vermek anlamsızdır. Sosyal yardımlar besin maddeleri üretimini hızlandırmaz ama nüfus artışını hızlandırmaktadır (Alkin, 1975: 30). Gıda maddelerinin nüfustan daha yavaş olarak arttığı yolundaki iddiası tarım kesiminde azalan verim kanununun geçerli olduğunu ifade etmektedir (Hiç, 1994: 22).

Malthus’un nüfus teorisine göre, dünyadaki nüfus geometrik olarak, gıda maddeleri ise aritmetik olarak artmaktadır. Bu sebeple nüfus, geçimlik gıda maddelerini aşma eğilimi içindedir. Bunun sonucu olarak, belirli bir dönem sonunda ücretler asgari geçim düzeyine düşecektir. Yani nüfus artışı ücretleri aşağıya düşürecektir. Ona göre düşük ücretler doğal bir durum olup, doğal düzenin kendiliğinden gelişimi sonucu ortaya çıkmaktadır.

“Malthus modeli, teknolojinin veya uygun toprağın olmadığı durumda nüfusun kendi kendini dengeleyeceği (self-equilibrating) negatif bir beslemeye sahip olduğunu belirtir”. Başka bir ifade ile bir yandan nüfus artarken, diğer yandan toprak-nüfus oranının düşmesi, ücretleri düşürmektedir. Böyle bir durum, teknolojinin yokluğunda nüfusu kendi kendine dengelemektedir. Diğer taraftan, “mevcut kaynaklar artsa bile kişi başına düşen gelir seviyesi uzun dönemde değişmeyecektir. Çünkü daha iyi teknoloji veya daha fazla toprak, zenginliği olmayan daha fazla nüfusa neden olacaktır” (Taban, 2010: 17-18).

Sonuç olarak, Klasik Büyüme Teorisi'ne göre ekonomide sürekli tam istihdam ve tam rekabet koşulları geçerlidir. Serbest piyasa ekonomisinin var olduğu bir ekonomide ücretler en az geçim düzeyinde dengededir. Kısa dönemde sermaye miktarı artırılamadığı ve teknoloji düzeyi değiştirilemediği için üretim emek miktarınca belirlenmektedir. Üretim fonksiyonu, azalan verimler kanununa göre çalışmaktadır. Bunun sebebi ise emeğin azalan verimliliğidir.

Büyüme; sermaye birikimine, yani yatırımlara bağlıdır. Klasik iktisatçılar, büyümenin uzun dönemli analizini yapmamışlardır. Çünkü onların teorilerine göre ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ancak kısa dönemde mümkündür. Uzun dönemde ise, “ekonominin durgunluk aşamasına girmesi kaçınılmazdır; çünkü uzun dönemde kâr hadlerinin düşmesi net yatırımları durdurur. Dolayısıyla uzun dönemde ekonomik büyüme durur” (Şen, 2007: 20).

1.4.4. Sosyalist Büyüme Teorileri

“Sosyalist büyüme modeli, kapitalist sistemdeki çelişkilerin devamlı bir büyüme sağlayacağını fakat, büyüme süreci içinde çelişkilerin gittikçe şiddetlenerek sonunda sistemi çökerteceğini ileri sürmektedir” (Acar, 1994: 29).

Klasik iktisatçılar sermaye birikimini iktisadi büyümenin temel faktörü olarak saymışlardır. Aynı durum sosyalist sistem içinde geçerlidir. Yani, sosyalist sistemde de sermaye birikimi aynı şekilde önem taşımaktadır. Sosyalist sisteme göre, kapitalist sistemde üretim, yeniden üretimi de içermektedir. Bir başka ifade ile artık değer elde etmek için kullanılan sermaye tekrar aynı amaca dönük olarak kullanılmaktadır.

Sosyalist büyüme modelinin ortaya çıkmasında en büyük katkı Karl Marx'a aittir. Sosyalist büyüme modeli, kapitalist sistemdeki çelişkilerin zamanla alevleneceğini böylece mevcut sistemi çökerteceğini ileri sürmektedir (Acar, 2002: 67). Sosyalist büyüme modelinin öncülerinden olan Karl Marx ve Shumpeter'in görüşleri aşağıda yer almaktadır.

1.4.4.1. Karl Marx'ın Büyüme Teorisi

Karl Marx, kapitalist ekonomilerin işleyişlerini açıklamaktan çok, toplumların anatomisini, hareket yasalarını açıklamaya çalışmıştır. Yani ekonomik yapıların incelenmesini, toplumların anatomilerini açıklamada bir araç olarak kabul etmektedir (Kaynak, 2009: 29-30).

“Marx'a göre bir malın değerini o malın üretimi için gerekli olan emek-zaman birimleri belirler. Bir yılda işçi başına yaratılan değer, aynı yılda yeniden üretilen sabit sermaye ile değişir sermaye ve işçi başına artı değer toplamına eşit olmaktadır” (Acar, 2002: 68).

Marx'a göre kapitalist sistem içerisinde artan rekabet ve sistemin yapısı, hızlı bir sermaye birikimi ile teknik ilerlemeyi beraberinde getirmektedir. Kapitalistlerin rekabetten galip çıkabilmeleri için işgücünün verimliliğini arttırmaları gerekmektedir. Yani, daha fazla sabit sermaye kullanmaları ve sermayenin organik bileşiminin yükselmesi zorunlu olmaktadır. Bireysel olarak işgücünün verimini yükseltmek bu girişimi ilk başlatan kapitalistin yararına olsa da, “bütün kapitalistler aynı mantıkla hareket edeceğinden, işgücünün verimliliğindeki artış sağlama konusundaki rekabet tüm firmalarda sermayenin organik bileşiminin yükselmesi sonucunu doğuracaktır”. Sermayenin organik bileşiminin artması da karların azalmasına sebep olacaktır. Marx, bu durumu “azalan kar oranı yasası” olarak adlandırmaktadır (Taban, 2010: 21).

Modelin dayandığı varsayımlar şu şekildedir:

- Ekonomi, kapitalistler ve işçiler olmak üzere iki sınıftan meydana gelmektedir. Ekonomide kapitalistlerin tüketimlerinden başka verimsiz faaliyet yoktur.
- Ücret haddi, geçimlik düzeyde sabittir. İşçiler bütün ücretlerini, ücret mallarına harcarlar. Ayrıca, artık-değer oranı her kesimde aynıdır.

- Kapitalistlerin elde ettiği tüm artık değer, tüketim mallarına harcanmaktadır. Kapitalistlerin net tasarrufları ve net yatırımları vardır.
- Bütün mallar değerleri üzerinden satılmaktadır. Model, değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümünden soyutlanmıştır. Her kesim kendi sermayesini kullanmaktadır, yani kesimler arası alış-veriş yoktur.
- Ekonomi, kapalı ekonomidir. Dış ticaret yoktur.
- Teknolojide değişme yoktur. Yani her iki kesimdeki sermayenin organik birleşiminde bir değişme olmaz (Kaynak, 2009: 33-34).

Marx'a göre kapitalist sistem dinamiktir, devamlı bir gelişme içerisinde olmaktadır. Bu dinamizm ve gelişmenin kaynağı teknik gelişmedir. Marx, büyüme sürecinde teknik gelişme ve yatırımların rolünü ön planda tutmuştur. Yatırımların hem teknik gelişme sonucu olduğunu hem de teknik gelişmenin uygulanması için gerekliliğini tespit etmiştir (Hiç, 1994: 41).

Marx'ın modelinde büyümeyi belirleyen üç ana unsur vardır:

1. Artı değer oranı: s/v
2. Kar oranı: $s/(c+v)$
3. Sermayenin organik bileşimi: c/v

(s) işçiye ödenmeyen ücreti (artı-değeri), (v) işçiye ödenen ücreti, (c) sabit sermayeyi simgeler. Büyümeyi ise kar oranı belirlemektedir (Gürak, 2006: 79).

Artı değer oranı, kar oranı ve sermayenin organik bileşimi arasındaki ilişki ise aşağıdaki (1.1) nolu denklem ile gösterilmektedir;

$$P = S/(V + C) = (S/V) \div (1 + \frac{C}{V}) \quad (1.1)$$

Bu özdeşliğe göre, kar oranının artı değer oranı ile doğru, sermayenin organik bileşimi ile ters yönlü bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Sermayenin organik bileşimi veri iken, artı değer oranı ne kadar yükselirse kar oranı da o kadar artmakta; artı değer oranı veri iken, sermayenin organik bileşimi ne kadar yükselirse kar oranı o ölçüde azalmaktadır. Yani kar oranı, sermayenin organik bileşimi ile ters orantılı olarak

değiştigi için sermaye birikimi zorunlu olarak kar oranının düşmesine yol açmaktadır. Sermaye birikimi ya da üretimde kapital yoğunluğunun artması, kar oranının düşmesine yol açmaktadır. Ayrıca, sermaye birikimi, kapitalin gittikçe daha az elde toplanmasına neden olmaktadır. Giderek artan tekelleşme, küçük kapitalistlerin elenerek emekçi durumuna gelmelerine yol açmaktadır (Acar, 2002: 69-70). Başka bir deyiş ile zaman içinde rekabet nedeniyle sabit sermaye yatırımları (c) artacak ve sömürü oranı (s/v) sabit olduğundan kar oranı düşme trendine girmektedir. Kar oranı sıfır olduğu zaman ise, artık yeni yatırımlar olmayacak, dolayısıyla “efektif talep” azalacağından ekonomik buhran kaçınılmaz olacaktır (Gürak, 2006: 80).

Kapitalistler, aralarındaki rekabet karşısında dayanabilmek için devamlı olarak teknik gelişmeye gerek görmektedir. Teknik gelişme emeğin verimini arttırarak, kar oranı düşürmektedir. Fakat, teknik gelişmenin uygulanması yeni sabit sermaye yatırımını gerektirmektedir. Dolayısıyla sermayenin organik bileşimi yükselerek kar oranını düşürmektedir. Diğer bir açıdan, yine kar oranlarının yüksek kalması için kapitalistler ücretleri asgari seviyeye düşürme yollarını arayacaklardır. Teknik gelişme ve sermaye yoğun tekniklere geçilmesi yoluyla teknik yedek işsiz ordusunun ortaya çıkması ise kapitalistlerin pazarlık gücünü yükseltecek ve işçinin çalışma saatlerini arttırarak ücreti asgari seviyede tutma imkanı hazırlayacaktır (Hiç, 1994: 36). Üretimde emeğin payı azalırken karın payı artacak ve bu durum uzun dönemde bir talep yetersizliğine sebep olarak sistemi çöküntüye götürecektir (Acar, 2002: 71).

Özetle Marx, büyüme sürecini esas itibariyle bir denge sorunu ve denge noktaları dizisi olarak değil, devamlı bir dengesizlik olayı olarak kabul etmektedir. Büyümenin dar bir geçit olduğunu ve yatırımların fazla ya da eksik olması halinde kapitalist sistemin konjonktür dalgalanma göstereceğini ifade etmektedir. Sosyal olayları ve sınıf çatışmalarını ekonomik olaylarla bir araya getirerek, tarihi analiz metodu kullanmakta ve kapitalizmi tarihi bir safha olarak ele almaktadır. Kapitalizmi bünyesinde ortaya çıkan çelişmeler, sınıf çatışmaları nedeniyle ihtilal ile yıkılarak yerini sosyalizme bırakacağını, sonrasında ise herkesin üretime katılıp, üretimden ihtiyacına göre pay alması halinde komünizm safhasına geçileceğini savunmaktadır.

1.4.4.2. Schumpeter

Schumpeter, bir şeyi keşfeden, yenilik getiren, keşfedilen şeyleri geliştiren ve kuran, teknik ilerlemeleri başlatan veya bunları uygulayan girişimcilerin rolü üzerinde durmuştur. Yenilik getiren girişimciyi kapitalizmin dinamik faktörü saymaktadır. Bu girişimcilerin egemenliği çok kısa sürmekte ve büyük karlar elde etmektedirler, ancak karları kısa zamanda yapmış olduğu yenilikleri taklit eden diğer girişimciler tarafından yapılmakta olduğunu iddia etmektedir (Emiroğlu, 2012: 11).

Schumpeter'e göre kapitalist sistem kendi iç dinamiği gereği gelişmesini başarılı bir şekilde sürdürmektedir. İşçiler ise Marx'ın dediği gibi sefalet içinde değil, refah içinde olacaklardır. Fakat, kapitalizmin ileri aşamalarında müteşebbislerin rolü azalmaya başlayacak, firmalar giderek büyüyerek sermaye şirketleri haline gelecek ve sermayedarların büyük bir bölümünün şirket iradesi ile ilişkisi kalmayacak ve şirketi küçük bir grup halinde idare etmeye başlayacaklardır.

İşçiler refaha kavuşmuş olmakla birlikte kapitalistlere karşı birer rakip gibi davranmaya devam edeceklerdir. Diğer yönden aydınların da kapitalist sisteme karşı öne sürdükleri eleştiriler sermayedarların ve girişimcilerin yıpranmamasına sebep olacaktır. Sonuçta kapitalizm Marx'ın dile getirdiği gibi bir ihtilale gerek kalmadan terkedilerek yerini sosyalizme bırakacaktır (Acar, 1994: 36).

1.4.5. Post Keynesyen Büyüme Teorileri

Uzun dönemde Keynesgil temel makro ekonomik modeli genişletmeye yönelik ilk girişim Roy Harrod ve Evsey Domar tarafından yapılmıştır. Harrod ve Domar çalışmalarını ayrı olarak yapmışsalar da aralarında çok az bir farklılık olduğu için "Harrod-Domar modeli" olarak ele alınmaktadır (Parasız, 2003: 89).

Keynesgil kısa dönem statik denge sapmalarını temel alan Harrod ve Domar büyüme modellerinin ortak ekseni, kapitalist ekonomilerde dengeli ve kararlı büyümeyi sağlayan iktisadi aşamalarla, araçları incelemek ve bunların kapitalizmdeki varlıklarını tartışmaktır (Kaynak, 2009: 65).

Keynes, yatırımın toplam talep üzerindeki etkisi üzerinde durmasına rağmen, Harrod ve Domar yatırım harcamasının aynı zamanda ekonominin üretken kapasitesini (arz-yanlı etki) nasıl arttırdığı üzerinde durmaktadır (Taban, 2010: 23).

Harrod ve Domar modelleri özünde aynı olmakla beraber aralarında şöyle bir fark vardır; Harrod klasik bir eksik istihdamı seçip tam istihdamı devre devre sağlayacak olanaklar üzerinde dururken; Domar tam istihdam durumundan hareketle bunun akım halinde korunması için gerekli olan koşulları araştırmaktadır (Kaynak, 2009: 66).

Harrod büyüme modelinin dayandığı varsayımlar şu şekildedir:

- Model gecikmesiz bir tasarruf fonksiyonu ile çalışmakta, marjinal ve ortalama tasarruf eğilimi sabit ve birbirine eşittir.
- Planlanan tasarruf ile gerçekleşen tasarruf birbirine eşittir (Hiç, 1994: 83-84).
- Emek gücünün artış oranı sistem dışından belirlenmekte ve sabit oranda büyümektedir.
- Gelir, tasarruf ve yatırım kavramları toplulaştırılmış kavramlardır ve net olarak ifade edilmektedir.
- Fiyatlar genel düzeyi değişmemektedir.
- Ekonomi dışı kapalıdır, teknik ilerleme yoktur ve sermaye stoku da aşınmamaktadır.
- Üretim yalnızca sermayenin fonksiyonudur. Sermaye ile emek arasında tek ve sabit bir faktör bileşiminin olduğu kabul edilmektedir (Kaynak, 2009: 71-72).
- Tasarruflar, milli gelirin basit bir oransal fonksiyonudur (Tezel, 1995: 184).

Harrod'a göre büyüme oranı üç farklı şekildedir;

Fiili büyüme oranı: Ekonomide fiilen gerçekleşen büyüme oranıdır. Üretim artışından belli oranda sermaye teşekkülüne ayrılan kısım dönem sonunda toplam hasıladan tüketilmeyip biriktirilen kısma yani tasarrufa eşittir.

Gerekli büyüme oranı: Planlanan tasarrufu planlanan yatırıma eşit kılan ve ekonomide arzu edilmeyen bir stok fazlası veya eksikliği ile karşılaşılmasına fırsat bırakmayan büyüme oranıdır.

Tabii büyüme oranı: işgücü, doğal kaynaklar, sermaye, üretim teçhizatı, teknolojik seviye ve teknik bilgi gibi faktörlerin elverdiği ölçüdeki büyüme oranına denir (Acar, 2002: 85-87).

Ekonomide fiili büyüme oranı gerekli büyüme oranına eşit olabildiği ölçüde tam istihdam seviyesinde ve pürüzsüz bir ilerleme sağlanmaktadır. Eğer tabii büyüme oranı gerekli büyüme oranının üstünde ise fiili büyüme oranının gerekli büyüme oranın aşması mümkündür. Buna rağmen, tabii büyüme oranı gerekli büyüme oranının altında ise fiili büyüme oranı da gerekli büyüme oranının altında kalmaktadır. Böyle bir durumda ekonomi sürekli durgunluğa gitmektedir (Acar, 1994: 43-45). Eğer ekonomide tam istihdam ve devamı isteniyorsa tam istihdam seviyesinde halkın tasarruf edeceği miktarda her dönem eşit büyüklükte yatırımın uyarılması gerekmektedir (Acar, 2002: 86).

Harrod'a göre bu açıklamaların iki sonucu vardır:

- Ekonomide tasarruf meyli ile gerekli kapital miktarının belirledikleri öyle bir büyüme yolu vardır ki, müteşebbisler bu yolu izlediklerinde üretim ne eksik ne de fazla olmaktadır.
- Bu yolun haricinde ise ya işsizlik ya da enflasyon ile karşılaşılacaktır (Acar, 2002: 87).

Domar büyüme modelinin ana eksenini, yaratılan ilave üretim kapasitesini emecek talep miktarını bulmaktır. Sistemde gecikme yoktur, gelir, tasarruf ve yatırım net kavramlardır. Genel fiyat düzeyi değişmemektedir. Ekonomi başlangıçta tam istihdamdadır ve amaç tam istihdamın devam ettirilmesidir. Önce planlanmış tasarrufların planlanmış yatırımlara eşit olduğunu, sonra da tasarruf ve yatırımların, gelirin değişmez bir payı olduğunu ileri sürmektedir (Kaynak, 2009: 83-84). Ekonomide devlet harcamaları yoktur. Ekonomi dışı kapalıdır, amaç, analizi özel sektör yatırımlarının kapasite arttırıcı etkisi üzerine yoğunlaştırmaktır (Berber, 2006: 113).

Domar'a göre yatırımların iki etkisi vardır. Bir ekonomide herhangi bir dönemde gerçekleştirilen net yatırımın bir talep, bir de kapasite arttırıcı etkisi bulunmaktadır. Eğer herhangi bir dönemde net yatırım miktarı dönemin net tasarrufuna eşit ise ve eğer gelir ve çıktı düzeyinde denge olacaksa, planlanan tasarrufla planlanan yatırım birbirine eşit olmaktadır (Keynesgil etki). Keynesgil modelde olmayan husus, bu net yatırım

döneminin ayrıca kapasite arttırıcı etkisi olması durumudur. Net yatırım bu dönem ekonominin üretken kapasitesini, gelecek dönem potansiyel çıktısını arttıracaktır. Artan bu kapasite tam olarak kullanılacaksa gelecek dönemdeki toplam talebin bu dönemin toplam talebini aşması gerekmektedir. Böylece bir dönemden diğer döneme yatırım yapılırsa, net yatırım sonucu oluşan üretken kapasite tam olarak kullanılacak şekilde toplam talep dönemden döneme artacaktır (Parasız, 2003: 89).

Domar'a göre tasarruflar, milli gelirin fonksiyonudur. Toplam arzı tayin eden ekonomideki sermaye stoku ile sermayenin potansiyel verimliliğidir. Sosyal verimlilik, sermaye artışının sonucu olarak bütün ekonomide meydana getirdiği hasıla artışına, potansiyel verimlilik ise kapasitenin tamamının kullanılması halinde meydana gelebilecek hasıla artışı anlamına gelmektedir.(Alkin, 1975: 151-152). Yani sosyal verimlilik, yatırımların kendi başlarına değil fakat ekonominin bütününde meydana gelen net hasıla artışı anlamına gelmektedir (Acar, 1994: 47). Yatırımlardaki her artış, milli geliri veya talep seviyesini çarpan etkisiyle yükseltmektedir (Alkin, 1975: 152).

Harrod-Domar modelinin büyüme sürecinde rol oynayan temel kavram yatırım olmaktadır. Domar'ın analizi geleceğe dönük bir analiz iken, Harrod'un analizi geriye dönük bir analiz olarak kabul edilmektedir. Domar'ın analizinde içinde bulunulan dönemde yapılan yatırımın gelecek dönem ya da dönemler itibariyle üretim kapasitesinde oluşturacağı artışlar dikkate alınırken, Harrod'un modelinde dengeli büyüme şartı, önceki dönem gelirine göre planlanan yatırımların, içinde bulunulan dönemde gerçekleştirilecek tasarruflara eşittir (Berber, 2006: 136).

Harrod-Domar modeli gelişmiş ekonomiler için kurulmuştur. Her iki modelin temel amacı ekonomiyi enflasyon ve eksik istihdamdan uzak tutmaktır. Fakat gelişmekte olan ülkelerde tek amaç bu değildir. Bununla beraber ekonominin yeterli bir hızla büyümesi de önem taşımaktadır. Harrod-Domar modeli ise bu konu üzerinde durmamıştır (Acar, 2002: 92).

Harrod-Domar büyüme modelin bir diğer amacı da istikrarlı (dengeli) büyümenin temel koşullarını bulmaktır. Modele göre büyümeyi belirleyen unsurlar, yatırım ve sermaye-çıkartı artış oranının büyüklükleridir (Gürak, 2006: 87-88). Yani ekonomik büyüme, sermaye stokundaki net artışlarla gerçekleşen sermaye birikimine, net yatırımlara bağlıdır. Modelde Leontief üretim fonksiyonu kullanılmış ve sermaye-

edge) dengede olmasına neden olmaktadır (Şen, 2007: 28). Gerekli büyüme hızından düşük veya yüksek kararlar dengeden gitgide uzaklaşılmasına sebep olmaktadır. Bu sürece “bıçak sırtı denge” denilmektedir (Alkin, 1975: 149).

1.4.6. Neo-Klasik Büyüme Modelleri (Dışsal Büyüme Modeli)

Ekonomik büyüme modellerinde ilk devrimi Adam Smith, ikinci devrimi ise neo-klasik büyüme modelleri gerçekleştirmektedir (Parasız, 2003: 131).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra büyüme teorileri konusunda yapılan araştırmalar sonucunda iki dönemin çalışmaları dikkat çekmektedir. İlki 1950’lerin sonu, ikincisi ise 1980’lerin sonu ile 1990’lı yıllarda yapılan araştırmalardır. Birinci dönem çalışmaları neo-klasik büyüme teorileri (dışsal büyüme modeli), ikinci dönem çalışmaları ise içsel büyüme teorileri olarak adlandırılmaktadır (Berber, 2006: 141).

Neo-klasik büyüme modeline en büyük katkıyı Solow (1956-1957) ve Swan (1956) tarafından yapılmıştır. Ancak ağırlıklı olarak katkıyı Solow sağladığı için Solow modeli olarak isimlendirilmektedir. Modele neo-klasik denilmesinin sebebi, tam rekabet koşullarını, üretim faktörlerine, marjinal verimliliklerine göre ödeme yapıldığını, tam istihdamı ve değişen bir sermaye çıktı oranı olarak kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır (Taban, 2010: 27).

İktisadi büyüme ve kalkınma konularına hakim olan neo-klasik modele göre, uzun vadeli ve devamlı bir büyümede motor rolünü, teknik ilerleme ve işgücü artışı almaktadır. Her iki faktörün de exojen (dışsal) olduğu varsayılmaktadır. (Acar, 2002: 125).

Neo-klasikler Keynes gibi uzun vadeli gelişmeleri mukayeseli statik analiz tekniği kullanarak tespit etmektedir. Uzun dönemde ekonominin devamlı tam istihdam dengesinde büyüme göstereceğini varsaymaktadırlar. Nüfus artışı ve teknik gelişme hızı veri olup, büyüme hızını belirlemektedir (Hiç, 1994: 63-64). Nüfusun büyüme oranı, ekonomik büyüme oranını etkilemektedir. Fakat ekonomik büyüme, nüfusun büyüme oranını etkilememektedir. Benzer olarak, neo-klasik büyüme modelinde teknolojik değişme oranı ekonomik büyümeyi etkilerken, ekonomik büyüme teknolojik değişmeyi etkilememektedir. Teknolojik değişmeyi ise şans belirlemektedir. Bir teoride

değişkenler dışardan belirleniyorsa “dışsal” adı verilmektedir. Bu yüzden neo-klasik büyüme modelinde teknolojik değişme ve nüfusun büyüme oranı dışsaldır (Parasız, 2003: 131).

Neo-klasik büyüme modelinin temel varsayımları şu şekildedir:

- Üretim faktörleri arasında ikame mümkündür. Sermaye-emek oranı sabit olduğu için, sermaye-hasıla oranı da sabittir. Üretim faktörleri arasında ikame faktör fiyatlarının değişmesi aracılığıyla sağlanmaktadır.
- Emeğin dışsal bir faktör olduğu ve nüfus artışına bağlı olarak arttığı varsayılmaktadır.
- Tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Emek ve sermaye de azalan verim kanunu geçerlidir, yani emek ve sermayenin marjinal ürünleri azalan bir seyir izleyerek artmaktadır. Ölçeğe göre sabit getiri varsayılmıştır.
- “Inada Koşulları” geçerlidir. Bu koşullara göre; sermaye/emek sıfıra doğru giderken sermaye/emeğin marjinal ürünü sonsuza yaklaşmaktadır, sermaye/emek sonsuza doğru giderken sermaye/emeğin marjinal ürünü sıfıra yaklaşmaktadır.
- Ekonomi dışı kapalıdır. Devlet harcamaları dikkate alınmamaktadır (Şen, 2007: 30-32).
- Teknik bilgi bütün ekonomilerde kamu malı olarak görülmektedir. Elde etme bedeli yoktur, bütün ülkelerde miktarı aynıdır. Dolayısıyla ülkelerde gerçekleşen büyüme oranlarının farklılaşması işgücündeki değişmelere bağlanmaktadır. Kısaca, işgücü ne kadar artarsa büyüme de o ölçüde artacaktır.
- Büyüme ile birlikte hem kişi başına düşen gelir, hem de kişi başına düşen sermaye artmakta, bu da teknik gelişmeyi sağlamaktadır. İşgücündeki artışla beraber ülkelerde farklı büyüme oranlarının gerçekleşmesi sermayenin uluslararası hareketliliğine sebep olmaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler, kişi başına düşen sermaye ve gelir bakımından, sanayileşmiş ülkelerin seviyesine gelene kadar hızlı bir büyüme gerçekleştireceklerdir. Sonuçta ülkeler arasında kişi başına düşen sermaye ve gelir oranı ile beraber faiz oranları

arasındaki farklar ortadan kalkacak, büyüme oranları da dengeye ulaşacaktır (Yakınsama hipotezi) (Acar, 2002: 125-126).

Harrod- Domar modelleri istikrarsız bir büyüme sonucu vermesine rağmen Solow-Swan gibi yazarlar Neo-klasik modelin varsayımlarını benimseyerek istikrarlı büyüme modellerini ortaya atmışlardır (Hiç, 1994: 121).

R. Solow (1956) “Ekonomik Büyüme Teorisine Bir Katkı” adlı makalesinde ekonomik büyüme kavramına önemli bir katkıda bulunarak 1987 yılında Nobel ekonomi ödülünü kazanmıştır. Swan (1956), Solow’un çalışması ile benzer doğrultuda önemli bir katkıda bulunduğu için modele Solow-Swan modeli adı verilmektedir (Yılmaz, 2009: 15).

Solow modelinde tasarruf, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler analiz edilmektedir. Tasarruf, yatırım ve ekonomik büyüme dışsal değişken olarak kabul edilmektedir. Dışsal değişken olarak kabul edilen tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin nüfus artışı ve teknolojik gelişme ile nasıl bir ilişkide olduğu araştırılmaktadır (Berber, 2006: 141).

Solow’un (1957) yaptığı çalışmaya göre, ABD’de 1909-1949 yılları arasında büyümenin %87’lik kısmının ana nedeni teknolojik yeniliklerdir. Yani büyümenin yaklaşık sekizde-yedilik kısmı teknolojik yeniliklerden, sekizde-birlik kısmı ise sermaye yoğunluğundaki artıştan kaynaklanmaktadır (Gürak, 2006: 95).

Solow modelinin varsayımları aşağıda sıralanmaktadır:

- Ekonomi dışı kapalıdır.
- Tek sektörlü bir ekonomiyi dikkate alır, homojen tek bir mal üretilir ve tüketilir.
- Teknolojik değişimler dışsaldır. Ülkeler teknolojik gelişmelerin hiçbir maliyetine katlanmadan yararlanırlar.
- Yakınsama hipotezi geçerlidir.
- Emek ve sermaye için azalan verimler kanunu geçerlidir. Emek miktarı veri iken işçi başına düşen sermaye miktarı yükseldikçe sermayenin marjinal ürünü giderek azalmaktadır.
- Ölçeğe göre sabit getiri kanunu geçerlidir.
- Tam rekabet ve tam istihdam koşulları geçerlidir.

- Harrod-Domar modelinde faktörlerin ikamesi mümkün değil iken, Solow modelinde üretim faktörlerinden olan emek-sermayenin ikamesi mümkündür. Faktör piyasaları ise kusursuz şekilde işlemektedir.
- Harrod-Domar modelinde tasarruf yapanlarla yatırım yapanlar farklı gruplar iken, Solow modelinde tasarruf yapanlar ile yatırım yapanların aynı gruplar olduğu kabul edilir (Berber, 2006: 142-143).

Solow modeli uzun dönemde ekonomilerin istikrarlı, dengeli büyüme sürecine gireceklerini savunmaktadır. İstikrarlı veya dengeli büyüme süreci teknolojik değişme, sermaye birikimi ve nüfus artışının karşılıklı etkileşimini ortaya koymaktadır. Nüfus artışı ve teknolojik gelişme ekonomik büyümeyi etkilerken, ekonomik büyüme teknolojik gelişme ve nüfus artışı etkilemez. Nüfus artışı ve teknolojik gelişme ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla nüfus artışı ve teknolojik gelişme modelin dışsal değişkenini oluşturmaktadır (Berber, 2006: 143-144).

Solow'a göre zengin ülkeler daha az nüfus artış hızına sahip, daha fazla yatırım yapan, hızlı teknolojik gelişme sebebiyle işgücü verimliliğini daha çok arttıran ülkelerdir. Yani bir ülkenin zengin ya da fakir olması yatırım oranlarına, nüfus artışına ve teknolojik gelişmelerdeki farklılıklara bağlıdır.

Solow, iki ülkenin tasarruf ve nüfus artış oranı aynı ise ve aynı tip üretim fonksiyonunu kullanıyorsa, uzun dönemde aynı gelir seviyesine ulaşacağını ileri sürmektedir. Bu yakınsama ile ilgilidir (Yılmaz, 2009: 18).

Solow'a göre ekonomi uzun dönemde başlangıç koşullarında bağımsız olarak durağan duruma yakınsamaktadır, kişi başına durağan durum gelirin büyüme oranı, dışsal teknolojik gelişme hızına bağlı iken, durağan durum değeri, tasarruf ve nüfus artış hızı oranına bağlıdır. Durağan durumda sermayenin marjinal verimliliği sabit iken işgücünün marjinal verimliliği, teknolojik gelişme hızı kadar büyümektedir (Çapan, 2009: 21).

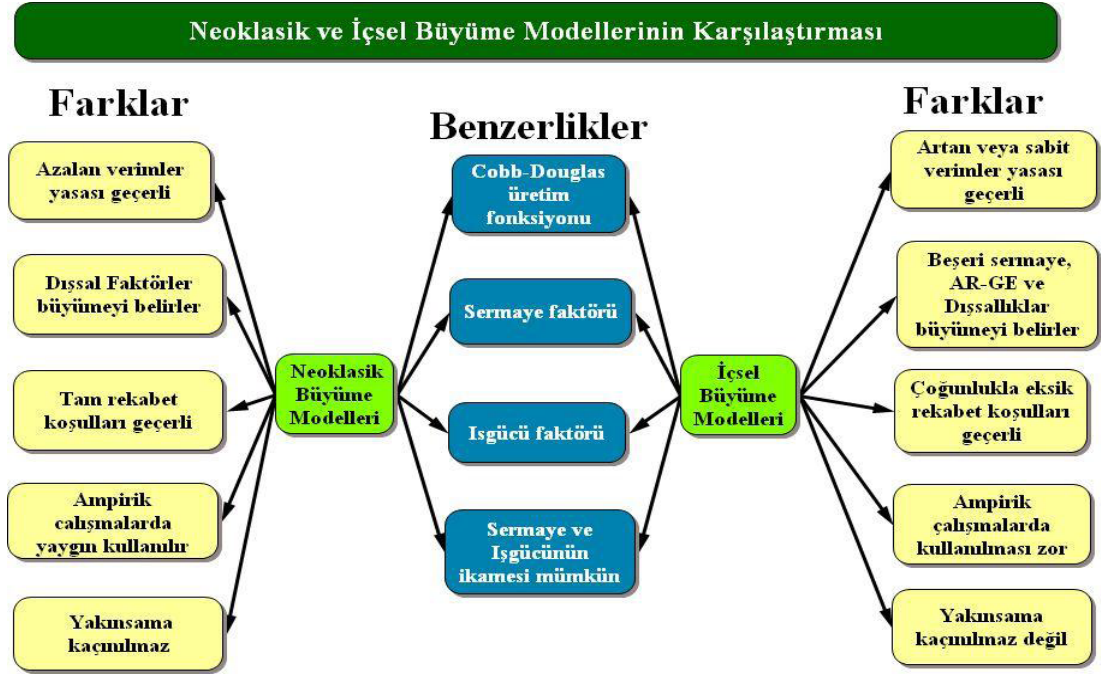
1.4.7. İçsel Büyüme Modelleri

İçsel büyüme modellerinin kökenleri Smith (1776), Marx (1867), Schumpeter (1926) ve Arrow (1962) gibi iktisatçılara kadar geriye gitmektedir (Taban, 2010: 33). 1960'lı yıllarda ortaya çıkan neo-klasik büyüme modeli ekonomik büyümeyi; Harrod-Domar'ın bıçak sırtı dengesizliğinden ve istikrar için kamu müdahalesinin gerekliliğinden kurtarmakta, temel üretim faktörleri olan emek ve sermayedeki artışlara ilave olarak teknolojik gelişme ile açıklamakta ve büyüme sürecinin anlaşılmasına büyük katkılar sağlamaktadır (Berber, 2006: 169).

İçsel büyüme neo-klasik büyüme yaklaşımının devamı olarak düşünülmektedir. Ancak bu iki yaklaşım arasında birtakım farklılıklar ve benzerlikler bulunmaktadır Şekil 1.2). Bu farklılıklar aşağıda sıralanmaktadır:

- Neo-klasik büyüme, iktisadi büyümeyi iktisat dışı faktörlere bağlarken, içsel büyüme iktisat içi faktörlere bağlamaktadır (Acar, 2002: 127).
- Teknolojik gelişme, ekonomik sistemin içinde oluşarak ekonomik kararlardan etkilenmektedir.
- Neo-klasik model azalan verimlere dayalı üretim fonksiyonuna dayanırken, içsel büyüme modeli artan verimlere dayalı üretim fonksiyonuna dayanmaktadır.
- Tam yakınlaşma hipotezi kabul edilmemektedir. İçsel büyüme modeline göre gelişmekte olan ülkeler gerekli önlemleri almazlarsa gelişmiş ülkeler ile aralarındaki farklar gittikçe artış gösterecektir.
- Neo-klasik modelin aksine, kamu politikaları ve hizmetleri, eğitim düzeyi, dış ticaret, vergi, bölgesel-dinsel faktörler, kültürel yapı, sağlık, enflasyon, doğurganlık oranı, yatırım oranı gibi faktörler uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde etkili olabilmektedir.
- İçsel büyüme modeline göre optimum büyüme oranına ulaşabilmek için devlet müdahalesi zorunlu bir unsur olarak görülmektedir (Berber, 2006: 173-174).

Şekil 2. Neo-Klasik ve İçsel Büyüme Modellerinin karşılaştırılması

Kaynak: Aydın, 2008: 29.

P.M. Romer (1986) ve R. Lucas (1988) ile başladığı kabul edilen ve 1990'lı yıllarda gelişen içsel büyüme modeli, ekonomik büyümenin unsurlarının ekonominin içinde aranmasıdır. İçsel büyümenin temel belirleyicileri arasında teknoloji, eğitim, sağlık politikası, kültürel-tarihi-sosyolojik-psikolojik-dini etmenler yer almaktadır. Eğitim, sağlık ve teknolojik alt yapı yatırımlarına yapılan harcamalar beşeri sermayeyi ortaya çıkarmakta ve Ar-ge faaliyetlerine yol açmaktadır. Ülkelerin kendine has özellikleri (bulunduğu bölge, kültürel yapı, ait olduğu din) yaratıcılık ve tesadüf aracılığıyla daha etkin üretim yöntemleri geliştirilmekte yeni ürünler bulunmaktadır. Dolayısıyla Schumpeter manada yenilikler ile birlikte ekonomik büyüme ortaya çıkmaktadır (Berber, 2006: 172-175).

1.4.7.1. Bilgi Üretimi ve Taşmalar (Romer)

İçsel büyüme modeli ile ilgili ilk fikir P.M. Romer (1986) tarafından ortaya atılmaktadır. Romer, K. Arrow (1962)'un ortaya attığı "yaparak öğrenme" fikrinden yararlanmaktadır. Arrow'a göre, firmalar üretime devam ettikçe işlerini daha iyi

kavramakta, maliyeti azaltmakta, kaliteyi yükseltmekte ve yeni ürünler ortaya çıkarmaktadır. Böylece işlerini yaparak öğrenmektedir.

Arrow'un fikrinden yola çıkan Romer, "teknik bilgi üretimi"ni mal ve hizmet üretiminde bedelsiz bir girdi olarak ele almakta ve bu girdi ile üretimde maliyetin düştüğünü, kalitenin yükseldiğini öne sürmektedir. Ekonomilerde bilgi birikimi arttıkça bundan bütün firmalar yararlanmakta, dışsallıklar içselleştikçe ekonomilerin elde ettiği avantajlar da artmaktadır (Acar, 2002: 127).

Romer, bilginin göstergesi olarak sermaye stokunu kabul ettiği için yapılan yatırımların oranı ne kadar fazla olursa, teknolojik bilginin de o kadar fazla olacağını ileri sürmektedir. Bu modelde firmaların işgücünü arttıran türde bir üretim fonksiyonuna sahip oldukları kabul edilmektedir (Taban, 2010: 52).

Romer'e göre; üretim süreci sonunda fiziksel çıktının yanısıra bir yan ürün olarak teknik bilgi de üretilmektedir. Yan ürün olarak üretilen teknik bilgi, yeni üretimde bedava girdi olarak kullanılmaktadır. Yeni üretim daha düşük maliyet ve daha yüksek kalite ile yapılmakta, teknik bilgi, taşmalar sonucu diğer şirketlere ulaşmaktadır.

Yeni bilginin üzerinde mülkiyet haklarının tam olarak uygulanması mümkün değildir. Yeni bilgiler, ürünler, icat girişimleri geçici olarak gizli tutulabilmektedir. İyi işleyen patent sistemi ile yeni icatların ticari kullanımı düzenlenebilir fakat, bu bilginin yayılması hiçbir zaman engellenemez. Bu da bilginin yayılma özelliğine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bilgi mükemmel bir patent ve saklama unsuruna sahip olmadığı için bir şirket tarafından yeni bir bilginin üretimi, diğer şirketlerin üretim imkanları üzerinde pozitif bir dışsallık oluşturmaktadır. Ayrıca Romer dışsallıkların Ar-ge faaliyetlerine yapılan yatırım sonucu ortaya çıktığını savunmaktadır (Berber, 2006: 177-178).

1.4.7.2. Beşeri Sermaye Modeli (Lucas)

İçsel büyüme modeline diğer büyük katkıyı Lucas (1988) ortaya atmaktadır. Lucas'a göre, üretim faktörlerinden bir diğeri de "beşeri sermaye"dir. Beşeri sermayeyi modele dahil ederek, ekonomik büyümeyi sağlayan en önemli etkenlerden biri olduğunu

öne sürmektedir. İşsel büyüme modelinin diğer önemli öncüleri arasında Barro ve Rebelo gösterilmektedir.

Lucas'a göre beşeri sermaye, işgücünün eğitim düzeyiyle ilgilidir. Beşeri sermaye yatırımları, formal eğitime ve iş yerinde yetiştirme alanlarına yapılan yatırımlar olarak tanımlanmaktadır. Lucas uzun dönemli ekonomik büyümenin kaynağını beşeri sermaye faktörü olarak görmektedir. Uzun dönemde beşeri sermaye sınırsız şekilde artırılabilirse sürdürülebilir büyüme gerçekleşebilecektir (Taban, 2010: 57-58). Yani ekonomi, fiziki sermaye yatırımlarına nasıl ihtiyaç duyuyorsa, beşeri sermaye yatırımlarına da ihtiyaç duymaktadır (Çiftçi, 2008: 19).

Lucas'ın modeli neo-klasik modele yakındır. Neo-klasik piyasa şartlarının geçerli olduğu bir ekonomide çıktı düzeyinin, etkin emek ve fiziki sermaye tarafından belirlendiği kabul edilmektedir.

“Beşeri sermaye, genelde eğitim aracılığıyla ortaya çıkmakla birlikte, iş yerinde yaparak öğrenme (learning-by-doing) yoluyla da oluşabilmektedir”. Lucas'a göre kişni beşeri sermayesindeki artış hem kendi verimliliğini arttırmakta hem de üretim faktörünün verimliliğine katkıda bulunmaktadır. “Hükümetlerin eğitime ve teknolojik alt yapının geliştirilmesine yapacakları her türlü yatırımın, beşeri sermaye birikimi üzerinde olumlu etkiler oluşturarak büyümeyi, fiziki sermaye yapılan yatırımların etkisinden daha fazla etkileyeceğini belirtmektedir” (Çiftçi, 2008: 19).

İşçilerin yetenek düzeyi, çalışılan zaman ve işgücü arzı ile çıktı arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. İşçinin yeteneğini arttırması, çalışma süresinin dışında kalan zaman ile alakalıdır. Dolayısıyla boş zaman arttığında bilgi birikimi ve yeteneği de artmaktadır. Örneğin, işçi tüm zamanını üretim için harcarsa kendini geliştirmeye vakit kalmayacak ve beşeri sermaye birikimi sıfır olacaktır. Lucas'ın modeli ile Arrow'un yaparak öğrenme yaklaşımı böylelikle çelişmektedir

Devlet temel eğitimin süresini arttırarak beşeri sermayeni gelişmesine katkı sağlayabilir. Barro (1992), temel eğitim süresini uzatılmasının ekonomik büyümeyi üç yolla etkileyebileceğini savunmaktadır:

- Daha fazla eğitilmiş işgücü, yeni teknolojilerin geliştirilmesine ve yeni teknolojilere uyum sağlamada önemli bir yere sahiptir.

- Fiziki sermaye yatırımlarının artmasına neden olmaktadır.
- Daha fazla eğitilmiş nüfus, doğurganlık hızının azalmasına yol açmakta ve böylelikle ailelerin çocuklarına daha fazla yatırım yapmalarına imkan sağlamaktadır (Berber, 2006: 179-180).

1.4.7.3. Araştırma & Geliştirme Modeli

Ar-ge modeli ekonomik büyümede bilgi ve malların farklılaştırılması üzerinde durmakta, yenilikleri ve ar-ge harcamalarını özel bir faaliyet olarak görmektedir. Romer'in modeline göre, bilgi kısmen kamusal bir mal niteliğindedir. Firmalar yeni bulduğu bir malı üretme hakkına sahip olmak için patent bedelini ödemek zorundadırlar. Bilgi üretiminin özel bir getiriden çok sosyal getirisi bulunmaktadır. Çünkü yeni bilgi üretimi, araştırmanın etkinliğini arttırmaktadır. Böylelikle araştırmaya ayrılan sübvansiyonlar ekonomik büyümenin hızlanmasını sağlayacaktır (Parasız, 2003: 196-197). Romer'e göre, ar-ge faaliyetleri sayesinde ekonomik büyümeyi sağlayan iki etki ortaya çıkmaktadır. İlki, elde edilen yeni bilgiler sır olarak saklanamayacak, araştırmacı ve üreticilerin bedelsiz kullanımına olanak sağlayacaktır. Bu da ortaya çıkardığı dışsallıklar sonucunda ekonomide verimlilik artışı sağlayacaktır. İkincisi, yeni buluşlar sayesinde yatırım mallarının çeşitliliği artacak, üretimde verimlilik artışı sağlayacaktır. Böyle bir durumda yeni ürünlerin satışında tekel olma konumu sıkı bir patent sistemi ile bilginin yayılması ve taklit edilmesini engelleyecektir (Berber, 2006: 181).

Ar-ge harcamaları ile teknoloji yaratma kapasitesinin mümkün olduğunu savunan görüşlere göre, ülkelerin uzun dönemli ekonomik büyüme sürecinin özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır (Yılmaz, 2009: 28):

- Ülkeler işgücü başına düşen sermaye birikimini arttırdıkça işgücü verimliliğini ve teknik bilgi kapasitesini arttırmaktadır.
- Ar-ge yatırımları ile kalifiye, teknik eleman, bilim adamı yetiştirilmesi, uzun dönemde bilgi birikimini arttırarak gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayacaktır. Bu da ekonomik büyümenin artarak devam etmesini sağlayacaktır.

- Bir firmanın bilgi birikimi sağladığı pozitif dışsallıklarla, diğer firmaların üretim maliyetlerinin azalmasına olanak sağlamaktadır.
- Firmanın teknolojik yenilik oluşturmada, rekabet avantajı ile eksik rekabet piyasası avantajlarından en azından tek bir dönem için yararlanabilmektedir.

1.4.7.4. Kamu Politikası Modeli (Robert Barro)

Robert Barro (1990) tarafından gündeme gelen kamu politikası modeline göre, alt yapı yatırımları özel sermayenin produktivitesini attırmakta ve firma için dışsal bir üretim faktörü oluşturmaktadır (Parasız, 2003: 195). Özel sektörün yatırımları sayesinde sermaye stoğu artarken, devletin de vergi gelirleri de artmaktadır. Vergi gelirlerinin artması ile kamu malı arzı da artma eğilimi göstermektedir (Acar, 2002: 129). Dolayısıyla özel sektör yatırımları sermaye artışı sağlamakla birlikte, kamu malı arzının da artışına neden olarak ekonomiye çift yönlü bir katkı sağlamaktadır. Barro'ya göre kamu harcamaları vergilerle finanse edilmektedir. Ayrıca bütçenin her zaman denk olduğu varsayılmaktadır. Devlet serbest ticaretin alt yapısını oluşturmakla görevlidir. Bu yüzden devlet, ekonomide optimumu sağlamak için ekonomiye müdahale etmelidir. Bu bağlamda devletin üzerine düşen üç görev bulunmaktadır. İlki, üretim sektöründeki girdiler için kamusal mal ve hizmet üretmektir. İkincisi, temel eğitime önem vererek eğitim alanındaki yatırımları arttırmak, üçüncüsü ise, ar-ge faaliyetlerine sağlanacak teşviklerle bilginin yayılmasını ve üretilmesini sağlamaktır (Berber, 2006: 182-183).

1.4.7.5. AK Modeli

Sergio Rebelo (1991) tarafından geliştirilmiş bir modeldir. Romer, Lucas tarafında da benimsenmektedir. Modelin ana özelliğini, neo-klasik modelin dışsal olarak varsaydığı teknolojik gelişmeyi modelin içine dahil ederek açıklamaya çalışmak oluşturmaktadır.

AK modeli, toplam çıktı (Y) ile sermaye (K) arasında doğrusal bir ilişki olduğunu varsaymaktadır (Taban, 2010: 43). $Y=AK$ modelinde, A ekonominin teknoloji seviyesi gösteren pozitif bir sabiti, K ise ekonominin sermaye stokunu (fiziki sermaye + beşeri sermaye) göstermektedir. Azalan verimler yasasının olmadığı bu modelde,

yüksek sermaye stokuna sahip ülkeler, yatırımlarını arttırarak ekonomik büyümelerini hızlandırabilmektedirler (Berber, 2006: 183).

AK modelinde fiziki sermaye ya da beşeri sermaye yatırımları sermayenin marjinal getirisinde artışa yol açmaktadır. Özetle, ekonomik büyüme oranının yatırım oranının artan bir fonksiyonu olması modelin temel özelliğini oluşturmaktadır. Yani, ekonominin yatırım oranını sürekli arttıracak kamu politikaları, ekonomik büyüme oranını da devamlı olarak arttıracaktır (Taban, 2010: 50).

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET POLİTİKALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN RAKAMSAL OLARAK ANALİZİ

Ülkeler içe ya da dışa dönük sanayileşme politikaları izleyerek kalkınmalarına hız kazandırabilmektedir. Bu iki politika arasındaki fark teşviklerle ilgilidir. Ekonomide yurt içi pazara yönelik üretim ile yurt dışı pazara yönelik üretim arasında ayırım yapılıyorsa, aynı zamanda da yurt içi üretim teşvik ediliyorsa buna içe dönük politika (ithal ikameci politika) denilmektedir. Eğer bunun tam tersi gerçekleşiyor ise ülke dışa dönük politika (ihracata yönelik sanayileşme politikası) uyguluyor denilmektedir (Şimşek, 2001: 82).

Dış ticaret politikaları ikiye ayrılır. Bunlardan ilki ithal ikameci politika, diğeri ise ihracata yönelik sanayileşme politikasıdır. İktisat biliminde bu iki politika sanayileşme stratejileri olarak da adlandırılmaktadır. Bu bölümde ithal ikameci ve ihracata dayalı sanayileşme politikalarının teorik olarak analizi yapıldıktan sonra, Türkiye’de uygulanan dış ticaret politikalarının ekonomik büyümeye olan etkisi rakamsal olarak incelenecektir.

2.1. İTHAL İKAMECİ POLİTİKA

Yılmaz’ın göre ithal ikameci politika, “sanayileşme olan ülkelerde bebek endüstrileri korumak amacıyla, mal ve hizmetlerin yurt dışında ithal edilmesi yerine ikamesini üreten yerli sanayicinin desteklenmesi rejimidir” (Yılmaz, 2009: 69). İthalat ikamesine dayalı büyümenin amacı, ithalat yerine uygulanan koruyucu ve özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesini öngörmektir. Bugün uygulama alanı pek olmayan bu politika geçmişte hemen hemen her ülkenin tercih ettiği bir politika olmuştur. Çünkü ülkelerin sanayileşmiş bir ülke olması için yerli sanayisini geliştirmesi gerekmektedir.

İthal ikameci sanayileşmeyi öngören politikalar şu şekilde sıralanabilir: (Kepenek ve Yentürk, 2004: 361).

- Dış rekabet karşısında iç pazarın korunması,
- Birtakım teşvik, vergi indirimleri, sübvansiyon vb. etmenlerle sanayi yatırımlarının özendirilmesi,
- Aşırı değerli kur politikası,
- Ücret ve gelir politikaları aracılığı ile iç talebi güçlendirmektir.

İthal ikameci politika uygulayan ülkeler, her türlü kambiyo ve dış ticaret kısıtlamaları ile dış alemin rekabetinden korunmaktadır. İlk olarak koruyuculuğun geçici olacağı belirtilmektedir. Endüstriler rekabet ortamına uygun olmadığı için, bu politika korumayı sürekli kılmaktadır. İthal ikameci politikada uygulanan korumacılık genç endüstriler tezinde uygulanan korumacılıktan farklıdır. Çünkü sadece yeni kurulan sanayiler değil, tüm sanayilerin korunması amaçlanmaktadır. Bu politikayı uygulayan ülke dışa kapalı olduğu için devlet müdahalesini gerekli kılmaktadır. Genellikle sabit döviz kur sistemi uygulanmaktadır. Döviz kurları ve faiz oranları devlet tarafından belirlenmektedir. Kurlar denge değerlerinin altında tutulduğu için ulusal parayı aşırı değerlendirmektedir. Dolayısıyla dış ticaret dengesi olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu yüzden bu politika döviz kontrol sistemi ile birlikte uygulanmaktadır.

İzlenen iktisat politikaları bu politikayı uygulayan ülkeyi dış alemden soyutlamaktadır. Kontrol altında tutulan faiz, kur politikaları ve aşırı koruma önlemleri sebebiyle iç fiyatların dünya fiyatları ile ilişkisi kalmamaktadır. Devlet iç fiyatları doğrudan belirleyerek dış rekabet eksikliğinin ortaya çıkardığı sorunları gidermek istemektedir. Fakat bu yaklaşım ekonomideki dengeleri daha da bozmaktadır (Seyidoğlu, 1998: 628-629).

İthal ikameci politikanın uygulandığı süre boyunca maaş ve ücretler yüksek tutularak satın alma gücü yani gerçek ücretler arttırılmaya çalışılmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2004: 362).

İthal ikameci sanayileşme, sermaye birikimi sürecinden iç pazarın önemine, korumacılık politikalarından kur politikalarına, dış ticaret bileşiminden tarım-sanayi bileşimine kadar ülkeden ülkeye farklılık göstermekle beraber, iç ve dış öğeleri bakımından bir bütün oluşturmaktadır (Pamuk, 2007: 240).

2.1.1. İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Aşamaları ve Amaçları

İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi iki aşamadan oluşmaktadır. Bunlardan ilki “kolay” aşama olarak adlandırılmaktadır (Doğruel, 2006: 17). Bu aşamada tüketim mallarının yurt içinde üretimi amaçlanmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2004: 361). “Kolay” olarak adlandırılan bu aşama, yerel piyasa kapasitesinin sınırlarına gelindiğinde son bulmaktadır. İkinci aşama ise “karmaşık” olarak adlandırılmaktadır. Bu aşamada “ya dış piyasaya açılacak ya da ara ve yatırım mallarının yurt içinde üretilmesi gerçekleştirilecektir” (Saçık, 2009: 164). Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülke bu ikinci aşamayı tercih etmiştir (Seyidoğlu, 1998: 630).

Egeli’ye göre ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin amaçları ise şu şekilde sıralanmaktadır: (Egeli, 1997: 152).

- *Gelişmekte olan ekonomiler genellikle tarımın hakim olduğu bir yapıya sahiptir. Bu ülkeler sanayilerini geliştirerek kalkınmak istemekte, bunu için de bir kısım sanayi ürünlerin ithalatlarından vazgeçip, bunları iç piyasada üreterek sanayileşmeyi arzulamaktadır.*
- *İthal ikameci politikalar ekonominin dışa bağımlılığını azaltacak ve dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesinin zararlarını kısmen de olsa ortadan kaldıracaktır.*
- *Ödemeler dengesi güçlükleri önemli derecede aşılabacak ve döviz tasarrufu sağlanacaktır. İthal listelerinde yer alan malların ülke içerisinde üretime geçilmesi ile giderlerinden tasarruf sağlanacağı ve böylece dış açık sorununun çözümleneceği beklenmektedir.*
- *İthal ikamesine dayalı bir sanayileşmede, daha önce ithal edilen, bir başka ifade ile belli bir iç talebi bulunan malın üretimine başlanacağından yeni pazarların oluşturulması söz konusu olmayacaktır.*
- *Tarımsal ürünler ve tarım dışı hammaddelerde dünya talebinin fiyat ve gelir elastikiyetinin düşük olduğu kabul edilir. Buna bağlı olarak bu ülkelerin ihracatları da hızlı bir artış gösterir. Bu nedenle ihracatın yapısının değiştirilmesi gerektiği düşüncesi ile ithal ikamesi politikası uygulanır.*

2.1.2. İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Neden Olduğu Sorunlar

İthal ikameci politika ihracatı teşvik etmediği için, ihracat oranı düşük seyretmektedir. Sanayileşme olduğu halde, ihracat oranı düşük olduğu için sınai malların ihracatında bir canlanma söz konusu olmamaktadır. Teknoloji, ara-yatırım mallarının dışarıdan alımı artmakta nihai malların ithali azalmaktadır. Bu da ithal ikamecini politikanın amacına ters düşmekte ve dışa bağımlılığı arttırmaktadır. Ayrıca ithalat artış hızı ihracat artış hızından yüksek olduğu için, dış borçlanma giderek artmaktadır.

1970-1980'li yıllarda yaşanan bunalımlarla beraber bu politika iki olumsuz sonuç doğurmaktadır. Birincisi, ABD ve Batı dünyası tam serbest piyasa ekonomisine geçerken, gelişmekte olan ülkeler devlet müdahalesine dayalı ithal ikameci politika uygulamaktaydı. İkincisi ise, bazı ülkelerde ihracat artışı, GSMH ve ithalat artışından daha düşük olduğu için ülkelerin borcu artmakta ve borcunu ödeyemez duruma gelmektedir (Kazgan, 1988: 84-85).

Resmi sabit kurdan ulusal paranın aşırı değerlenmesi ihracat gelirlerinin azalmasına sebep olmaktadır. Ayrıca hükümetin uyguladığı aşırı kur politikaları, gümrük bağımsızlığı ve ucuz kredi sebebi ile ileri teknoloji ve sermaye yoğun üretim yöntemlerini özendirilmektedir. Emekten tasarruf eden bu sistem işsizlik sorununun artmasına, yabancı bir sanayi yapısının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Koruma nedeni ile maliyetler ve fiyatlar yüksek, kalite düşük olmaktadır. Ayrıca aşırı korumacılık iş adamlarını tembelleştirmekte, tekelleşme eğilimini artırmakta, yerli ar-ge faaliyetlerinden vazgeçme eğilimi yaratmaktadır. Bu da kaynak israfına ve genellikle tüketici refahının düşmesine neden olmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 517-518).

İthal ikameci politika lüks sayılan ya da dayanıklı tüketim mallarının dışarıdan alımını yasaklayarak, bunların yurt içinde üretimini karlı hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu da ekonomideki kaynakların kalkınmayı sağlamayan alanlara kaymasına neden olmaktadır. Politikayı devam ettirebilmek için dışarıdan makine-tehizat, ara malı ve hammadde ithali gerekmektedir. Bu uygulama da ödeme güçlüğüne neden olmaktadır. Yani, amacı döviz tasarrufu sağlamak olan bu politika, sayılan

sebepler sonucunda döviz ihtiyacının artmasına sebep olmaktadır (Türker, 2007: 141-142).

2.2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME POLİTİKASI

Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanan uluslararası ticaret teorisinde uygulanan çalışmalarda, gelişmekte olan ülkeler emek-yoğun teknolojileri bakımından üstün olduğu için dış ticaret hadleri yönünden avantajlı durumda değildir. Ayrıca Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler modeli statik bir analizdir. Üretim faktörleri arasına bilgi birikimi, beşeri sermaye, teknolojik gelişme vb. faktörler dahil edilmemiştir. Fakat günümüzde gelişmekte olan ülkeler sanayileşme politikaları uygulayarak, dış ticaret hadlerini ülke lehine çevirip uluslararası ticaret üstünlüğü sağlayabilmektedir. Önemli olan ülkelerin teknolojik inovasyonlara ağırlık veren, ihracat hadlerini arttıran dışa açık sanayileşme politikasını benimsemeleridir. Günümüzde, içsel büyüme modellerinin katkısıyla üretim fonksiyonunda, ihracat miktarı, teknolojik gelişme, döviz kurları, gümrük vergileri, dışa açıklık vb. etmenler yer aldığı için dışa açık sanayileşme politikası izleyen bir ekonominin genellikle, ithal ikameci politika uygulayan bir ekonomiye göre daha hızlı büyüdüğü sonucuna varılmaktadır (Yılmazer, 2009: 71).

İhracata dayalı sanayileşme stratejisi, ithal ikameci stratejinin aksine tüm endüstriyi değil, gelişme ve rekabet edebilme potansiyeline sahip endüstriler tarafından özendirilmeye çalışılmaktadır (Kazgan, 1988: 32).

İthal ikameci ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisi arasında önemli farklılıklar olmasına rağmen birtakım benzerlikler de bulunmaktadır. Her iki stratejide de amaç, hızlı büyüme, sanayileşme yüksek istihdam düzeyini sağlamaktır. Ayrıca benzerlikleri arasında ödemeler bilançosu açıklarını azaltmak ve kontrol altına almak yer almaktadır (Berksoy, 1982: 218).

2.2.1. İhracata Yönelik Sanayileşme Politikalarının Avantajları

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin avantajları şu şekilde sıralanmaktadır:

- Gelişmekte olan ülkelere ekonomik dinamizm kazandırarak, ülkelerin ekonomik yapılarını değiştirebilecekleri bir araç olarak görülmektedir. Dış talebe göre üretim yapılması ihraç mallarının çeşitliliğini arttırmaktadır. Dolayısıyla ülkeler gelişmiş üretim teknikleri kullanmak durumunda kalmaktadır. Böylelikle firmalar daha çok üretim yapacağından pazar arayışlarını arttıracak bu da ihracat kapasitesinin ve döviz gelirlerinin artışı sağlayacaktır.
- Geniş bir dış piyasa hacmi ile optimum ölçek kapasitesine ulaşma fırsatına sahip olacaklardır. Böylelikle üretimde etkinlik sağlanacak, maliyetler de düşme eğilimi gösterecektir.
- Emek faktörünün bol olduğu ülkelerde istihdamın artırılmasını, dış ticaretin liberalleşmesi ile kapasite kullanımının artırılmasını ve ölçek ekonomilerinde faydalanılmasını sağlamaktadır (Türker, 2007: 136-137).
- Dışa açılma sebebiyle, esnek kur sisteminin benimsenmesi, ulusal paranın dış alemde aşırı değerlenmesinin önüne geçmektedir. Bu da döviz kurlarına esneklik sağlamak ve ek bir kur sisteminin benimsenmesini sağlamaktadır. Böylelikle tüm sektörle aynı ölçüde korunmuş ve özendirilmiş olmaktadır.
- İhracatın özendirilmesi ile birlikte dünya ekonomisi ile bütünleşerek ekonomik kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır (Seyidoğlu, 1998: 633).

2.2.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Politikasının Dezavantajları

İhracat yönelik sanayileşme stratejisinin arz yönünden başarısının sağlanması için iki önemli faktör bulunmaktadır. Birincisi, ihracata yönelmiş sanayilere teşvik sağlanması, ikincisi ise döviz kurunun istikrarlı olması ve ihracat yapan sanayileri özendirecek politikaların uygulanmasıdır. Bu stratejinin arz yönünden başarısı, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası piyasada rekabet edebilen nitelikte mal üretmelerine bağlıdır. Talep yönünden başarısı ise, üretilen malları alacak olan ülkelerin dış ticaret politikasına bağlıdır. Fakat sanayileşen ülkelerin uyguladığı koruyucu politikalar bu amacı engelleyici niteliktedir. Emek yoğun sanayiler ise politik baskılar nedeni ile dış rekabete karşı korunmaktadır. Dolayısıyla bu mallar üzerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan gelişmekte olan ülkelerin ihracatı olumsuz şekilde

etkilenmektedir (Egeli, 1997: 156). Gelişmiş ülkeler geliştirmekte olan ülkelere, 1980'li yıllarda sanayi ve işlenmiş ürünlerine yönelik koruma oranlarını arttırmışlardır. Bununla beraber geliştirmekte olan ülkelere uyguladıkları koruma oranları sanayileşmiş ülkelere uyguladıkları koruma oranlarından daha yüksektir (Türker, 2007: 139-140).

İthal ikameci politikada iç piyasaya yönelik üretim yapan endüstrilerin faydalandığı özendirme önlemleri ihracat üzerinde olumsuz bir etki yapmaktadır. Bu sorunu gidermek için uygulanan vergi, resim, harç istisnası, vergi iadesi, ucuz kredi verilmesi gibi birtakım kolaylıklar sağlanmaktadır. Bu da devlet bütçesinin gelir kaybına sebep olmakta ve etkin bir koruma sağlayamamaktadır (Seyidoğlu, 1998: 633).

İhracata yönelik sanayileşme politikası uygulayan geliştirmekte olan ülkeler sanayileşmiş ülkelerin yerleştiği piyasalara girmek istemektedir. Fakat genellikle ürettikleri malların kalitesi düşüktür. Ayrıca bu konuda standartlaşmayı sağlamak ve rekabet edebilir duruma gelmek oldukça zor olmaktadır. Sonuç olarak, geliştirmekte olan ülkeler sanayi ürünlerinin dış piyasaya pazarlanması konusunda birtakım zorlukları aşmaları gereken engellerle karşılaşmaktadır (Egeli, 1997: 156).

2.3. TÜRKİYE'DE 1960-1980 YILLARI ARASINDA UYGULANAN İTHAL İKAMECİ POLİTİKANIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Türkiye'de uygulanan sanayileşme politikaları incelendiğinde iki temel stratejiden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki 1963-1980 arası uygulanan ithal ikameci politika, ikincisi ise 1980 sonrası uygulanan ihracata dayalı sanayileşme stratejisidir. Bu iki dış ticaret politikası geliştirmekte olan ülkelere aynı amaç ve aynı sıra ile uygulanmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2004: 361). İthal ikameci sanayileşme stratejisi 20. yüzyılda kapitalist az gelişmiş ülkelerin izlediği kalkınma stratejilerinden biri olarak kabul edilmektedir. 19. yüzyılda Japonya, ABD, Batı ve Orta Avrupa'nın diğer ülkeleri önceden ithal ettikleri mamul malları kendileri üreterek sanayileşmeye başlamışlardır. Fakat bu ülkelere ilk baştan beri makine, teçhizat, sermaye malları yerli olarak üretilmiş, yerel olarak kendilerinin ürettiği teknolojiyi kullanmıştır. 20. Yüzyılda sanayileşmeye başlayan az gelişmiş ülkelerin izlediği süreçten bu anlamda büyük farklılıklar göstermektedir (Pamuk, 2007: 241).

Bu bölümde 1960 öncesi uygulanan dış ticaret politikalarına kısa bir şekilde değinilecektir. Daha sonra 1960-1980 arası uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi tarihsel olarak incelendikten sonra, ekonomik büyümeye olan etkisinin rakamsal olarak örneklerine yer verilecektir.

2.3.1. 1960 Öncesi Uygulanan Dış Ticaret Politikalarına Kısa Bir Bakış

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda ekonomik alt yapı, tarım ve sanayi temelinin zayıf olması nedeni ile ithal ikameci politika benimsenmiştir. Lozan Antlaşması ve Ticaret sözleşmesi ile birtakım istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılması, yenilerinin konulmaması ve gümrük tarifelerini beş yıl boyunca değişmemesi dışa açıklığı arttırmıştır. 1924-1929 yılları arasında dış ticaret sürekli olarak açık vermiştir. Türkiye’de ilk ithal ikame politikası 1929 yılında baş gösteren dünya buhranında baş göstermiştir (Türker, 2007: 159-160).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin en önemli sorunu, öncelikle hızla sanayileşmek ve kalkınmak olmuştur. Bu nedenle, cumhuriyetin kuruluşundan planlı döneme gelinceye kadar Türkiye'de daha çok içe dönük sanayileşme -ithal ikamesi- politikası izlenmiş ve düşük döviz kuru politikasının bir sonucu olarak ihracata yönelik dış ticaret politikasına ülkede gereken önem verilmemiştir. Bu nedenle ihracat yeterince artış gösterememiştir (Özcan, 1998: 1).

Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşme özel kesime bırakılmıştır. Ancak özel kesim, deneyim yoksunluğu ve mali gücünün yetersizliği sebebiyle bu görevi yerine getirememiştir. 1929 yılında ortaya çıkan Dünya Bunalımı sebebiyle ekonomiye devletin müdahale etme gerekliliği baş göstermiştir. 1923-1929 yılları arasında yoğun bir sanayileşme hamlesine giren genç Türkiye, yaşanan bunalım nedeni ile devlet müdahalesini benimsemek durumunda kalmıştır. Devlet sanayileşme görevini, özel kesimin üzerinden böylelikle almıştır.

1930’lu yıllarda sanayileşme amacına ulaşmak için ilk Beş Yıllık Sanayi Planı 1931 yılında uygulanmaya başlamıştır. Bu planda daha çok tüketim malları endüstrilerine ağırlık verilmiştir. Birinci sanayi planının başarılı sonuçlar vermesi üzerine İkinci Sanayi Planı hazırlanmış, fakat İkinci Dünya Savaşı sebebiyle uygulanamamıştır (Seyidoğlu, 2007: 525-526).

İkinci dünya Savaşının ardından sonraki süreçte ithal ikameci politika kesintiye uğramış, iç ve dış etkiler sebebiyle dışa açık sanayileşme stratejisi benimsenmiştir (Türker, 2007: 161). 1950 yılında liberal politikayı benimseyen hükümetin başa gelmesi ile tarım ve alt yapı yatırımlarına eskisinden daha çok önem verilmiş ve özel kesimin güçlendirilmesi için birtakım önlemler alınmıştır. Fakat kalkınma stratejilerinin ana özellikleri değişmemiş, ithal ikamesine dayalı karma bir sistem içerisinde, özel ve kamu kesimin iş birliği gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Dış ticarete yaşanan liberasyon uygulaması yüksek enflasyon, artan dış ödeme güçlükleri karşısında, kısa bir süre için terk edilmiştir. Dış ticaret açığını kapatmak için uygulanan kotalar ve kambiyo denetimi ise kıtlık rantının doğmasına neden olmuştur (Seyidoğlu, 2007: 526).

Bu yaşananlardan sonra Türkiye 1963-1980 yılları planlı kalkınma dönemi olarak da adlandırılan, ithal ikameci sanayileşme stratejisini benimsemiştir.

2.3.2. 1980 Öncesi Uygulanan İthal İkameci Politika Dönemi: Planlı Dönem (1963-1980)

Türkiye’de uygulanan sanayileşme politikaları incelendiğinde iki temel stratejiden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki 1963-1980 arası uygulanan ithal ikameci politika, ikincisi ise 1980 sonrası uygulanan ihracata dayalı sanayileşme stratejisidir. Bu iki dış ticaret politikası gelişmekte olan ülkelerde aynı amaç ve aynı sıra ile uygulanmaktadır.

Daha önce de değindiğimiz gibi ithal ikameci sanayileşme stratejisinin amacı, yurt dışından ithal ettiğimiz malların yurt içinde üretilmesini sağlayacak sanayileşmeyi sağlamaktır. Birinci aşamada Türkiye, tüketim mallarının yerli üretimini sağlayarak, gıda, giyim, dokuma gibi ürünlerde yerli sanayinin iç talebini karşılayacak düzeye gelmiştir.

İkinci aşamada, Türkiye tüketim mallarının üretimini sağlayan aşamaya geçmiştir. Planlı dönemde özel kesim genellikle tüketim ve dayanıklı tüketim mallarına yönelirken, kamu kesimi KİT’ler aracılığı ile ara malı üretiminde yoğunlaşmaya başlamıştır.

Türkiye’de 1963 yılından sonra yaşanan planlı dönem politikası şu şekilde sıralanmaktadır: (Kepenek ve Yentürk, 2004: 361).

- Sanayi yatırımlarının özendirilmesi,
- Aşırı değerli kur politikası,
- İç pazarın dışarıdan gelecek rekabet karşısında korunması,
- Gelir ve ücret politikalarıyla iç talebin özendirilmesi.

Planlı dönemde uygulanan korumacılık mutlak olarak nitelendirebileceğimiz seviyede uygulanmıştır. “Mutlak korumacılık, yerli üretimin ülke içi talebi karşılama durumunda ilgili sınai ürünün dış alımının, fiyat ve kalite farkına bakılmaksızın tümüyle yasaklanması” olarak tanımlanmaktadır. Bazı mallarda ise korumacılık, kota ve gümrük vergisi yolu ile sınırlama olarak tercih edilmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2004: 362). Bu yasaklamalarla bir taraftan dış ticaret açıklarının azaltılması, diğer taraftan sanayileşmenin özendirilerek hızlandırılması beklenilmektedir. Yerli sanayiye özendirmek için yatırım indirimleri, teşvikler, gümrük muafiyetleri, vergi bağışıklığı vb. destekler sağlanmaktadır (http://www.ozmena.net/ekonomi_/1923-2003-turkiye-cumhuriyeti-nin-dis-ticaret-politikalari-711562.html (15.02.2013)). Ayrıca üretilen mallar için, pazarın genişletilebilmesi amacıyla ücret ve maaşlar yüksek tutularak satın alma gücünün artırılmasına çalışılmıştır.

Uygulanan aşırı değerli kur politikası, özellikle yurt içinde üretilmeyen bu nedenle dış alımı gümrük duvarlarına ve kısıtlamalara tabi olmayan yatırım ve ara malı ürünlerinin yerli sanayiciye ucuza sağlanması için uygun bir ortam oluşturmuştur.

İthal ikameci stratejinin uygulandığı dönem boyunca teknoloji ve ara malı elde edilebilirliği sanayi üretimini doğrudan etkileyen bir etmendir. Bu sayede dışardan alınan teknolojiler kullanılarak oluşan öğrenme yetisi, bilgi birikimi sağlanmış ve işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu sayede birtakım elektrikli ve mekanik yatırım mallarının üretimine geçilmiştir. Fakat bu üretim, yerli sanayinin yatırım malı gereksinimini karşılayamamıştır.

Söz konusu politikalar sebebiyle imalat sanayinin oldukça büyük sorunları da olmuştur. Bunların ilki mutlak korumanın ve iç rekabetin eksikliğinin sebep olduğu verimsiz ve uluslararası fiyatlardan yüksek fiyatlarla üretim yapan bir sanayi yapısının ortaya çıkmasıdır. Nitekim imalat sanayi ürünlerinin tümü satın alma gücü yükseltilmiş

iç pazara yönelik üretilmektedir. Yerli birçok sanayi kuruluşu ve çalışırken, bunların ayakta durabilmeleri için gerekli ara ve yatırım ithalatı dış ticaret açığını arttırmıştır. Dış ticaret açığını artıran diğer bir unsur aşırı değerli kur politikası sebebiyle ihracatın ekonomik alanda cezalandırılmış olmasıdır. Dönem boyunca sanayi malı ihracatı yeterli artış gösterememiş ve ihracatın büyük bir kısmı tarım ürünlerinden oluşmuştur. Dolayısıyla, bir yandan tarım sektöründen sanayi sektörüne kaynak transferi olmuş diğer yandan giderek büyüyen dış açık sorunuyla karşılaşmıştır. Dış borç, dış yardım, daha sonraları da işçi dövizleri ile kapatılmaya çalışılan dış ticaret açığı, 1978-1979 döneminde ciddi bir döviz dar boğazı ile sonuçlanmıştır. Bu yıllarda sanayi üretimi için her türlü ithal girdi, günlük tüketim maddelerinin ve enerjinin kısıtlandığı kıtlık ve kriz dönemi yaşanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2004: 362-363).

1962-1976 yıllarında istikrarlı ve yüksek oranlı büyümenin sebebini, bu dönemde ülkeye giren dış kaynaklar oluşturmuştur. Sonuç olarak, ithalatın GSMH'deki payı artmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise düşmüştür. Dolayısıyla ithal ikameci politika amacına ulaşamamış, ekonomi dış kaynaklarla büyümüş, dış ticaret açıkları artmış, sanayi ürünleri ihracatında gerekli sıçrama zamanında yapılamamıştır (http://www.ozmena.net/ekonomi_/1923-2003-turkiye-cumhuriyeti-nin-dis-ticaret-politikalari-711562.html (15.02.2013)).

2.3.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

1960-1980 dönemi dışa kapalı ekonomik bir model olmasına rağmen, dış dünyanın yarattığı durgunluk veya krizlerden etkilenmektedir. Bu dönem askeri darbelerin yaşandığı, ekonomi politikalarının ise genellikle askeri yönetim tarafından onaylandığı bir dönemdir. İhracata yönelik güçlü sektörlerin oluşturulamaması, yerli katkısı daha fazla olan üretim modeli anlayışının desteklenmemesi bu dönemin olumsuz sonuçları arasında yer almaktadır (Erdal ve Dilek, 2008: 123-124).

Türkiye, 1960'lı yılların ortalarına kadar dayanıksız tüketim mallarını yerli üretim ile ikame etmeye çalışmıştır. 1960'lı yılların ortalarında ise ilgili mallardaki talebi yerli üretimle karşılayacak duruma gelmiştir. 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren de dayanıklı tüketim mallarını yerli üretimle ikame etmeyi amaçlamıştır. Türkiye bu dönemde, ithal mallarının fiyatlarının; lisans sistemi, miktar kısıtlamaları,

çeşitli gümrük vergileri, ithal mallar listesi ile yüksek tutmuştur. Bununla beraber, aşırı değerlenmiş kur politikası uygulamıştır.

1960 yılında yeni anayasanın hazırlanması ile birlikte uzun vadeli ekonomik planların hazırlık aşamaları başlamıştır (Erdoğan, 2006: 43). Bu amaç doğrultusunda 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Bu dönemde DPT, piyasa ile özel kesimin gelişmesini sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca 1980'lerde uygulanmaya başlanacak olan dışa açık kalkınma stratejisi içinde koordinasyon sağlamıştır. 1961 anayasası, planlı kalkınma dönemi için anayasal bir dayanak olmuştur (Erdal ve Dilek, 2008: 132). 1962 yılında 1 yıllık bir plan hazırlanmıştır. Bu planın başarılı olması üzerine beş yıllık kalkınma planları hazırlanmaya başlamıştır. Bu planlar 15 yıllık bir plan dahilinde hazırlanmıştır. Uygulama alanı olarak ise üç ayrı beş yıllık kalkınma planları olarak kabul edilmiş ve uygulanmıştır. Planlarının amacı, kalkınmayı ve istikrarlı büyüme hızının sağlamaktır (Erdoğan, 2006: 43). Bu planların başlıca hedefleri ise şu şekilde sıralanmaktadır:

- Dış ödeme dengesine ulaşılması,
- İstihdam sorunlarının çözümlenmesi,
- Yıllık %7'lik bir büyüme hızının sağlanması,
- Her alanda üstün nitelikli ve yeterli sayıda teknik eleman ve bilim adamı yetiştirilmesi,
- Tüm hedeflerin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi olarak belirlenmiştir (Erdal ve Dilek, 2008: 126).

Yukarıda belirtilen hedefler doğrultusunda ele alınan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP)'nin yürürlüğe girmesiyle ithal ikameci sanayileşme stratejisi yeni bir döneme girmiştir. Para ve kredi politikaları, özel sektör yatırımlarının kurum tasarrufları ve gerçek kişiler ile finanse edilmesini mümkün kılacak şekilde tespit edilmiştir. Kamu yatırımlarının, dış piyasadan sağlanacak faydalar, vergiler ve kamu kuruluşlarının oluşturacağı fonlar gibi kaynaklarla gerçek tasarrufların finansmanı öngörülmüştür.

Türkiye ekonomisinde 1963-1967 yılları arasında uygulanan BBYKP'nin dönem sonunda dış finansman kaynakları hedeflenen ölçüde sağlanamamış ve tarım kesiminin

gelişmesinin hava şartlarına bağlı bulunması sebebiyle hedeflenen yüzde 7'lik büyüme oranına ulaşamamıştır (Erdal ve Dilek, 2008:127).

1963-1970 yılları arasında GSMH yılda ortalama 6,4 oranında bir büyüme kaydetmiştir. Bununla birlikte büyüme hızı ortalama %5.2'lik enflasyon oranı ile gerçekleşmiştir. Ayrıca ithalatın ihracat oranından daha fazla olması da dış ticaret açıklarına neden olmuştur. (Tablo 1).

Tablo 1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Ekonomik Göstergeler

	1963	1964	1965	1966	1967
Büyüme Hızı (%)	9,7	4,1	3,1	12,0	4,2
Enflasyon (%)	4,3	1,2	8,1	4,8	7,6
İhracat (Milyon \$)	368,1	410,7	463,7	490,5	522,3
İthalat (Milyon \$)	687,6	537,2	571,9	718,2	684,6

Kaynak: Tokgöz, 2001: 164.

2.3.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

1968-1972 yılları arasında uygulanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP)'nın, BBYKP'dan farkı çok kesimli olmasıdır. Madencilik, tarım, imalat sanayi, hizmetler, inşaat ve kamu kesimi teker teker ele alınmış, plan ulusal ve uluslararası kesim olarak iki kısma ayrılmıştır. İBYKP'nın amacı; Türk ekonomisinde hızlı bit gelişme sağlamak ve bu gelişmeyi sürekli hale getirmektir. İBYKP'nın diğer hedefleri ise şu şekilde sıralanmaktadır (Erdal ve Dilek, 2008: 128):

- Tarım sektörü ortalama %4.1 oranında büyüyecek,
- Ekonomide sanayi sektörü süreklilik kazanacak ve sanayi sektörünün yıllık büyüme hızı %12 olacak. Dönem sonunda sanayi sektörünün GSMH' daki payı ise %20.5 düzeyine çıkacak,
- Dış tasarrufların GSMH içindeki payı 1967 yılında %2 iken, 1972'de %1.7'ye düşürülecek. Dışa bağımlılık azaltılacak,

- Yurt içi tasarrufların GSMH'ya oranı aynı yıllar için %17.9'dan %22.6'ya çıkmış olacak,
- Yatırım harcamaları 1967'de GSMH'nın %19.9'u iken, 1972 sonunda %24.3'e yükselecek,
- Yıllık ortalama olarak ithalatın %7.9, ihracatın %7.4 ve işçi dövizlerinin %5.5 oranında artacağı hesabına dayanarak 1972 yılı sonunda dış ticaret açığının 395 milyon dolar, cari işlemler açığının ise 226 milyon dolar olacağı öngörülmüştür (Erdoğan, 2006: 44-45).

İBYKP, diğer plana göre sanayi sektörüne daha çok önem vermiştir. Sanayi sektörü ekonomik büyüme için sürükleyici sektör durumuna geçmiştir. Bu plan ithalat yerine yerli üretim ikame edilirken ara malların üretimi de önem kazanmıştır. Bununla birlikte, ihracat teşviklerine önem verilmiş ve ihracat birlikleri kurulmuştur (Erdal ve Dilek, 2008: 128).

2.3.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Dönemi (1973-1977)

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Türkiye arasında 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma Türkiye ile AET arasında ortak üyelik statüsünü kurulmuştur. Bu antlaşmanın amacı, Batı Avrupa ile ekonomik ve siyasi bir birliğin kurulmasıdır. Türkiye ile AET arasında aşamalı bir Gümrük Birliği kurulması öngörülmüştür. Bunun sebebi ise Türkiye ekonomisinin topluluğa hemen girebilecek yapısının hazır olmaması olarak belirtilmiştir. Gümrük Birliği'ne geçiş dönemine için Türkiye ile AET arasında 1 Ocak 1973'te Katma Protokolü yürürlüğe girmiştir. Amaç, ticareti yapılan sınai mallarda Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmektir. Buna istinaden 1971 yılından itibaren AET tarafından söz konusu malların gümrük, resim, harçları ile eş etkili vergiler sıfıra indirilmiş ve tarım ürünleri, kömür ve çelik, Gümrük Birliği'nin dışında tutulmuştur (Erdal ve Dilek, 2008: 128-129).

I ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planları, 1963-1977 dönem aralığı için hazırlanmıştır. 15 yıllık bir hedef doğrultusunda hazırlanan bu planlar değişen dünya koşulları, Türkiye'nin AET ile arasındaki ilişkiler dikkate alınarak yeni bir dönemi kapsayan kalkınma planları hazırlanmıştır. 1973-1995 dönemini kapsayan 22 yıllık yeni

bir plan hazırlanmıştır. Bu planla, 1995 yılında üretim yapısı ve gelir seviyesinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yeni plana göre hazırlanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (ÜBYKP), sanayi sektöründeki ara ve yatırım mallarının üretilmesinin hızlandırılmasını, dış kaynaklara bağımlılığının azaltılmasını ve gelir seviyesinin arttırılmasını hedeflemiştir (<http://www.kalkinma.gov.tr> (04.03.2013)). Ayrıca dışa açık, uluslararası düzeyde rekabet gücü olan endüstrilerin teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Bunun için dış ticarete getirilen kısıtlamaların giderek kaldırılması hedeflenmiştir (Sezgin, 2009: 178-179).

1973-1995 yıllarını kapsayan 22 yıllık yeni kalkınma planının ulaşmak istediği hedefler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Sanayi sektörünün milli gelir içindeki oranının %23'ten, %40'a çıkarılması. Tarım kesimi payının ise %28'den %10'a indirilmesi,
- Toplam çalışanlar içinde sanayi sektörünün payının %11'den, %22'ye çıkarılması, tarım kesimi payının ise %60'tan, %20'ye düşürülmesi,
- GSMH'nin yılda ortalama olarak %9 oranında artması şeklindedir.

Bu dönemde başta alt yapı olmak üzere ekonomi dar boğaza girmiştir. 1973-1974 yılları arasında petrol fiyatlarının dört katına çıkması Türkiye ekonomisini derinden etkilemiştir. Kamu sektörü yatırımları hızla büyümeye devam etmiştir. İthalat durgun ihracat karşısında hızla büyümüştür. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin dengesi bozulmuş, sonuçta da bütçe açığı ve enflasyon hızlı bir şekilde artmıştır. Cari işlemler dengesi açık vererek 1977 yılında GSMH'nin %8'ine ve döviz gelirlerinin %92'sine ulaşmıştır. Bu açıklar dış kaynaklarla finanse edilmiş, bu da dış borç yükümüzün artmasına sebep olmuştur (Erdal ve Dilek, 2008: 132).

2.3.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Dönemi (Ekonomik Bunalım 1977-1979)

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (DBYKP)'nda kamu kesimi, ağırlıklı olarak sanayileşme stratejisini benimsemiş, ödemeler dengesini iyileştirmeyi ve ekonominin kendi kendine yeterli hale getirilmesini hedeflemiştir (<http://www.kalkinma.gov.tr> (04.03.2013)).

DBYKP, ağır ekonomik ve siyasi bunalım sebebiyle bir yıl gecikmiş 1978 yerine 1979 yılında uygulamaya geçmiştir. Uygulanan üç plan sonunda görülen ekonomik bunalımın sebepleri arasında, üretim yapısı, ekonominin iç ve dış etkileri sayılmaktadır. Ekonominin dış etmenleri arasında OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries: OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)'in ham petrol fiyatlarına 1974 yılı başında 5 katın üstüne çıkarması, Kıbrıs olayı ve Türkiye'nin yoğun ekonomik ilişki içerisinde bulunduğu ülkelerde, yoğun enflasyon ve işsizliğin bir arada olduğu ekonomik bunalım sayılmaktadır. 1980 yılına kadar sanayileşme arzusu ile kararlılık önlemleri birlikte yürütülmek istenmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2004: 194-195).

Tablo 2. Türkiye’de Sanayileşme ve Büyüme Dönemleri

Alt Dönemler	Yıllık Ortalama Büyüme Hızları			İthalat GSMH’da Payı	İmalat Sanayi GSMH’da Payı
	GSMH	Tarım	İmalat Sanayi		
I- 1947-1953 Tarıma dayalı büyüme	8,7	11,5	6,5	9,3	8,8
II- 1954-1962 Bunalım ve ithal ikamesine dönüş	4,0	2,1	7,6	6,0	12,0
III- 1963-1970 Kıt dövizli, iç tasarruflara dayalı ithal ikamesi	6,4	2,6	10,4	6,8	16,0
IV- 1971-1977 Dış kaynaklara dayalı, bol dövizli sanayileşme	7,2	4,3	10,1	10,9	16,8
V- 1978-1979 Bunalım	1,3	2,8	-0,9	9,4	19,7

Kaynak: Pamuk, 2007: 252.

1947-1953 dönemine bakıldığında tarıma dayalı büyüme %11.5 oranında gerçekleşmiştir. 1954-1962 yıllarında ise ikinci dünya savaşı sonrası GSMH ve tarım sektörün büyüme oranları düşmüş fakat imalat sanayi oranları artmıştır. Yaşanan bunalım yüzünden Türkiye ithal ikamesine dayalı sanayileşmeyi tercih etmiştir. 1963-1970 yılları arasında yerli üretim payının giderek arttığı ithal ikameci bir dönem izlenmiş, dış kaynaklardan sağlanan dövizler sınırlı kalmış iç tasarruflara dayalı bir sanayileşme izlenmiştir. Dolayısıyla 1963-1979 yılları arasında Türkiye’de ithal ikamesinin en hızlı büyüme ve birikim yılları yaşanmıştır. 1978-1979 yılları arasında yaşanan döviz bunalımı ve petrol krizi ile GSMH, tarım ve imalat sanayi sektöründe büyük düşüşler yaşanmıştır (Tablo 2).

Tablo 3. 1960-1980 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1960	320,7	468,1	788,8	68,5
1963	368,1	687,6	1055,7	53,5
1965	463,7	571,9	1035,6	81,1
1967	522,3	684,6	1207,0	76,3
1970	588,4	947,6	1536,0	62,1
1975	1401,1	4738,5	6139,6	29,6
1979	2261,1	5069,4	7330,5	44,6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Dış Ticaret İstatistikleri, İstatiksel Tablolar ve Dinamik Sorgulama verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır (05.03.2013).

Türkiye’de I ve II. Kalkınma Planları başarılı olmuştur. 1973 yılı hariç dış ticaret ve ödemeler bilançosu sürekli açık vermiştir. Çünkü Türkiye 1970 yılında uygulanan devalüasyonla dış ödemede rahatlık yaşamış ve 1973 yılında ilk defa ödemeler dengesinde fazla vermiştir. 1970’li yıllarla beraber dış kaynak girişleri azalmış ve dış ticaret açıkları artmıştır. Yani Türkiye döviz dar boğazı yaşayarak ekonomik bunalımla karşı karşıya kalmıştır. Dış ticaret hacmi artış gösterirken, ihracatın ithalatı karşılama oranı azalmıştır. İthalat oranının azalması gerekirken artma trendine girmiştir. Özellikle 1970’li yıllarda yüksek oranlı ithalat rakamlarına ulaşılmıştır (Tablo 3).

Tablo 4. 1964-1980 Dış Borç Oranları

I. Dövizle Ödenecek Olanlar (Milyar ABD \$)	BBYKP Dönemi	İBYKP Dönemi	ÜBYKP Dönemi	1978	1979	1980
Kamu Kesimi	3,6	9,1	15,0	5,4	8,5	10,8
Özel Kesim	1,0	0,6	1,8	0,8	0,7	0,5
Toplam	4,6	9,7	16,8	6,2	9,2	11,3
II. TL ile Ödenecek Planlar (Cari Fiyatlarla, Milyar TL)						
Kamu Kesimi	6,4	11,2	10,5	2,4	2,8	5,3
Özel Kesim	3,4	6,9	6,9	1,6	2,1	4,3
Toplam	9,8	18,1	17,4	4,0	4,9	9,6

Kaynak: Kepenek ve Yentürk, 2007: 175. (TL ile ödenecek dış borçlar 1965 yılı ve sonrası, döviz ile ödenecek dış borçlar ise 1964 yılı ve sonrası kapsamaktadır)

1960 öncesinde başlayan dış borç ihtiyacı, planlı dönemde de devam etmiştir. Dış borç yükü özellikle 1970-1978 arası dönemde artarak devam etmiş, 1978 yılında azalmış, 1979-1980 arası dönemde ise yine artış göstermiştir. Bu yük ÜBYKP döneminde 16,8 milyar ABD doları ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Dış borç yükü ise dış ticaret açığından ve üretim yapısından kaynaklanmaktadır (Tablo 4) (Kepenek ve Yentürk, 2007: 175-177).

Bu dönemde yaşanan iç sorunlar, öğrenci olayları, karaborsalar, kuyruklar vb. olaylar da yaşanan sosyal sıkıntılar arasında yer almaktadır. 1978-1979 yıllarında yaşanan olumsuz ekonomik olayları önlemek amacıyla istikrar tedbirlerine başvurmak zorunlu hale gelmiştir. Ödemeler dengesindeki üzerindeki açıkları kapatmak için hükümetin üzerinde bir baskı oluşmuş ve bu baskıyı azaltmak için kısa vadeli borç ertelenmesi olayına gidilmiştir. 1979 yılında petrol fiyatlarına artışın getirdiği yük, ithalatın finansmanı için dış kaynak sağlanamaması, kamu harcamalarının kontrol altında tutulamaması, ara ve yatırım malları ithalinin yapılamaması gibi olumsuz olaylar yaşanmıştır. Yaşanan bu olumsuzluklarda üretim ve toplam arzda gerilemeye ve piyasada mal kıtlığına sebep olmuştur (Çelebi, 1991: 58).

1980 öncesi planlı döneme genel olarak bakıldığında iki temel nokta bulunmaktadır. İlki karma ekonomi sisteminin uygulanması, ikincisi ise aşırı değerlenmiş döviz kuru üzerinden bu politikanın uygulamaya konulması olarak özetlenebilmektedir.

Sonuç olarak Türkiye’de uygulanan ithal ikameci politika dönemi ilk dönemlerde başarı sağlamış ve büyümeye katkı sağlamıştır. Ancak daha sonra yaşanan sıkıntılar arasında döviz dar boğazı, işsizlik oranının artması, enflasyonist baskıların artması, petrol krizi nedeni ile Türkiye’nin sübvansiyonlarla petrol tüketimini teşvik etmesi, bununda ödemeler bilançosundaki güçlükleri arttırması, siyasi istikrarsızlık, aşırı değerlenmiş kur nedeni ile ihracatın azalması, ithalatın artması, yabancı mallara olan talebin artması, eksik kapasite kullanımı ile üretimin azalması olarak sıralanabilir. Bu problemlerin çözümü için yeni bir programa ihtiyaç duyulmuş 24 Ocak 1980’de yeni bir istikrar programı hazırlanmıştır. Türkiye bu dönemde kalkınma stratejisini değiştirerek ihracata dayalı sanayileşme stratejisine geçmiştir.

2.3.3. 1980 Sonrası Uygulanan İhracata Dayalı Sanayileşme Politikası (Liberal Dönem)

Türkiye 1980 yılından itibaren uyguladığı ekonomi ve dış ticaret politikalarında önemli değişim ve gelişmeler gerçekleştirmiştir. 1980 öncesinde uygulanan ithal ikamesine dayalı dış ticaret politikasının temelinde piyasa mekanizmasına bağlı bir iktisadi sistemin kurulması planlanmaktaydı. 1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisini dışa açarken, piyasa ekonomisini güçlendirmeyi de hedeflemektedir. Türkiye, 1980 yılından itibaren içe dönük ithal ikamesine dayalı dış ticaret politikasını terk ederek, 24 Ocak 1980 kararları ile ihracata yönelik sanayileşme politikasını benimsemiştir.

2.3.3.1. 24 Ocak 1980 Kararlarının Hedefleri ve Sonuçları

1970'lerin sonunda giderek derinleşen ve ödemeler dengesi krizi şeklinde kendini gösteren, ekonomik ve sosyal krizler yaşanmıştır. Bu krizlerin sonrasında politika aktörleri bazı radikal tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu dönüşümü gerçekleştirmek için 24 Ocak 1980 tarihinde IMF'in ve Dünya Bankası'nın da dayatmalarıyla istikrar programı hazırlanmıştır. 24 Ocak 1980 tarihi Türkiye için yapısal bir dönüm noktası olmuştur. 24 Ocak 1980 kararları ekonomi literatüre geçen, yapısal dönüşümleri içeren bir program niteliğindedir.

1973-1979 petrol şoklarının ardından, dünya genelinde ekonomi politika uygulamalarında radikal değişimler gözlemlenmiştir. Serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi amacıyla, kamunun ekonomideki rolü sınırlandırılmış, özelleştirme uygulamalarına öncelik verilmiş ve finans-mal-hizmet piyasalarının serbestleştirilmesine karar verilmiştir.

Uygulamaya konulan bu ekonomik politikalar ile kriz aşılmaya çalışılırken, bir yandan da Türkiye'nin dünya çapında yaygınlaşan neo-liberal ekonomik politikalara geçişi sağlanmıştır. Piyasa ağırlıklı, özel kesim öncülüğündeki bu politikalarla Türkiye'nin uluslararası rekabet ortamına uygun dinamik bir yapıya kavuşturulmasına önem verilmiştir. Bu politikalar dahilinde, kaynak kullanımında etkinliğe, sübvansiyonların kaldırılmasına, iç tasarrufların ve ihracatın arttırılmasına önem verilmiş ve büyümenin ihracatın öncülük ettiği sanayileşme modeline göre

gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bunun için, dış ticaret rejimi, finansal piyasalar, kambiyo rejimi serbestleştirilirken, kamu maliyesi alanında da radikal düzenlemeler yapılmıştır (Yükseler, 2009: 3-4).

Süleyman Demirel tarafından, 1979 tarihinde Başbakanlık Müsteşarlığı'na getirilen Turgut Özal'a, yeni bir ekonomik istikrar programı hazırlama görevi verilmiş ve kısa sürede bu program hazırlanmıştır. IMF tarafından Türkiye'ye dayatılan bu programın temel noktaları şu şekildedir (Şahin, 2006: 190-191):

- Türk lirasının devalüe edilmesi (1 dolar 47,1 TL'den, 1 dolar=70 TL'ye düşürülmüştür)
- Açıklarının kapatılması için Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) ürünlerine zam yapılması,
- Faizlerin yükseltilerek tasarruflar özendirilmesi,
- Ücret ve maaş artışlarının sınırlı tutulması,
- Yatırımlar azaltılması ve kalkınma hızının düşürülmesi,
- Tarım ürünlerini destekleme alımlarının sınırlandırılması,
- Kamu açıklarının ve harcamalarının azaltılması,
- İthalatın sınırlandırılması, ihracatın artırılması ile cari işlemler bilançosu açığının azaltılması,
- Fiyatların piyasa tarafından belirlenmesi (Parasız, 1998: 199-203),
- Yabancı sermaye girişini arttıracak önlemlerin alınması.

24 Ocak İstikrar tedbirleri kısa vadeli amaçlarla birlikte uzun vadeli amaçları da içermektedir. Uzun vadedeki amacı, devlet müdahalesini en aza indirmek, ekonomiye piyasa mekanizmasının işleyişini kazandırmak ve ekonomide fiyatların tek yol gösterici olmasını sağlamaktır.

24 Ocak İstikrar programının temel hedefleri arasında (Şahin, 2006: 193-194);

- a. Ekonomiye devlet müdahalesini en aza indirmek,
- b. İthal ikamesine dayalı politika tercihindan sınıai mamul mal ihracatını benimseyen, ihracata dayalı sanayileşme politikasına geçmek,

c. Ekonominin bunalımdan çıkarılması yer almaktadır. Bunun içinde uzun vadeli amaçlardan önce kısa vadeli amaçların uygulanması gerekmektedir. Kısa vadeli amaçlar ise şu şekilde sıralanmaktadır:

- Dış ödeme güçlüğüne çözüm bulmak. Bu çözüm yolu da krediyle vadesi gelen borçların ertelenmesi ve sınai mal ihracatının artırılmasıyla gerçekleştirilecektir.
- Enflasyon hızının düşmesi ve enflasyon sarmalının kırılması,
- Atıl kapasitenin harekete geçirilmesi ve büyüme hızını yükseltilmesi.

24 Ocak kararlarının sonuçları ise şu şekilde özetlenmektedir (Çelebi, 1991: 62-63):

- İmalat sanayi yıllık ortalama (1981-1988) %7,6 oranında artış göstermiştir. Fakat 1988 ve 1989 yıllarında imalat sanayi büyüme rakamlarında yavaşlama gözlemlenmiş, 1990'da ise sanayi büyüme oranı tekrar hızlanarak %9 seviyesine ulaşmıştır. Bunun sebebi ise ithalat maliyetinin hızlı bir şekilde artması ve döviz dar boğazının oluşmasıdır.
- Faiz ve kur serbest bırakılmış, 1989 ikinci yarısında ithalat maliyeti düşmüştür.
- Kapasite kullanım oranları 1980'de %50 seviyesinde iken, daha sonraki yıllarda %80'i aşmıştır.
- Özel kesim imalat sanayi yatırımlarının bazı teşvik araçları ile desteklenmesine devam edilmiştir. Özel kesim imalat sanayi yatırımları 1990 yılında %63.7 oranında artmıştır.
- 1980 yılında sanayi sektörünün GSYİH'daki payı %25'ten, 1990 yılında %29.2'ye, imalat sanayinin payı ise %21.1'den, %23.5'e yükselmiştir.
- İhracat hızla gelişerek, ihracatta sanayi mallarının payı yükselmiştir. İhracat 1980'de 2,9 milyar dolardan, 1983'de 5,9 milyar dolar seviyesine kadar artmıştır (Emiroğlu, 2012: 83).
- Döviz gelirleri ve ihracat artışı sayesinde ödemeler dengesi açıkları küçülmüştür.
- 1980 yılında GSMH'da düşüş yaşanmış (-%1.1), 1981'den sonra ekonomi tekrar büyümeye başlamıştır.
- Uluslararası piyasalardan sağlanan sıcak kredilerle dış finansman ihtiyacı karşılanmış ve ithalat arttırılmıştır. Bu sebeple dış ticaret açığında genişleme görülmüştür.

- Türkiye’de 1980 sonrasında büyük adımlar ve uygulamalar yapılarak, uluslararası piyasalarda meydana gelen gelişmeler yakından takip edilmiş, dış ticarete yeniden yapılanmaya gidilmiş ve uyum içinde gerekli adımların atıldığı görülmüştür.

2.3.3.2. 4 Şubat 1988 Kararları ve Sonuçları

24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri ile iki amaç izlenmiştir. Bunlardan birincisi, enflasyonu hafifletme ve ödemeler dengesini iyileştirme, ikincisi ise Türkiye ekonomisini dışa açık hale getirme ve piyasa güçlerine artan oranda rol verme şeklinde olmuştur.

1980-1988 dönemi Türkiye’nin dünya ekonomisiyle mal ve hizmet ticareti ile bütünleştiği, dış ticaretini serbestleştirdiği bir süreci işaret etmiştir. Bu dönemlerde ithalat serbestleştirilmiş, kur politikasında önemli değişiklikler yapılmış ve ihracatın teşviki için düzenlemeler yapılmıştır (Türker, 2007: 173-174).

24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri ile yapısal bir değişim sürecine giren Türkiye, bu istikrarı sağlama konusunda tam olarak başarılı olamamıştır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi 1988 yılında yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır.

1988 yılı başlarında likidite fazlası piyasalarda bazı dengesizlikler oluşturmuştur. Bu sorunların düzeltilmesi için birtakım önlemler ve, Türk lirasının değerli kılınması yönünde kararlar alınmıştır (Parasız, 1998: 217).

1987 yılı sonlarına doğru ülke ekonomisindeki sorunlar gittikçe artmaya başlamıştır. 4 Şubat 1988 kararlarının alınma sebepleri arasında enflasyonun artması, gelir dağılımında eşitsizlik, kısa vadeli borçlarda olağanüstü birikim oluşması ve para ikamesinin ivme kazanması, TL’nin dış reel efektif değerinin dibe vurması, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) ile serbest piyasa döviz fiyatı farkının büyümesi olarak sıralanabilir. Bütçe-kamu kesimi dengesizliğinin giderek büyümesi, önlemlere vergi önlemlerinin de eklenmesini gerektirmiştir. 4 Şubat 1988 yılındaki krizi önlemek için alınan tedbir ve kararlar şu şekilde sıralanmaktadır (Özyiğit, 2007: 53):

- Döviz-dış ticaret düzenine ilişkin önlemler alınmış, ihracat gelirlerini ve ülkeye döviz girişini artırmak ve aynı zamanda ihracatı kısmak amacı güdülmüştür.

- Vergi sisteminde zaten ağırlıklı olan dolaylı vergiler daha da artırılmıştır.
- Türk lirasına olan talebin arttırılması ve dövize karşı olan aşırı talep şeklinde ortaya çıkan dengesizliğin giderilmesi amaçlanmış, bunun içinde bugüne kadar negatif olan mevduat faizleri, ticari bankaların mevduat münzam karşılıkları(%14'ten %16'ya), genel disponibilite oranları (%23'ten %27'ye) yükseltilmiştir (Parasız, 1998: 217).

Böylece TL cinsinden ifade edilen mali araçların getirisi yükselmiş, mali araçların diğer alanlara kayması engellendiği içinde döviz piyasasındaki dengesizlik giderilmiştir. Ayrıca Merkez Bankası likiditeyi çekmek ve para arzını daha iyi kontrol edebilmek için bazı piyasa ve araçlar geliştirmiştir. Böylelikle Merkez Bankası 29 Şubat 1998'de bankalar arası para piyasasında alt ve üst limit uygulaması ile çift yönlü kotasyon (21 Mart 1988) sistemini yürürlüğe koymuştur.

Türkiye ekonomisi 1986 yılı sonrasındaki sekiz yıllık dönemde, ödemeler dengesi sorunundan uzak yaşamış, 1988-1989, ve 1991'de cari işlem fazlası vermiş, özellikle 1988 sonrası dönemde uygulanan sıcak para politikaları ile dış dengenin açıklarını örtmekte önemli bir rol oynamıştır. Faizlerin yüksek, döviz kurunun ise sabite yakın tutulduğu dönemde sıcak para akışı hızlanmış ve dış denge sorunu IMF'in yardımı olmadan çözülmüştür (Özyiğit, 2007: 53).

2.3.3.3. 5 Nisan 1994 Kararlarının Nedenleri, Amaçları ve Sonuçları

Türkiye ekonomisinde özellikle 1989 yılında sonra kamu kesimi gelir ve gider dengesinde ciddi bozukluklar yaşanmıştır. Kamu kesimi giderleri normal gelirlerle karşılamayınca TCMB'nin kaynaklarına başvurulmuş, iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Devlet borçlanabilmek için faizleri yüksek tutmuş, ülkeye kısa vadeli sermaye girişi sağlanmak istenmiştir. 1993 yılında ödemeler bilançosu açıkları sırasıyla 14,2 ve 6,4 milyar dolar açık vermiş, buna karşılık resmi rezervler de artmıştır. Türkiye 1980-1987 Irak- İran savaşının yarattığı ortamdan dış ticaretini geliştirerek olumlu olarak faydalanmıştır. Fakat daha sonrasında yaşanan Körfez savaşında Türkiye-Irak ilişkileri Irak'a uygulanan ambargo nedeni olumsuz etkilenmiştir. Petrol boru hattı devre dışı bırakılmış, Türkiye'nin bölge ile dış ekonomik ilişkileri daralmıştır. 32 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile TL'nin yabancı para karşısında konvertibilitesi

gerçekleştirilmiştir. Mali piyasalarda ve sermaye hareketlerinde yaşanan bu serbestleşme hükümetin faiz haddini, para arzını ve döviz kurundaki etkinliğini kaybetmesine neden olmuştur (Şahin, 2006: 219-223).

Türkiye ekonomisi, 1990'lı yıllarla birlikte, uluslararası sermaye hareketlerine dayanan dışa açık bir ekonomi niteliği taşımaktadır. Yabancı sermaye hareketlerine dayanan büyüme süreci, mali piyasalardaki kredibilite bunalımı, kamu kesimi açıkları, devletin iç ve dış borçlanmaya gitmesi, yatırım ve tasarrufların üretim dışı sermaye birikimine yönelmesi nedeni ile 1994 yılında bir kriz yaşanmıştır. Bu kriz Türkiye'de bankacılık krizi olarak nitelendirilebileceğimiz ilk kriz olmuştur (Akdoğu, 2012: 195).1989-1991 yıllarında TL aşırı değerlenmiştir. Yurt içi tasarruf oranı düşmüş, enflasyon oranları artmış, borç yönetimi politikası benimsenmiştir. Yaşanan bütün bu olumsuzluklar nedeni ile 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır.

5 Nisan 1994 kararlarının amaçları şu şekilde sıralanmaktadır (Özyiğit, 2007: 53):

- Enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak,
- İhracat artışını hızlandırmak,
- Ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözeterek sürdürülebilir bir temele dayandırmak,
- İstikrarı sürekli kılacak yapısal reformları gerçekleştirmek,
- Kamunun ekonomideki rolünü açıkları azaltacak şekilde yeniden düzenlemek,
- Mali piyasalarda istikrarı sağlamak (Şahin, 2006: 224),
- Piyasalara istikrar sağlamak için fiyat artışlarının durmasını gerçekleştirmek,
- KİT'lerin özelleştirilmesini sağlamak, kamu kesimi gelir-gider dengesini kurmak ve devletin borçlanma ihtiyacını düşürmektir.

5 Nisan 1994 kararları kısa vadede enflasyonu düşürerek döviz kurlarında istikrarı sağlamayı, orta vadede ise dış açık ve kamu açığına çözüm bularak, mali piyasada istikrarı sağlamayı, böylelikle uzun vadede de büyümeyi hedeflemektedir (Akdoğu, 2012: 196).

Sonuç olarak 5 Nisan kararları uygulandıktan sonraki ilk aylarda kısa vadeli hedeflerine ulaşmış, fakat uzun vadedeki büyüme trendini yakalayamamıştır. Kurların serbest bırakılması ve TL'nin devalüe edilmesi ile dış ticaret göstergelerinde kısa süreli

bir iyileşme yaşanmıştır. 1994 yılında ihracatın artması, ithalatın yavaşlaması ile dış ticaret açığı azalmıştır. Fiyatların piyasa tarafından belirlenmesinin olumlu etkisi uzun vadeli olmamış, enflasyon yeniden artışa geçmiştir. Fiyatların yüksek olmasına rağmen büyüme hızında da istikrarlı bir tablo görülmemiştir (Karagöz ve Ergün, 2010: 173). Faizler yeniden serbest bırakılmış, hatta çok yüksek faiz artışları başlangıçta teşvik edilmiştir. Reel GSMH 1994 yılının ikinci üç aylık bölümünde %10.5 oranında azalma göstermiş, yıl sonu gerçekleşmesi %6 dolaylarında bir küçülmeye sonuçlanmış, işsizlik artmış, dış ticaret hacmi azalmıştır.

“5 Nisan kararları çerçevesi tam belirlenmeden, yapısal ve siyasal olumsuzluklar giderilmeden uygulamaya sokulmuş ve başarısız sonuçlar alınmış bir ekonomik istikrar programı örneği olarak tarihe mal olmuştur” (Özyiğit, 2012: 53-54).

1995 yılında erken seçim yapılmış, genişletici para ve maliye politikaları uygulanmıştır. Dolayısıyla ithalatta 12,5 milyar, ihracatta ise 3,2 milyar dolarlık artış yaşanmıştır. Bu yüzden TL'nin yabancı para karşısındaki değer kaybı artmıştır.

2.3.3.4. Gümrük Birliği'ne Geçiş Dönemi (1996-2000)

1 Ocak 1996 tarihinde Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasında Gümrük Birliği anlaşması imzalanmıştır. Türkiye Avrupa Birliği'ne üye olmadığı halde Gümrük Birliği anlaşmasını imzalayan tek ülke konumundadır. Gümrük Birliği tarafların birbirlerine uyguladıkları eş etkili vergilerle ikili ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasını ve üçüncü ülkelere karşı da ortak bir gümrük vergisinin tahsis edilmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte topluluğun ortak rekabet ve ticaret politikalarına da uyumu kapsamaktadır (Özcan, 1998: 4). Gümrük Birliği anlaşmasının Türkiye'ye sağladığı en büyük fayda dış ticaret hacminin genişlemesi olarak görülmektedir.

Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne dahil olması sebebiyle uluslararası ekonomik ilişkilerdeki gelişmelere uyum sağlamak için yeni bir ihracat rejimi rejimini yürürlüğe koymuştur. Yeni ihracat rejiminin getirdiği yenilikler şu şekilde sıralanmaktadır (Şahin: 2006: 400):

- İhracatı geliştirmek amacıyla yapılması gereken bütün özendirmeler, yapılması gereken düzenlemeler, önlemler, ihracata konu olacak ürünlere rekabet gücü

sağlayacak bütün çalışmalar Dış Ticaret Müsteşarlığının bağlı olduğu Devlet Bakanlığının yetki ve sorumluluğuna bırakılmıştır.

- İhracatçı belgesi kaldırılarak İhracatçı Birliğine üye olana herkese ihracatçı olabilme şansı verilmiş, vergi numarası olan herkese, özellikle de KOBİ'lere ihracat yapabilme imkanı tanınmıştır.
- Bir taraftan ihracata uygulanan yaptırımlar kaldırılırken diğer taraftan da ihracatla ilgili olan herkes yaptırım kapsamına dahil edilmiştir.
- Türkiye ihracat teşviklerini AB'de uygulanan teşviklerle uyumlu hale getirmiştir.

Gümrük Birliği anlaşmasının Türkiye ekonomisine kazandırdıkları ve kaybettirdikleri tartışma konusu iken, ortaya çıkan sonuçlar itibariyle Türkiye'nin AB ile yaptığı ticaretin olumsuz etkilediği şeklindedir. Buna rağmen AB, Türkiye'nin dış ticaretinde ilk sırada yer almaktadır.

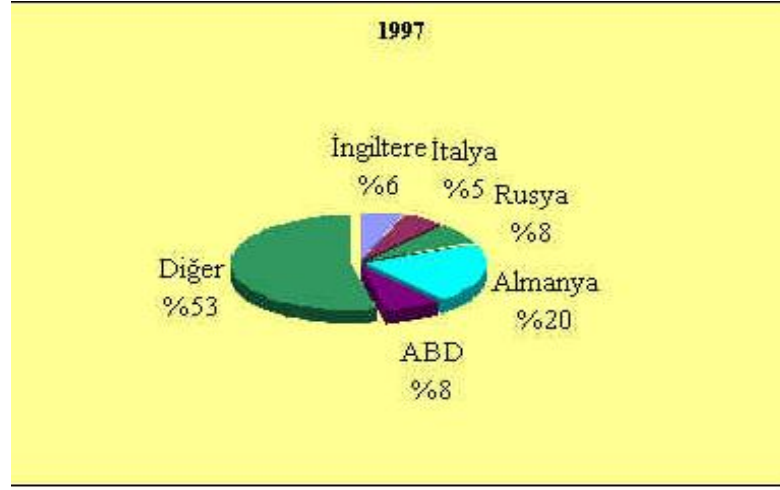
Tablo 5. Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Dış Ticaretindeki Gelişmeler

Yıllar	Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti (Milyon \$)		Türkiye'nin AB İle Olan Dış Ticareti (Milyon \$)		AB'nin Türkiye'nin Ticaretindeki Toplam Payı	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
1996	43626	23224	23138	11548	53,0	49,7
1997	48559	26261	24870	12248	51,2	46,6
1998	45921	26974	24075	13498	52,4	50,0
1999	40671	26587	21419	14348	52,6	54,0
2000	54503	27775	26388	14510	48,8	52,2

Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal>, verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Temel Ekonomik Göstergeler, 2008 (Aralık), (06.04.2013).

Gümrük Birliği'nin etkisi ile Türkiye'nin toplam dış ticaret rakamlarına bakıldığında 1996-2000 yılları arasında ihracat oranlarında artış gözlemlenmiştir. Benzer bir durum ithalat içinde geçerlidir. AB'nin Türkiye'nin ticaretindeki toplam payı da ortalama %40'lar seviyesinde seyretmiş, daha sonra artarak %50'lere çıkmış, 1999 yılında ise %54 ile en yüksek seviyeye gelmiştir. AB ülkeleri içinde en fazla ihracat yapılan ülkeler arasında İtalya, Almanya ve İngiltere yer almaktadır (Tablo 5).

Grafik 1. AB İle İhracatımızda İlk Beş Ülke (1997)

Kaynak: Özcan, 1998: 12.

Türkiye'nin 1996-2000 yılları arasında ana sektörlere göre ihracat rakamlarına bakıldığında en çok ihracat yapılan sektör ortalama 23 milyon dolar ile sanayi sektörü olmuştur. Ardından ikinci olarak ortalama 2 milyon dolar ile tarım ve üçüncü olarak ortalama 1,5 milyon dolar ile madencilik sektörü gelmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. Ana Sektörlere Göre İhracat (Milyon \$)

Yıllar	Tarım	Toplam İçindeki Payı	Madencilik	Toplam İçindeki Payı	Sanayi	Toplam İçindeki Payı
1996	2,153	9,3	369	1,6	20,526	88,4
1997	2,354	9,0	404	1,5	23,313	88,8
1998	2,357	8,7	364	1,3	24,065	89,2
1999	2,058	7,7	385	1,4	23,958	90,1
2000	1,659	6,0	400	1,4	25,518	91,9

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm>, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006) verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır, (06.04.2013).

Türkiye'nin 1996-2000 yılları arasındaki ihracat ve ithalat rakamları ortalama olarak artmış, ihracatın ithalatı karşılama oranında aynı durum baş göstermiştir. 1998 yılında Güneydoğu Asya ve Rusya Federasyonu'nda yaşanan mali kriz sebebiyle 1999 yılının sonlarına doğru ihracatın ithalatı karşılama oranında düşme eğilimi görülmüştür (Tablo 7).

Tablo 7. Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1996	23,225	43,627	53,2
1997	26,261	48,559	54,1
1998	26,974	45,921	58,7
1999	26,587	40,671	65,4
2000	27,775	54,503	51,0

Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal>, verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır, (06.04.2013).

Bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye ekonomisi içerisinde yaşadığı sorunlar nedeni ile dar boğaza girmiş, dış alemde yaşanan sorunlardan da etkilenerek krize sürüklenmiştir. 1998 yılında Rusya ve Güneydoğu Asya'da yaşanan mali krizler sebebiyle sermaye çıkışı yaşanmış, dünya ekonomisinde talep daralması yaşanmış, dünya üretim artışı azalmış, dünya ticareti büyüme hızı 1997'de %9.9'luk artıştan 1998'de %3.3'e gerilemiş, dış ticaretimiz olumsuz etkilenmiştir. Rusya krizi bavul ticaretini, Güneydoğu Asya krizi de demir-çelik ürünleri ihracatımızı etkilemiştir. Bu krizlerin Türkiye ihracatı üzerinde ili etkisi olmuştur. Birincisi, Doğu Asya ülkelerinin paralarını yüksek oranda devalüe etmeleri tekstil ve konfeksiyon başta olmak üzere Türkiye ihracatının olumsuz etkilemiştir. İkincisi ise, demir-çelik sektörünün ana pazarı olan Doğu Asya ülkelerinde yaşanan kriz nedeni ile talep daralması olmuş ve bu sektörlerin ihracatı olumsuz etkilenmiştir (Kaya, 2008: 36). Bu yaşanan olumsuzluklardan reel sektör etkilenmiş, Türkiye ekonomisi de stagfasyona sürüklenmiştir.

1999 yıllarının sonlarına doğru Türkiye'de yaşanan depremde etkisi ile Türkiye ekonomisinde negatif büyüme gerçekleşmiş, bütçe açıkları taşınmaz duruma gelmiş, enflasyon oranlarında ise yüksek bir artış olmuştur. 1999 yılının seçim yılı sebebiyle koalisyon hükümeti kurulmuştur. Koalisyon hükümeti ekonomideki bu kötü gidişatı durdurmak için IMF ile anlaşmaya oturmuştur.

2.3.3.5. 2000’li Yıllar Güçlü Ekonomiye Geçiş Dönemi

1990’lı yılların sonlarına doğru yaşanan ekonomik durgunluk, stagflasyon, yüksek enflasyon, dış ticaret ve ödemeler dengesi açıkları, artan işsizlik, gelir dağılımı bozukluğu, Güneydoğu Asya ve Rusya krizi, Ağustos 1999 Gölçük depremi, yaygınlaşan küresel bunalımın olumsuz etkileri Türkiye ekonomisinin yükünü daha da ağırlaştırmıştır.

Ağır ekonomik bunalım nedeni ile 22 Aralık 1999 tarihinde IMF ile üç yılı kapsayan stand-by anlaşması yapılmıştır. Programın enflasyonu düşürme ve sürdürülebilir büyüme oranının sağlanması amacıyla taşımaktadır (Özyiğit, 2007: 54). Program çerçevesinde kapsamlı yapısal reformlar, sıkı maliye politikasının uygulamasının yanında, ‘enflasyonist beklentileri hızla aşağı çekmek için döviz kurları hedeflenen enflasyona göre belirlenerek, önceden açıklanmış ve para politikası likidite genişlemesini yabancı kaynak girişine bağlayan bir çerçeve oturtulmuştur (Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, TCMB, 2001: 9). Bu yüzden 2000 yılı Enflasyonu Düşürme ve İstikrarı Sağlama Programı olarak adlandırılmaktadır.

Programda uygulanan makro ekonomik önlemler arasında, enflasyonun indirilmesi, kamu harcamalarının kısılarak bütçe açıklarının düşürülmesi ve iç borçların çevrilebilir duruma sokulması yer almaktadır. Bu önlemlerin ilkinin enflasyonu indirmek için döviz kurunun çapa olarak kullanılması yer almaktadır. İkinci önlem TCMB’nin para arzındaki genişlemeyi sadece döviz rezervlerine bırakılmasıdır. İç varlıktaki artışlara bağlı genişlemeyi devreden çıkarmıştır. Bunun sonucunda devletin senyoraaj geliri hakkı sınırlandırılmış, TL yaratılması döviz rezerv artışına bağlanmıştır.

Bu iki önlemlerle 2000 yılının ilk çeyreğinde TL’nin reel değeri artmış, hızla düşen faizlerin etkisi ile, GSMH, yatırım, imalat sanayi kapasite kullanım oranı artmış fakat Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)’de beklenen düşüş ortaya çıkmamış cari işlemler bilançosu açığı da hızla artmaya başlamıştır. Bu da TCMB’nin rezervlerinin eritmiş, stand-by anlaşmasının koşulu olarak dolar fiyatını enflasyonun altında kalacağı beklentisi şirket ve bankaları dış borçlanmaya itmiştir. Birkaç ticari bankanın iflas eşliğinde, iki kamu bankasının da zararını 15 milyar dolara vardığı basına yansımıştır (Kazgan, 2002: 10-11).

Yaşanan krizler, enflasyon ve faizlerdeki yüksek artış, döviz kurlarındaki dalgalanmalar ile ekonomide belirsizlik ortamı yaşanmıştır. Bundan reel sektör olumsuz etkilenmiştir. Mali sektörde yaşanan sıkıntılar nedeni ile reel kesim yeni kredi imkanı bulamamış, reel kesimin kredi geri ödemelerinde de sorunlar yaşanmıştır (Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, TCMB, 2001: 11).

Likidite sorunu ile karşı karşıya kalan bankacılık sektörü bono satışına yönelmiştir. Bu durum açık pozisyonu kapatmak zorunda olan bankaları harekete geçirmiş, bir panik ortamı yaratmış, piyasada yaşanan likidite sıkıntısı gecelik faizlerin yükselmesine, bono satışları da bono faizlerinin artmasına neden olmuştur. İnterbank gecelik faizleri %87,3'e kadar çıkarmıştır.

Hazine ve Merkez Bankası krizin ilk aşamasında, durumu kontrol altına almaya çalışmış, piyasadaki likidite sorununu ortadan kaldırmayı sağlamak için piyasaya fon sağlamıştır. Fakat bu durum Merkez Bankasının 24,4 milyar dolar olan döviz rezervini 18,9 milyar dolara düşürmüştür (Özyiğit, 2007: 54).

Tablo 8. Temel Ekonomik Göstergeler (1998-2001)

	1998	1999	2000	2001
GSMH (Trilyon TL, Cari fiyatlar)	53518,3	78283,0	125596,1	184766,7
Büyüme Hızı, GSYİH (%)	3,1	-4,7	7,4	-6,1
Büyüme Hızı, GSMH (%)	3,9	-6,1	6,3	-8,5
İhracat (Milyon \$, Fob)	27,0	26,6	27,8	31,2
İthalat (Milyon \$, Cif)	-45,9	-40,7	-54,5	-40,5
Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	2,0	-,14	-9,8	3,3
Dış Borç Stoku/GSMH (%)	47,4	55,4	59,4	78,8
İç Borç Stoku/GSMH (%)	21,7	29,3	29,0	66,1

Kaynak: TCMB 2001 Yıllık Rapor, s.18.

Türkiye ekonomisi, 2000 yılında %7,4 ile hızlı bir büyüme gerçekleştirdikten sonra, 2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat aylarında yaşanan mali ve finansal krizlerden olumsuz etkilenerek 2001 yılında yeniden daralma sürecine girmiştir. 2001 yılında negatif %-6,1 bir büyüme gerçekleştirmiştir. Cari işlemler dengesi 1999-2001 yılları arasında sürekli açık vermiştir. Dış ve iç borç stoku/GSMH değerlerinde bir artış yaşanmıştır. 2001 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Yılın ilk dokuz aylık dönemindeki GSMH önceki yılın aynı dönemine göre %8,3 oranında küçülmüş,

ekonomide meydana gelen gerileme iç talepte ortaya çıkan daralmadan kaynaklanmıştır (Tablo 8). Benzer şekilde toplam yurt içi talep önceki yılın aynı dönemine göre %17.4 oranında azalmıştır (TCMB 2001 Yıllık Rapor, 17).

2000 Kasım krizi likidite krizi olarak değerlendirilmiştir. 18 banka batmış, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF)'na devredilmiş, 20 milyar dolarlık bu yük devlete yani halka kalmıştır (Kazgan, 2002: 13)

2001 yılında yaşanan bankacılık ve finansal krizin ardından Türkiye yapısal bir değişim sürecine girerek, makroekonomi ve ekonomi politikalarında farklılaşmalar yaşanmıştır. Bu farklılaşmalar için TCMB kanunda değişiklikler yapılması, döviz kuru arz ve talep tarafından belirlenmesi, enflasyon hedeflemesine geçiş çalışmalarının başlatılması, kamu maliyesinin iyileştirilmesi için yapısal reformların yapılması, enflasyonu düşürülmesi, büyüme oranlarında sürekliliğin ve istikrarın sağlanması, beklenti yönetimine önem verilmesi amaçlanmıştır (Oğuz, 2010: 5). Ayrıca yaşanan ekonomik krizlerin ardından dönemin başbakanı tarafından Türkiye'ye çağrılan Kemal Derviş, ekonominin başına geçerek yeni bir program hazırlamıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) olarak adlandırılan bu program Derviş yasaları olarak da adlandırılmaktadır. Bu programla kamu bankalarının zararları ile birlikte kamu alımı ve özelleştirme gibi alanlarda düzenlemeler yapılmıştır (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: 163).

GEGP' na göre ekonominin krize girmesinin iki sebebi mevcuttur. Bunlar; sürdürülemez iç borç trafiği ve başta kamu bankaları olmak üzere mali sistemdeki sağlıksız yapı ile diğer yapısal sorunların kalıcı bir çözüme kavuşturulamaması olmasıdır. GEGP üç unsurdan oluşmaktaydı: Geçiş Ekonomisi Programı, İstikrar Programı ve Yapısal Reformlar. GEGP'nin temsilcisi K. Derviş, küresel sahipleri ide IMF ve Dünya Bankası olmuştur. Bu program çerçevesinde birtakım önlemler alınmıştır. Bu önlemler şu şekilde sıralanmaktadır (Akalin, 2010: 501-502):

- İlk önlem olarak dalgalı kura geçilmiştir. 1\$=685,391 TL'den 23 Şubat 2001 tarihinde 1\$=957,879 TL'ye çıkartılmıştır.
- Mali sektörün birikmiş zararları, iflaslar ve hazine kağıtları verilmek suretiyle tasfiye edilmiştir.

- Tarım sektöründe şeker pancarı, tütün gibi ürünlere kota konularak üst kurullar kurulmuştur. Destekleme alımları yerine Doğrudan Gelir Desteği politikası uygulanmıştır.
- İş Güvencesi ve Ekonomik ve Sosyal Konsey Kanunları ile daha esnek bir emek piyasası oluşturulmuştur.
- Özelleştirme hızlandırılmıştır.
- Faiz dışı fazla hedefi konularak bütçe dengesi denetim altına alınmış ve kamu borç yükü düşürülmeye çalışılmıştır.
- Yukarıda sayılan uygulamaların finansmanı için de IMF ve Dünya Bankasından kredi sağlanmıştır.

2.3.3.5.1. 2002 Yılı ve Sonrası

2002 Kasım ayında yapılan erken genel seçimlerle tek başına iktidara olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), kendisinden önce iktidarda olan koalisyon hükümetlerinin ardından Türkiye için yeni bir dönüm noktası olmuştur (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: 155).

Yeni hükümet mevcut IMF destekli programdan sapmamakla beraber Acil Eylem Planı adı altında yeni ekonomik hedeflerini açıklamıştır. 2002 yılı ve sonrası dönemde var olan hükümet, doğrudan yabancı yatırımlarının özendirilmesi ve teşvik edilmesi için stratejiler geliştirmiş, etkin bir serbest piyasa sisteminin oluşturulmasına ağırlık vermiş, özelleştirme konusunda önemli adımlar atmış, sağlık, eğitim, ulaştırma, enerji gibi alanlarda birtakım olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ayrıca enflasyonun tek haneli rakamlara inmiştir.

2002 yılından itibaren yaşanan siyasi istikrarın yanında ekonomide güven olgusu oluşmuştur. 2002 yılı sonunda 180 milyar dolar olan GSMH, 5 yılda ortalama %7,5 oranında büyümeyle 400 milyar dolara ulaşmıştır. Ekonomide art arda yaşanan yüksek büyüme oranları tartışmalara sebep olmuşsa da var olan hükümetin karnesine olumlu yansımıştır.

Bu olumlu gelişmeler dışında var olan hükümetin aşırı borçlanma, yüksek reel faiz, yüksek işsizlik oranları, özel kesimin borçlanma oranlarının artması ise olumsuz

örnekler arasında sıralanmaktadır. “Yüksek reel faiz ve düşük kur politikası sonucu, spekülâtif yabancı sermaye girişlerinde (sıcak para) yaşanan artışa paralel olarak dış ticaret dengesi sürekli açık vermiş ve cari açık, rekor düzeye ulaşmıştır” (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: 164-165).

GSMH ve ihracat artışı, enflasyon, yabancı sermaye artışları konusundaki olumlu gelişmeler istihdam konusunda yaşanmamıştır. Yeni hükümet “büyüyen ama istihdam yaratamayan ekonomi” olarak adlandırılmaktadır.

Hükümet, 2005 yılına geldiğinde faiz dışı fazla hedefine, endeksli ekonomik programını aksatmadan sürdürmüş, enflasyon oranlarında yaşanan olumlu gelişmelerin etkisi ile para reformu gerçekleştirmiştir. Bu reformla paradan 6 sıfır atılmış ve YTL dönemi başlamıştır. Türk parasına olan güven artmış, kısmen de olsa dolarizasyon olgusu kırılmıştır.

2006 yılına gelindiğinde hükümetin yeşil kart uygulaması, çocuk yardımı, doğrudan gelir desteği, sosyal transfer harcamalarının denetimsiz ve amacına uygun olarak yapılmaması bedavacılık sorununu gündeme getirmiştir. Bu yaşananların yanında Cumhurbaşkanlığı seçiminden kaynaklanan politik istikrarsızlık sonucu yapılan Temmuz 2007 genel seçimlerinde AKP ikinci kez tek başına iktidara gelmiştir (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: 165).

2002 yılı ve sonrası dönemde yaşanan ekonomik göstergeler 1980 sonrası uygulanan ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin ekonomik büyümeye olan etkisi olan bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.4. TÜRKİYE’DE UYGULANAN İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME POLİTİKASININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ (1980 SONRASI LİBERAL DÖNEM)

1960 yılından günümüze kadar Türkiye’nin ekonomik gelişmesi incelendiğinde temel olarak iki farklı dönemin yaşandığı görülmektedir. Bunlar; 1963-1980 arası uygulanan ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin yaşandığı dönem ve 1980 sonrası uygulanan sanayileşme stratejisinin yaşandığı dışa açık liberal dönemdir. İhracata dayalı sanayileşme politikasının (liberal) uyguladığı dönemde kendi içerisinde

ikiye ayrılır; 1980-1988 yılları arasında yaşanan mal piyasasında ticaret serbestisi yani ihracat teşvik politikasının uygulandığı dönem, ikicisi ise finansal liberalleşmenin yaşandığı 1989 sonrası dönemdir. Önceki bölümlerde Türkiye'nin yaşadığı dönemler teorik olarak ele alındığı için, bu bölümde özellikle 1980 öncesi dönemin sayısal verilerine kısa bir şekilde bakıldıktan sonra 1980 sonrası uygulanan dışa açık dönemin rakamsal olarak ekonomik büyüme etkisi incelenecektir.

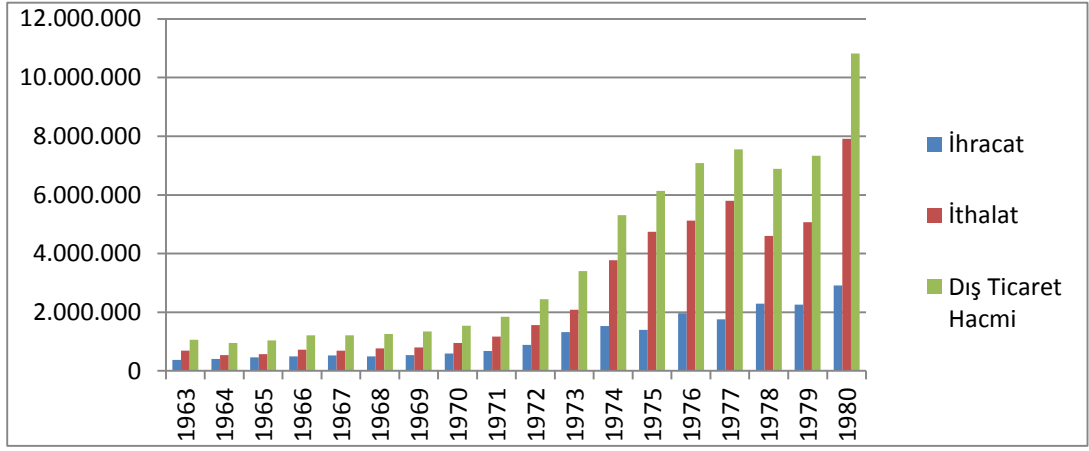
2.4.1. Türkiye'nin İthal İkameci Politika Döneminin Ekonomik Büyüme

Sürecine Kısa Bir Bakış (1963-1980)

Türkiye'de Cumhuriyetimizin kuruluşunda 1980 yılına kadar korumacı ya da devletçi bir ekonomi politikası uygulanmıştır. 1960-1980 yılları arasında ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisini uygulayan Türkiye, hızlı bir kalkınma sürecine girmiş bunun için beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmıştır. Temel amacı ithal edilen ürünlerin yerli ikamesini üretmek, sanayi sektörünü ekonomik gelişmenin motoru konumuna getirmektir. Yeni kurulan sanayi sektörünün büyümesi için bu dönemde dış ticarete korumacı politikalar uygulanmıştır (Bebek Endüstriler Tezi).

1963-1980 yılları arasındaki ihracat ve ithalat rakamlarına bakıldığında dış ticaret hacmi giderek artmıştır. 1960-1970'li yıllar arasında dış ticaret açığı fazla büyümemiştir. Fakat dış ticaret hacminin artış sebebi ithalatta meydana gelen sürekli artışlardır. Özellikle 1970'li yıllardan sonra ihracat ve ithalat rakamları arasındaki fark giderek artmış buda dış ticaret dengesini bozmuş ve dış ticaret açıklarına sebep olmuştur. 1970'li yılların sonlarına doğru yaşanan ekonomik bunalım, iç sorunlar, Kıbrıs Harekatı, petrol fiyatlarındaki yüksek artışlar, karaborsa, kuyruklar, siyasi istikrarsızlıklar, devalüasyonlar, döviz kurunun aşırı değerlenmesi, terörün tırmanışı vb. etmenlerle Türkiye'nin ithalat rakamlarında yüksek artışlar gerçekleşmiştir. Dışa bağımlılığı azaltmayı, yerli üretimi hedef alan kalkınma stratejisi hedefine ulaşamamıştır (Grafik 2).

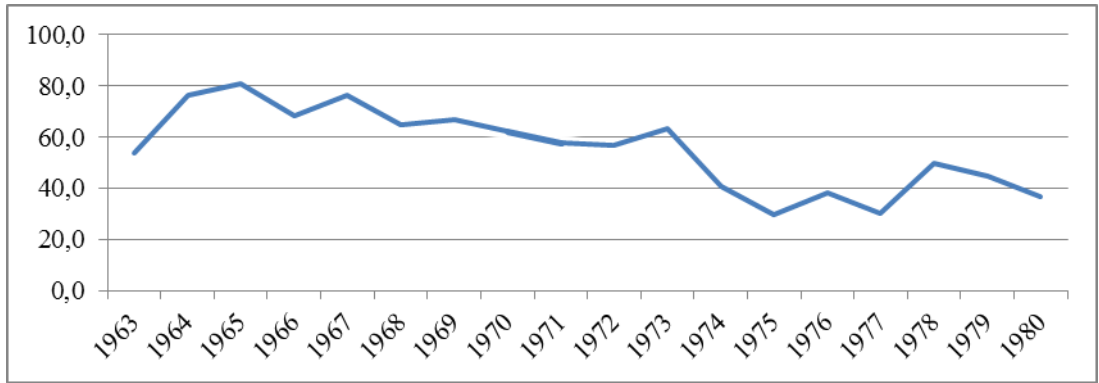
Grafik 2. 1963-1980 Dış Ticaret Göstergeleri

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

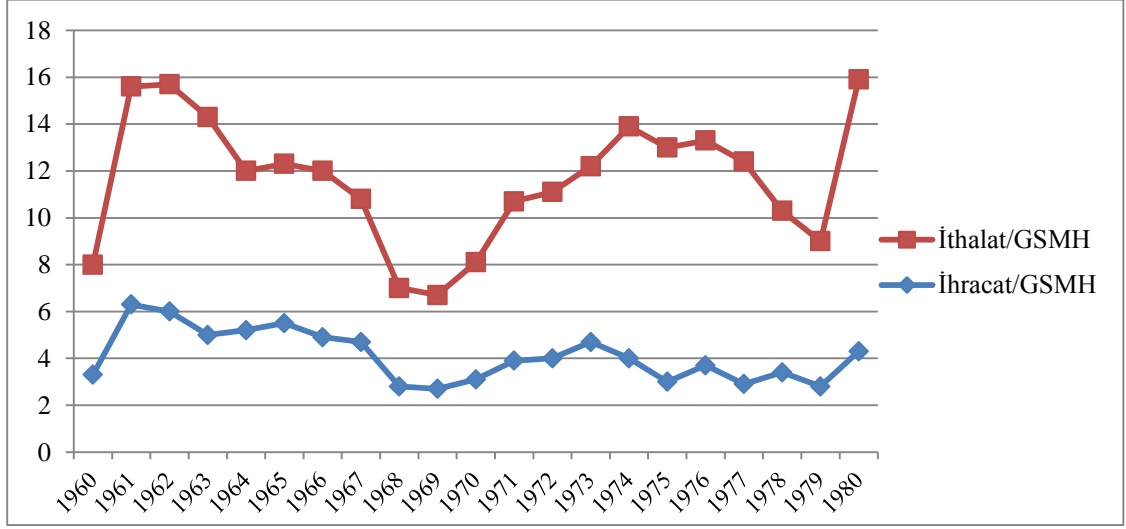
1963-1965 yılları arasında ihracatın ithalatı karşılama oranı artmış fakat daha sonraki dönemlerde genellikle azalma eğilimi göstermiştir. Yukarıda sayılan sebepler yüzünden ithalat rakamlarındaki artış, ihracatın ithalatı karşılama oranını azaltmıştır (Grafik 3).

Grafik 3. 1963-1980 İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 4. İhracat ve İthalatın GSMH'na Oranı (1960-1980)

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret Göstergeleri, www.tuik.gov.tr (03.02.2013).

1960-1980 arası dönem dışa kapalı bir ekonomi modeli olduğu için ihracat rakamları yüksek değildir. Grafik 4'ten de görüleceği gibi ihracat/GSMH oranları düşük bir seyir izlemiş en fazla 1962 yılında %6.3 ile en yüksek seviyeye ulaşabilmiştir. Sanayileşme stratejisi olarak ithal ikameci model tercih edildiği bu dönemde ithalatı azaltmak yerine tersi bir durum sergilenmiş, ithalat rakamlarında bir artış gözlemlenmiştir. İthalatın GSMH'ya oranı ihracatın GSMH'ya oranından çok daha yüksektir. Dışa bağımlılığı azaltması gereken bu politika uygulanan politikalar sebebi ile tam tersi durumla sonuçlanmış ve dışa bağımlılığı arttırmış, artan ithalat rakamları ile dış açıkların artmasına sebep olmuştur.

Tablo 9. Kalkınma Planlarında Gerçekleşen Ortalama GSMH- Büyüme hızları

YIL	BBYKP (1963-1967)	İBYKP (1968-1972)	ÜBYKP (1973-1977)	DBYKP (1977-1979)
GSMH (%)	6,6	6,3	5,2	1,2

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, planlar ve programlar verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır, <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal> (02.03.2013).

Tablo 9’da beş yıllık kalkınma planlarının büyüme hızları verilmiştir. Bu tabloya göre ortalama %6.6 ile BBYKP en yüksek büyüme hızına sahiptir. Uygulanan kalkınma planları arasında başarılı olan tek kalkınma planı BBYKP olmuştur. Planlanan %7’lik büyüme hızına yaklaşmıştır. En düşük ortalama GSMH hızı ise %1.2 ile Dördüncü plan olmuştur.

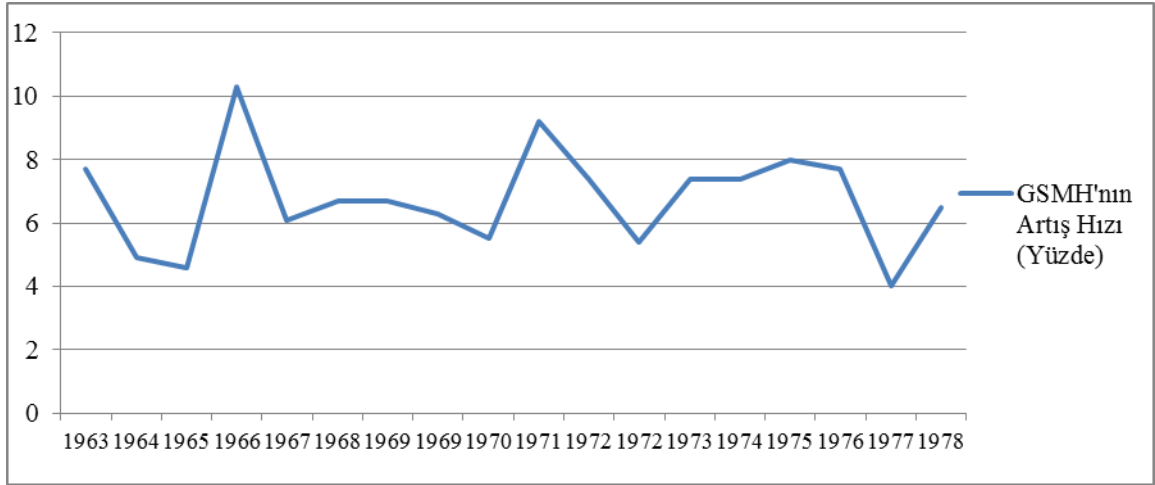
Tablo 10. Sabit Sermaye Yatırımların Sektörel Dağılımı (% , 1976 fiyatları ile)

SEKTÖRLER	BBYKP (1963-1977)		IBYKP (1968-1972)		ÜBYKP (1973-1977)	
	P	G	P	G	P	G
Tarım	17,7	13,9	15,2	11,1	11,7	11,8
Madencilik	5,4	5,6	3,7	3,3	5,8	3,7
İmalat	16,9	20,4	22,4	26,8	31,1	28,2
Enerji	8,6	6,5	8,0	9,0	8,5	7,4
Ulaştırma	13,7	15,6	16,1	16,0	14,5	20,6
Turizm	1,4	1,3	2,3	2,1	1,6	1,0
Konut	20,3	22,4	17,9	20,1	15,7	16,9
Eğitim	7,1	6,6	6,7	4,7	5,0	3,3
Sağlık	2,3	1,8	1,8	1,5	1,4	1,1
Diğer hizmetler	6,6	5,9	5,9	5,4	4,7	6,0

Kaynak: DPT, IV. Kalkınma Planı, s.34, (P=Plan hedefi, G=Gerçekleşen).

Sabit sermaye yatırımları içinde tarım sektörüne bakıldığında I ve II. Plan döneminde hedeflenen düzeyin gerisinde kalmış, III. Plan döneminde hedeflenen düzeye ulaşılmıştır. İmalat sanayi sektöründe I ve II. Plan döneminde hedeflenen oran aşılmış, III. Plan döneminde hedeflenen oranın gerisinde kalmıştır. Madencilik sektörü sadece I. Plan döneminde hedeflenen rakama ulaşmıştır. Ulaştırma ve konut sektörleri genellikle hedeflenen paylara ulaşmış, eğitim, sağlık ve turizm ise hedeflenen oranların gerisinde kalmıştır (Tablo 10).

Grafik 5. GSMH'nın Artış Hızları 1963-1978 (Sabit Fiyatlarla)

Kaynak: DPT, III. Kalkınma Planı, s.4, IV. Kalkınma Planı, 1979: 8.

Birinci ve İkinci Kalkınma Planlarında hedeflenen büyüme hızı %7 olarak belirlenmiştir. 1963-167 yılları arasında uygulanan BBYKP'nın ortalama büyüme hızı %6.7, İkinci Kalkınma Planının ilk dört yılında ise %6.9 oranında gerçekleşmiştir. 1963-1971 yılları arasında ortalama büyüme hızı %6.8 seviyesine ulaşmıştır. ÜBYKP'da ise tahmin edilen ortalama büyüme hızı %7.4 olarak belirlenmiş fakat ortalama %6.5 olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak hedeflenen büyüme hızını yakalayan ve başarılı olan kalkınma planı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı olmuştur (Grafik 5). Ayrıca, 1979'da -%0.5, 1980 yılında ise -%2.8 ile GSMH'da negatif büyüme hızı gerçekleştirmiştir.

Tablo 11. Yıllık Sektörel Büyüme Hızları

	BBYKP		IBYKP	
	Hedeflenen	Gerçekleşen	Hedeflenen	Gerçekleşen
Tarım	4,2	3,2	4,1	8,1
Sanayi	12,3	9,7	12,0	7,6
Hizmetler	6,8	-	6,3	7,7

Kaynak: DPT, III. Kalkınma Planı, s.6.

Birinci ve İkinci Plan dönemlerindeki yıllık sektörel büyüme hızlarına baktığımızda, IBYKP'da %8.1 ile tarım sektörü, %7.7 ile de hizmet sektörü hedeflenen oranı aşmış, sanayi sektörü ise hedeflenen büyüme hızına ulaşamamıştır (Tablo 12).

**Tablo 12. GSMH'nın Sektörel Katma Değerlerinin Ortalama Büyüme Hızları
(1973-1978)**

	Üçüncü Plan (Hedeflenen)	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Tarım	3,7	10,1	10,3	10,9	7,6	0,5	3,3
Sanayi	11,4	11,3	8,3	9,0	10,3	10,8	9,9
Hizmet	6,8	11,4	8,0	7,7	8,8	6,8	7,9

Kaynak: DPT, IV. Kalkınma Planı, 1979: 8.

Üçüncü Plan döneminde %3.7 oranında hedeflenen tarım sektörü katma değeri ortalama büyüme hızı %3.3 oranında gerçekleşmiş, sanayi sektörü ise %11.4 oranında öngörülmüş, ortalama %9.9 oranında gerçekleşmiştir. Kısacası sanayi ve tarım sektörü katma değeri ortalama hızı öngörülen hedeflerine ulaşamamıştır. Hizmet sektörü katma değeri ortalama büyüme hızı ise %6.8 oranında öngörülmüş, %7.9 oranında gerçekleşerek hedefini aşmıştır (Tablo 13).

Kısaca özetlemek gerekirse, 1963-1980 yılları arasında en fazla büyüme gösteren sektör %7.58 ile sanayi, sonra %5.82 ile hizmet sektörü olmuştur. En az gelişme gösteren sektör ise %1.93 ile tarım sektörü olmuştur. Bu dönem içinde yıllık ortalama büyüme hızı %4.94 olmuştur. 1973-1980 yılları arasında yaşanan petrol şokları, Kıbrıs Barış Harekatı, siyasal ve sosyal karışıklıklar, karaborsalar, kuyruklar, yüksek enflasyon oranları, dış ticaret açıkları, dış borç ödeme zorluğu, yanlış uygulanan politikalar, alt yapı eksikliği, dünyada yaşanan küreselleşme eğilimi, terör olaylarının tırmanışı gibi etmenler nedeni ile tüm sektörlerin büyüme hızları ve uygulanan kalkınma stratejisinin başarısını olumsuz yönde etkilemiş ve Türkiye kendini yeni bir döneme hazırlayarak 1980 istikrar programı ile ihracata dayalı kalkınma stratejisini benimsemiştir.

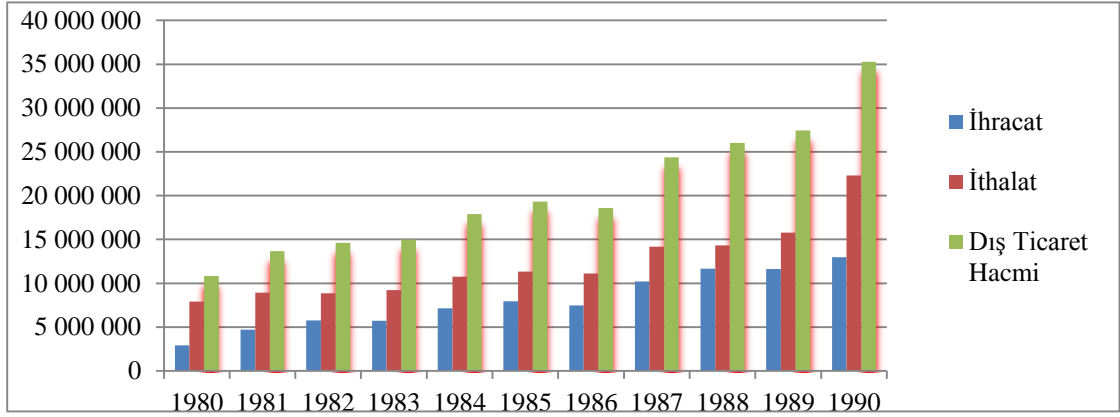
2.4.2. Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Ekonomik Büyüme Etkisi

Önceki bölümlerde 1980 sonrası Türkiye'de yaşanan süreç teorik olarak ele alındığı için bu bölümde dönemler ayrı ayrı ele alınıp yaşanan süreç rakamsal olarak ele alınarak sayısal verilere yer verilecektir.

2.4.2.1. 1980-1990 Dönemi

Kalkınma stratejisi değişikliği, ihracatı teşvik tedbirleri, uygulanan kur politikası nedeni ile Türkiye'nin 1980 yılından itibaren ihracat rakamlarında bir artış yaşanmıştır. 1980 yılında 2910.1 milyon dolar olan ihracat 1981 yılında 4702.9 milyon dolara 1982 yılında ise 5746 milyon dolara çıkmıştır. 1983 yılına gelindiğinde özellikler tarım ürünleri ihracatındaki düşüşün de etkisi ile ihracat artış oranlarında bir duraklama eğilimi yaşanmış, fakat 1984 ve 1985 yıllarında tekrar gelişme sürecine girmiştir. 1987 yılı itibari ile ihracat 1980 yılına göre %250 oranında artmış, uygulanan politikalarla ihracat artışı amacına ulaşmıştır. Fakat 1987 yılından sonraki dönemde ihracattaki başarı 1980'li yılların birinci yarısına göre daha sınırlı kalmıştır (Yurdakul ve Erdal, 2003: 594) (Grafik 6).

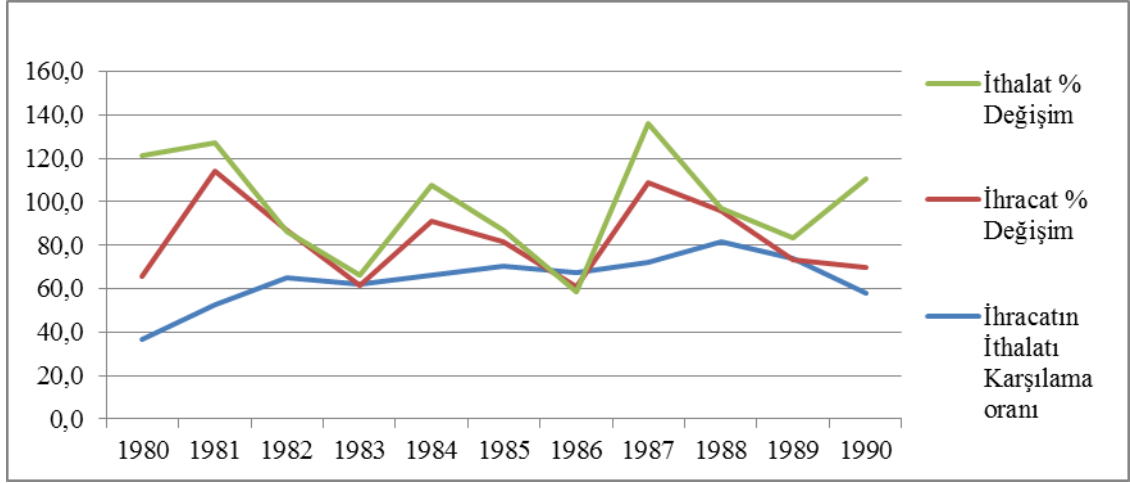
Grafik 6. 1980-1990 Dış Ticaret Göstergeleri

Kaynak: TÜİK, veri tabanı, dış ticaret istatistikleri verilerinden faydalanılmıştır, www.tuik.gov.tr (08.02.2013).

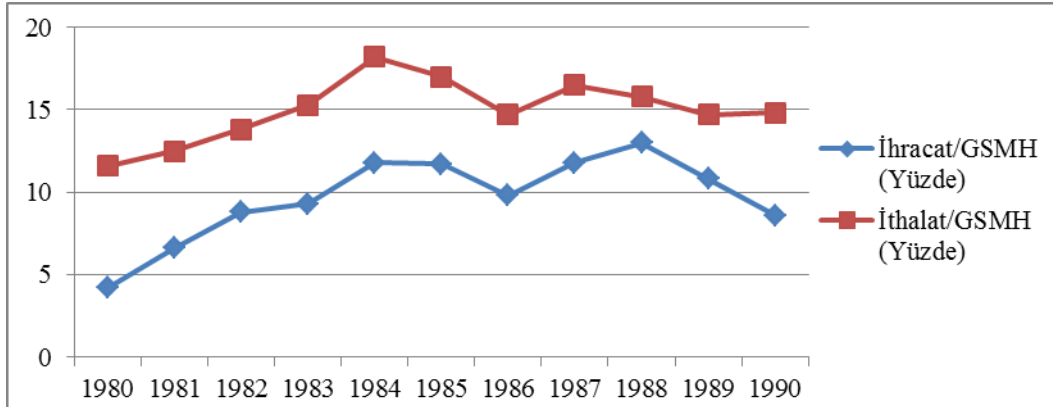
İhracattaki değişim 1981 yılına göre %61.6 oranında artış göstermiştir. 1982 yılında ihracat artmış ama bir önceki yıla göre gerçekleşen değişim azalmış, %22.2'ye düşmüştür. 1983 yılında özellikle tarım ürünleri ihracatında yaşanan düşüş sebebi ile -%0.3'e gerilemiştir. 1984 yılında yeniden gelişme gösteren ihracat rakamları bir önceki yıla göre %24.5'lik bir artış sergilemiştir. 1980 yılında %36 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1988 yılına kadar sürekli artmış ve 1988 yılında %81.4 ile en yüksek seviyesine ulaşmış, 1989 ve 1990 yıllarında ithalatta meydana gelen artış sebebi ile azalma eğilimine girmiştir (Grafik 7).

Grafik 7. 1980-1990 İhracatın İthalatı Karşılama Oranı ve Değişimleri

Kaynak: TÜİK, veri tabanı, dış ticaret istatistikleri verilerinden faydalanılmıştır, www.tuik.gov.tr (08.02.2013).

Grafik 8. İhracat ve İthalatın GSMH'ya Oranları (Yüzde)

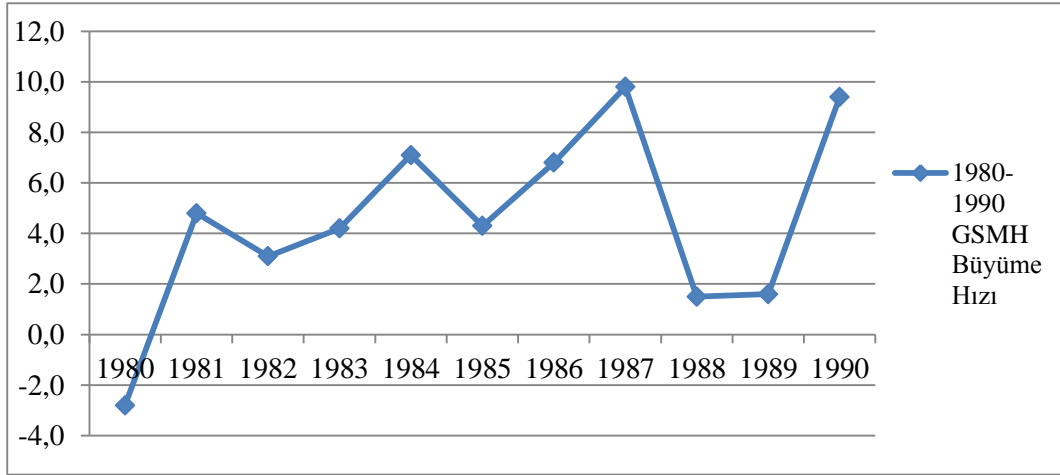

Kaynak: TÜİK, veri tabanı, dış ticaret istatistikleri verilerinden faydalanılmıştır, www.tuik.gov.tr (08.02.2013).

1980 yılından Türkiye'nin dışa açılma oranı artmıştır. Bununla birlikte ihracatın GSMH içindeki payı artış göstermiştir. İhracatın GSMH içindeki payı 1984 yılına kadar sürekli artış göstermiş, 1980 yılında %4.2 iken 1988 yılında %13'e çıkmıştır. Grafik 8'den anlaşılacağı üzere ihracat ve ithalatın GSMH içindeki paylarının artış ve azalış eğilimleri hemen hemen birbirine paralellik göstermektedir. Yani ihracat, ithalat ve GSMH büyüme oranlarında istikrarsız bir yapı mevcuttur.

GSMH büyüme hızlarına baktığımız zaman 1980 yılında bir büyüme değil, -%2.8 oranında bir gerileme yaşanmıştır. Çünkü 24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerinin öncelikli hedefi arz talep dengesini sağlamak, enflasyonu önlemek, ihracatı arttırarak ödemeler dengesini sağlamak, serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve fiyat istikrarına ulaşmak olarak belirlenmiştir. GSMH, 1981 yılında %4.8, 1982 yılında %3.1, ve 1983 yılında %4.2 oranında artmıştır. Var olan hükümet 1984 yılında sonra istihdamı ve büyümeyi arttırmaya önem vermiş, 1984-1987 döneminde yılda ortalama %6.7 oranında büyümüş, 1987 yılında, %9.8 ile en yüksek büyüme hızını yakalamış, GSMH reel büyüme hızı ise yılda ortalama %4 oranında gerçekleşmiştir. 1988 yılında yaşanan likidite fazlası mali piyasada dengesizlik yaratmış, 4 Şubat 1988 yılında yeni kararlar açıklanmış, TL'nin değerli kılınması amaçlanmış, bu da yıllık mevduat faizlerinin yükselmesine sebep olarak finansal piyasalarda başarı sağlamıştır. Ancak %60'ların üzerinde seyreden yükselen enflasyon sebebi ile istikrarsızlık meydana gelmiş, 1988 yılında %1.5, 1990 yılında ise %1.6'lık büyüme oranı ile %2'lerin altına inmiştir.

Grafik 9. 1980-1990 Yılları Arasında GSMH Büyüme Hızları (% , 1987 Sabit Fiyatları İle)

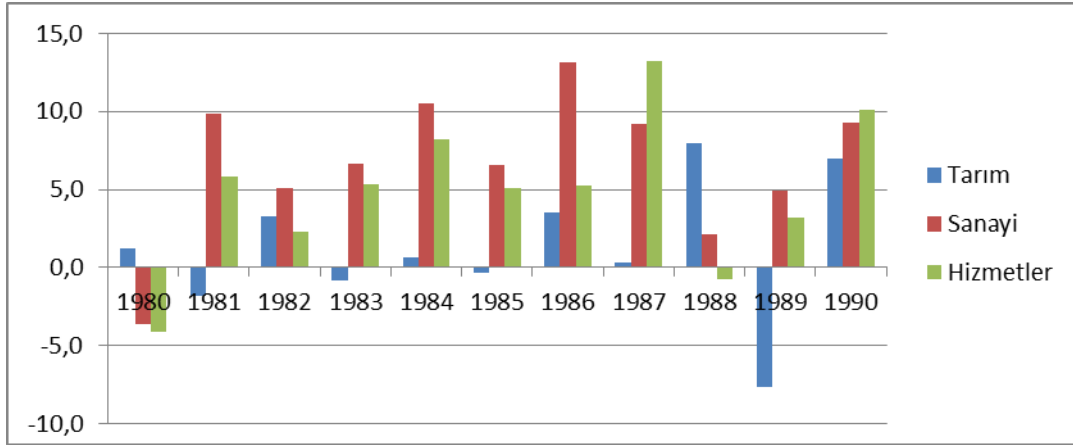

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010), <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal> (06.04.2013).

1980 yılında tarım sektörü en yüksek gelişmeyi gösterirken, sanayi ve hizmet sektörü negatif büyüme göstermiştir. 1981-1986 yılları arasında en fazla büyüme hızı gösteren sektör sanayi olmuşken, hizmet sektörü ikinci, tarım sektörü ise son sırada yer

almıştır. İhracatın teşvik edilmesi ve liberasyona gidilmesi sebebi ile sanayi sektörünün ihracat içindeki payı artmış, tarım sektörünün payı azalmış, hizmet sektörünün de ise dalgalanmalar yaşanmıştır. Hizmet sektörü ise, 1987 ve 1990 yılında sanayi sektörü büyüme hızını geçmiş, birinci sırada yer almıştır. 1980-1988 yılları arasında uygulanan faiz, teşvik ve kur politikaları ile ihracat sektöründe olumlu gelişmeler yaşanmıştır. İhracat artışına sebep olan bir diğer faktör ise iç talebin kısılması ve dolayısıyla iç pazarın dış pazara kayması olarak görülmektedir. Vergi iadeleri, gümrük vergilerinin azalması da ihracat artışını olumlu etkilemiştir (Yurdakul ve Erdal, 2003: 592-595) (Grafik 10).

Grafik 10. 1980-1990 Yılları Arasında İhracatın Sektörel Büyüme Hızları (% , 1987 baz yılı)

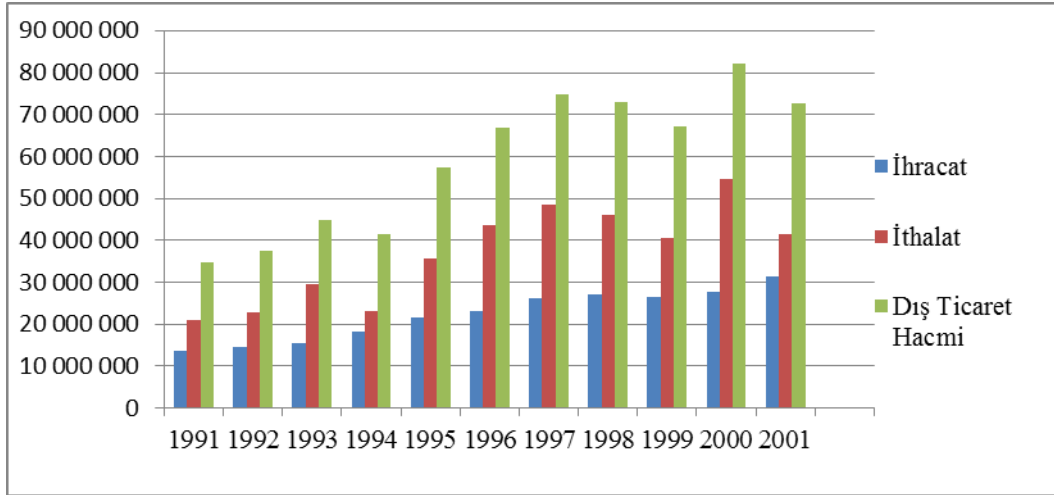
Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010), <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal> (06.04.2013).

2.4.2.2. 1991-2001 Dönemi

Grafik 11'e göre Türkiye'nin 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracatı, teşvik uygulamaları sebebi ile 1990 yılında yaklaşık 4.5 kat artarak 13 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır. 1990-1993 yılları arasında yaşanan iç ve dış faktörlerin olumsuz etkisi ile ihracat artış hızı yavaşlamış ve 15 milyar dolar düzeyine ulaşabilmiştir. 1994 yılında TL'nin dış değerinin düşürülmesi sonucu dış rekabet karşısında sağlanan fiyat avantajı ile ihracat rakamımız 18.1 milyar dolara çıkmıştır. İhracat artış hızınının 1995 yılında %19.5, 1996 yılında ise %7.3 olarak gerçekleşmesinin sebebi, dünya ticareti

büyüme hızındaki gerileme olarak nitelendirilmektedir. 1989-1999 yılları arasında ihracat oranları sürekli artmıştır. İhracatın 1997 yılında 26.2 milyar dolara yükselmesinin sebebi, Güneydoğu Asya’da meydana gelen mali krizin olumsuz etkilerine rağmen, dünya hasılasında yüksek büyüme sonucu artan dış talep olmuştur. Fakat bu kriz zamanla reel sektörü etkilemiş dünyadaki büyüme oranı ve dünya ihracatı olumsuz etkilenmiştir. Bunun üzerine küresel krizin Rusya’ya sıçraması Türkiye’nin ihracat artışını da olumsuz etkilemiştir. 1997 yılında 26.2 milyar dolar olan ihracat, 1998 yılında %2.2 artarak 26.9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1999 yılında küresel krizin etkisinin hissedilmesi ve Türkiye’de yaşanan 17 Ağustos depremi sebebi ile ihracatımız 26.6 milyar dolara gerileyerek %1.2 oranında azalmıştır. İç talebin canlanması TL’nin Euro’ya karşı reel olarak değer kazanması sebebi ile 2000 yılında ihracatımız %4.5 oranında artarak 27.8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Şubat 2001 yılında yaşanan kriz sebebi ile ihracatımız 31.3 milyar dolara ulaşmıştır (Türker, 2007: 177-180). Fakat ithalatın ihracat oranlarından daha fazla artması dış açıkları arttırmıştır. 1991-2001 yılları arasındaki dış ticaret hacmi ise genellikle artan bir seyir izlemiştir.

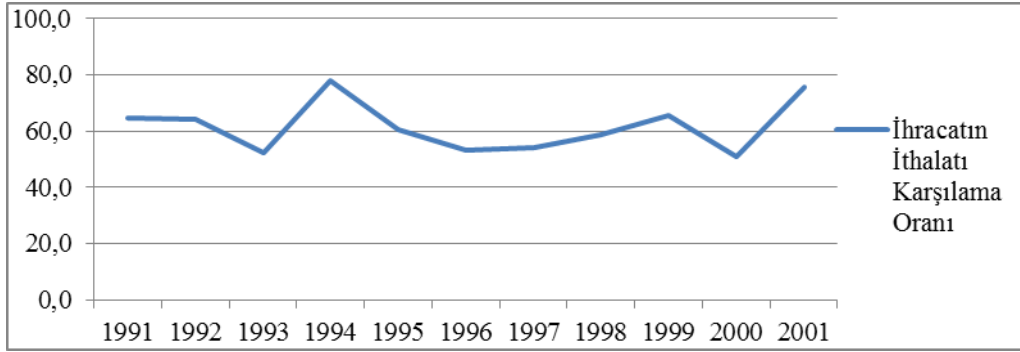
Grafik 11. 1991-2001 Dış Ticaret Göstergeleri

Kaynak: TÜİK, veri tabanı, dış ticaret istatistikleri verilerinden faydalanılmıştır, www.tuik.gov.tr (08.02.2013).

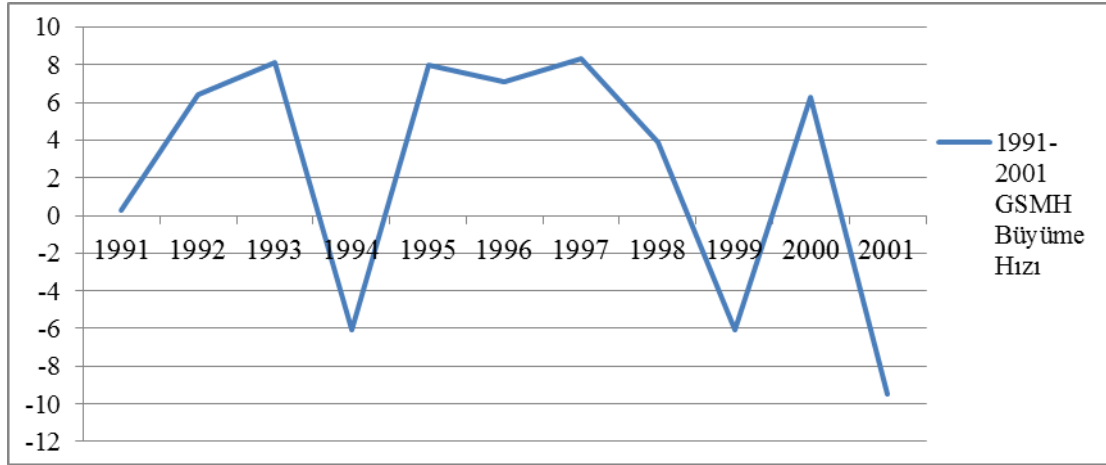
1988 yılında %81 olarak gerçekleşen ihracatın ithalatı karşılama oranı 1990’lı yıllarda ortalama %60 değerine gerilemiştir. 1994 krizinin etkisi ile ihracatın ithalatı karşılama oranı %77.8’e yükselmiş, 2000 yılında ise %51 ile en düşük seviyesine ulaşmıştır (Grafik 12).

Grafik 12. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1991-2001, %)

Kaynak: TÜİK, veri tabanı, dış ticaret istatistikleri verilerinden faydalanılmıştır, www.tuik.gov.tr (08.02.2013).

Grafik 13. GSMH Büyüme Hızı (1991-2001, Yüzde)

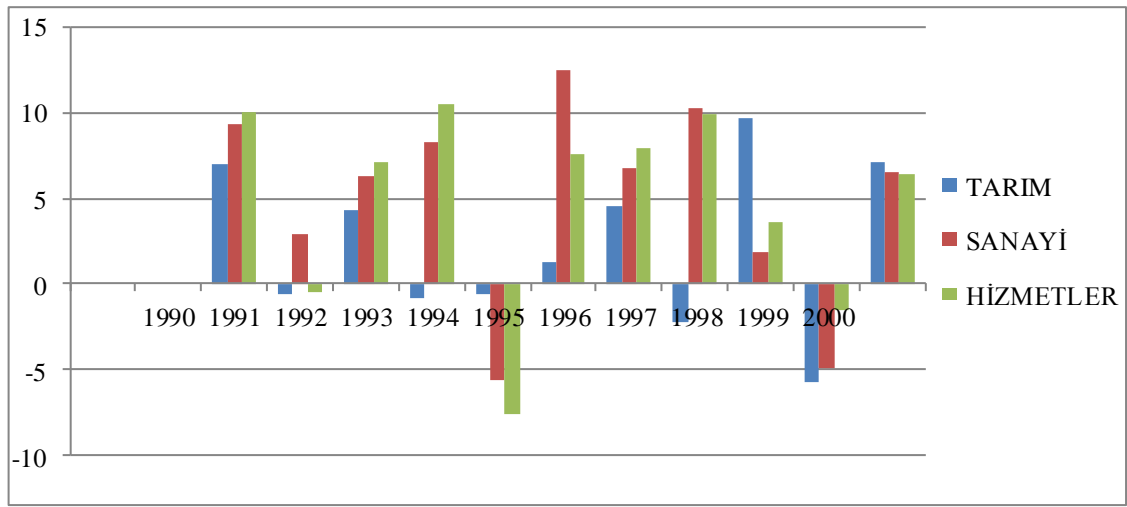

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010), <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal> (06.04.2013).

1991-1993 yılları arasında GSMH büyüme hızı sürekli artmış, 1993 yılında %8.1 oranında büyüme gerçekleştirmiştir. 1994 yılında yaşanan kriz sebebi ile GSMH %6.1 oranında azalmıştır. 5 Nisan 1994 kararlarının uygulanması istihdam, imalat sanayi, üretim üzerinde olumsuz etkiler yaratmış, stagflasyon sebebi ile durgunluk yaşanmıştır. 1995 yılı ise bir önceki yıla göre %8.1 oranında büyümüştür. Bu büyüme ekonomide yaşanan olumlu etkilerden kaynaklanmamıştır. Ekonomi 1994 yılında yaşanan stagflasyon döneminden daha iyi olması durumunda olduğu için büyüme gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinde 1995 yılının ikinci yarısından sonra yaşanan bu

canlılık 1996 yılında da devam etmiş 1997 yılında ise %8.3 oranında büyümüştür. Bu büyüme iç talepteki artıştan kaynaklanmaktadır. 1997 yılından sonra GSMH oranlarında azalma meydana gelmiş, 1999 yılında ise %6.1 oranında azalmıştır. 2000 yılında enflasyonu düşürme ve istikrarı sağlama programında alınan önlemler nedeni ile GSMH artmış, %6.3 oranında artmıştır. 2001 yılında yaşanan finansal ve bankacılık krizi sebebi ile GSMH %9.5 oranında azalmıştır (Grafik 13).

Grafik 14. Sektörel Büyüme Hızları (1990-2000, %)

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010), <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal> (06.04.2013).

1994-1999 yıllarında tarım, sanayi ve hizmetler sektörü negatif büyüme göstermiştir. Ortalama sektörel büyüme hızlarına baktığımız zaman sanayi sektörü %4.9 ile birinci sırada, hizmet sektörü %3.8 ile ikinci sırada ve son olarak tarım sektörü %2.8 ile son sırada yer almaktadır. Ayrıca 1990-2000 yılları arasında ihracatın sektörel yapısı sanayi sektörü ağırlıklıdır. 2000 yılında ise üç sektör de birbirine yakın büyüme oranları yaşanmıştır (Grafik 14).

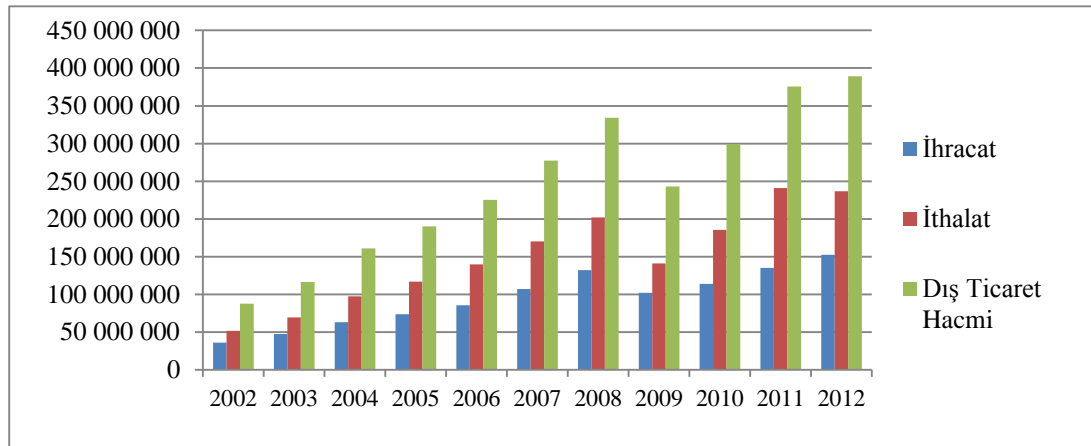
Sonuç olarak Türkiye, 5 Nisan kararlarının orta ve uzun vadeli hedeflerini uygulayamamış, yapısal reformları gerçekleştirememiştir. Türkiye 1995-1999 yılları arasındaki dönemde, iç talep canlılığına dayalı, tasarruf açığının arttığı, reel sektördeki üretim kapasitesindeki genişlemenin sınırlı olduğu, ve özellikle dış ticarete yönelik sektörel büyümenin sınırlı olduğu, bununda dış açık ve dış kaynak, ihtiyacını sürekli

olarak artırdığı bir durumda istikrarsız bir büyüme gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye’de ekonomiyi yönetenler IMF’in kapısından ayrılamamış, kriz gündemden düşmemiş ve bu dönemde 2001 finansal, bankacılık krizi ile son bulmuştur (Şahin, 2006: 239).

2.4.2.3. 2002 Yılı ve Sonrası

2001 finansal ve bankacılık krizinden sonra Türkiye ekonomisi yeni bir sürece girmiş, 2002 yılında yeni hükümetin seçimlerle iktidara gelmesi sonucu “İstikrar Programı” odaklı politikaları genele bakıldığında başarılı olmuştur. Ayrıca 2002-2003 yıllarında AB politikalarında da aynı başarı sağlanmıştır. AKP hükümeti 2004-2009 yılları arasında enflasyon hızını %7'lere kadar düşürmüştü, tek haneli rakamlara ulaşmıştır. Bu başarının arkasında 2001 yılında yapılan IMF programının, yeniden yapılanan Merkez Bankası’nın, özelleştirmelerin, artan uluslararası kredi akımlarının ve hükümetin uyguladığı istikrar programının rolü bulunmaktadır (Yenal, 2003: 189). Türkiye’nin 2003-2006 yılları arasında ortalama fiyat artışı %9, ortalama büyüme haddi ise %8 oranlarına ulaşarak büyük bir başarı sağlanmıştır.

Grafik 15. 2002-2012 Dış Ticaret Göstergeleri

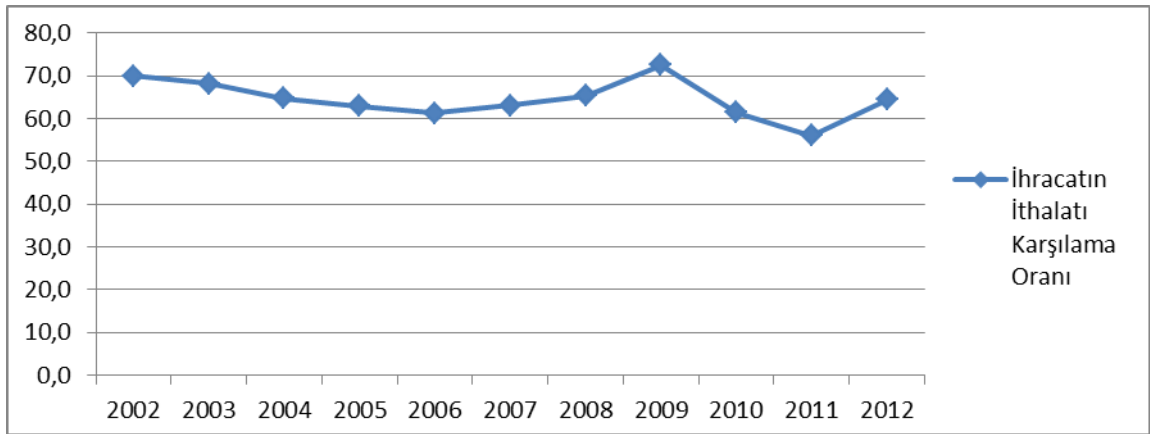

Kaynak: TÜİK, veri tabanı, dış ticaret istatistikleri verilerinden faydalanılmıştır (2012 yılı verileri geçicidir), www.tuik.gov.tr (08.02.2013).

1980 yılı sonrasında dış ticarete önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1980 yılında 10.8 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 1990 yılında 35.3 milyara, 2000 yılında 82 milyar dolara ve 2004 yılında 161 milyar dolara ulaşmıştır (DPT, 2007; 94). 2002 ve

2012 yılları arasındaki ihracat, ithalat ve dış ticaret hacmi rakamlarına bakıldığında sürekli bir artışın yaşandığı gözlemlenmektedir. Fakat 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde yaşanan mortgage krizi yaşanmış, daha sonra ABD'nin önde gelen yatırım bankalarından olan Lehman Brothers'ın iflası ile küresel kriz haline dönüşmüştür. Bu küresel krizin, 2009 yılında Türkiye ekonomisinde kendini hissettirmesi sebebi ile ihracat, ithalat ve dış ticaret hacmi rakamlarında düşüş yaşanmıştır. 2009 yılında sonra yine dış ticaret göstergelerinde artış yaşanmıştır. 2002 yılında ortalama 36 milyar dolar olan ihracatımız, 2012 yılında 152.4 milyar dolara ulaşmıştır. 2002 yılında 51.5 milyar dolar olan ithalatımız, 2012 yılında 236.5 milyar dolara, 2002 yılında 87.6 dolar olan dış ticaret hacmimiz ise 2012 yılında 389 milyar dolara ulaşarak artış yaşanmıştır (Grafik 15).

Grafik 16. 2002-2012 İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Kaynak: TÜİK, veri tabanı, dış ticaret istatistikleri verilerinden faydalanılmıştır (2012 yılı verileri geçicidir), www.tuik.gov.tr (08.02.2013).

2002-2012 yılları arasındaki ihracatın ithalatı karşılama oranları ortalama %64.5 oranında gerçekleşmiş, en yüksek rakama ise 1999 yılında %72.5 ile ulaşılmıştır. Bu da 1999 yılında ihracat ile ithalat arasındaki farkın azalmasında kaynaklanmaktadır (Grafik 16).

2000-2006 yılları arasında ithalatın mal gruplarına göre dağılımına bakıldığında hammadde malının birinci sırada, yatırım malının ikinci sırada ve tüketim malının ise üçüncü sırada olduğu görülmektedir (Tablo 14).

Tablo 13. İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Toplam İçindeki % Payı, 2000-2006)

YILLAR	Yatırım	Hammadde	Tüketim
2000	20,9	66,1	12,7
2001	16,8	73,2	9,2
2002	16,3	73,0	9,5
2003	16,3	71,7	11,3
2004	17,8	69,3	12,4
2005	17,4	70,1	12,0
2006	16,2	71,7	11,6

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010), <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal> (06.04.2013).

2000-2006 yılları arasında ithalatın mal gruplarına göre dağılımına bakıldığında hammadde malının birinci sırada, yatırım malının ikinci sırada ve tüketim malının ise üçüncü sırada olduğu görülmektedir (Tablo 14).

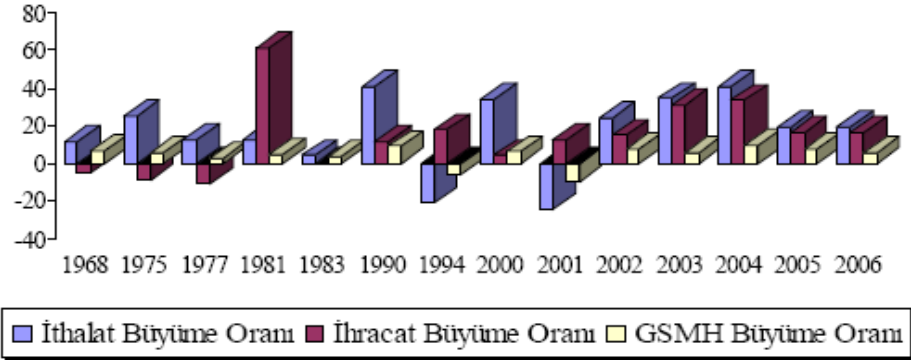
Tablo 14. İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı (Yüzde, 2000-2006)

YILLAR	İhracat/GSMH (%)	İthalat/GSMH (%)
2000	13,8	27,1
2001	21,7	28,0
2002	19,7	27,4
2003	19,8	28,0
2004	20,9	31,2
2005	20,3	32,1
2006	21,8	32,5

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950- 2010), <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal> (06.04.2013).

2000-2006 yılları arasında ihracatın GSMH içindeki payı ortalama %19,7 iken, ithalatın GSMH içindeki payı ortalama %29,7'dir. Türkiye'nin 1981-1990 yılları arasındaki ihracatının GSMH içindeki payı %10,31, 1991-2000 yılları arasında %12,11, 2001-2006 yıllarındaki payı ise %20,68'dir. Bu değerler bize ihracatın GSMH içindeki payının arttığını göstermektedir . Fakat bu artışlar ithalat içinde yaşandığı için dış açıklar giderek artmaktadır (Tablo 15).

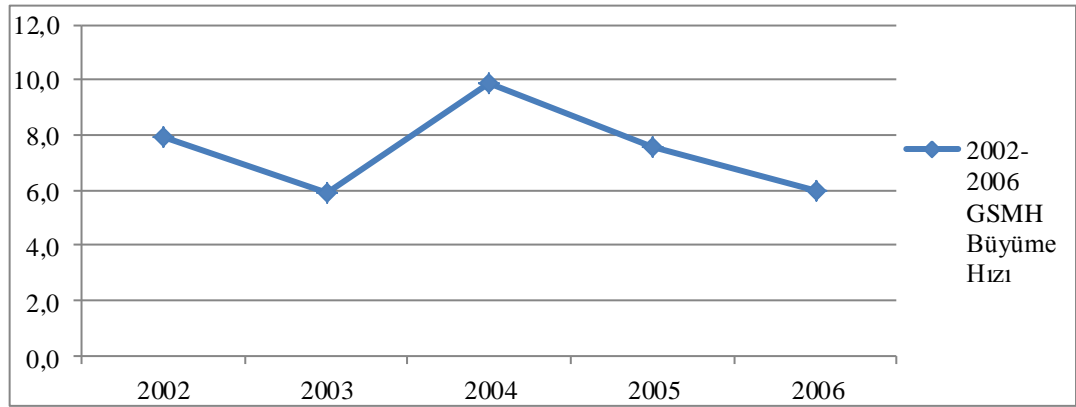
Grafik 17. İhracat-İthalat ve GSMH Büyüme Oranları

Kaynak: Yıldız, 2008: 55.

Grafik 17'ye göre, özellikle 1980-2006 yılları arasındaki Türkiye'nin ekonomik büyüme, ihracat ve ithalatın büyüme oranları arasındaki ilişkiye bakıldığında, 2001 krizi sonrasında, ekonomik büyüme, mal ihracat ve ithalat artış oranlarının birlikte seyrettiği görülmektedir (Gerni, C., Ö.S. Emsen, ve M.K. Değer, 2008: 3)

Grafik 18. 2002-2006 GSMH Büyüme Hızı

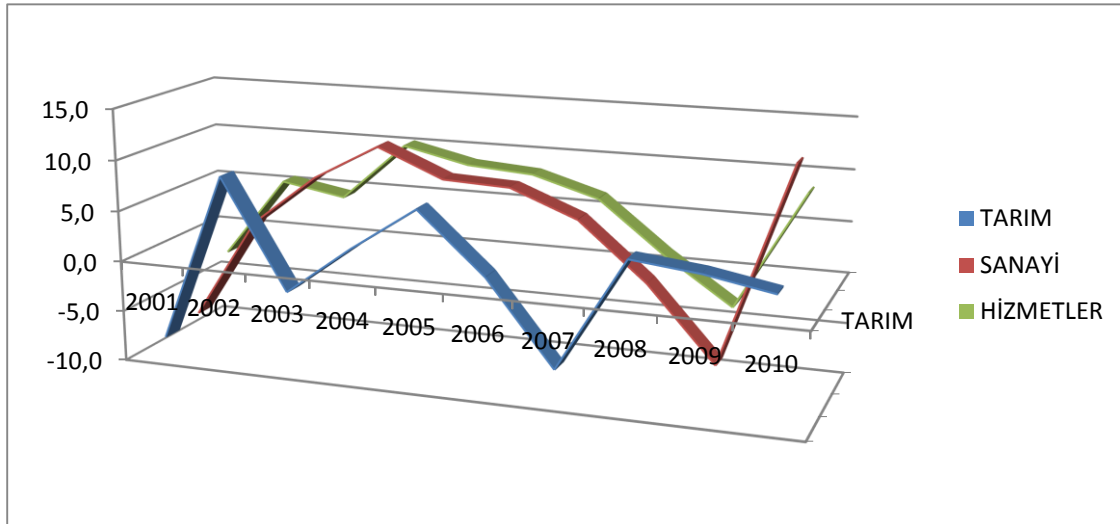
Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010), <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal> (06.04.2013).

Türkiye'nin 2002-2006 yılları arasındaki GSMH büyüme hızlarına bakıldığında 2004 yılında %9.9 büyüme hızı ile en yüksek rakama ulaşmıştır. Türkiye, 2004 yılında %9.9'luk büyüme hızı elde ederek, OECD'nin en hızlı büyüyen ekonomisi olmuş, GSMH' daki artış hızı %9,9, GSYİH artış hızıysa %8.9 olarak gerçekleşmiştir. Böylece Türkiye 2004 yılında en yüksek büyüme hızını yakalarken, yıl sonu büyüme hızı

itibariyle OECD'nin en hızlı büyüyen ülkesi konumundaki Çin'i geride bırakmıştır. 2004 yılında Çin %9,1 büyüme göstermiştir. Türkiye'nin GSMH'sı cari fiyatlarla 299.4 milyar dolara ulaşmıştır. 2003 yılında GSMH 239.2 milyar dolar, GSYİH 241 milyar dolar seviyesinde iken, 2004 yılında kişi başına milli gelirse 4172 dolar olmuştur. Bir başka gösterge olan enflasyon ise, 2000'li yıllarda %40 seviyelerinden 2004 yılı sonunda tek haneli rakamları görmüştür (Grafik 17).

2002-2007 yılları arasında sürekli büyüyen Türkiye ekonomisi ortalama %6.8 oranında büyümüştür. 2007 Ağustos ayı itibariyle ABD konut piyasasında meydana gelen finansal kriz, 2008 yılı Eylül ayı itibariyle küresel krizde dönüşmüş, Türkiye ekonomisi de bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. 2008 yılı son çeyreği ve 2009 yılının ilk üç çeyreğinde Türkiye'nin büyüme oranlarında resesyon yaşanmıştır. GSYH, 2008 yılında %0.7, 2009 yılında ise -%4,7'lik negatif bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bu bir yılda GSYH %8.4 oranında azalmıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler 2009 yılında %1.2 büyürken, Türkiye %6 oranında küçülmüştür (Emiroğlu, 2012; 110). Daha sonra toparlanma sürecine giren Türkiye alınan önlemlerle 2010 yılında %9.2, 2011 yılında %8,5 oranında bir büyüme oranı yakalamıştır (Çarıkçı, 2012: 2).

Grafik 19. Sektörel Büyüme Hızları (Yüzde, 2001-2010)

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010), <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal> (06.04.2013).

Türkiye'nin 2001-2010 yılları arasındaki sektörel büyüme hızlarına baktığımızda, tarım sanayi ve hizmetler sektörünün 2001 yılında yaşanan kriz nedeni ile negatif büyüme gerçekleştirdiği görülmektedir. Sanayi ve hizmetler sektörü, 2001 ve 2009 yıllarında negatif büyüme gerçekleştirirken, tarım sektörü ise 2001, 2003 ve 2007 yıllarında negatif büyüme gerçekleştirmiştir. Sanayi ve hizmetler sektörünün 2001 ve 2009 yıllarında negatif büyüme gerçekleştirmesinin nedenleri arasında 2001 yılında yaşanan finansal ve bankacılık krizi ile 2008 yılında ABD'de başlayan daha sonra küresel kriz haline gelen mortgage krizinin 2009 yılında Türkiye'de olumsuz etkilerini göstermesi yer almaktadır. 2001-2010 yıllarında en fazla büyüyen sektör ortalama %4.72 ile hizmetler sektörüdür. İkinci sırada ortalama %4.32 ile sanayi sektörü, üçüncü sırada ise ortalama %1.39 ile tarım sektörü yer almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE (2001-2012) UYGULANAN DIŞ TİCARET POLİTİKASI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: EKONOMETRİK ANALİZ

3.1. LİTERATÜR TARAMASI

Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik çalışma ve teoriler uluslararası iktisat biliminin doğuşuna kadar gitmektedir. Dolayısıyla dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisi yıllardır tartışılan konular arasında olmuştur. Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk iktisatçı Adam Smith olarak bilinmektedir. Onu izleyen bir diğer iktisatçı, David Ricardo, sonra James Mill ve J.Stuart Mill’dir.

Bugünkü büyüme modellerine bakıldığında dış ticaretin büyümenin kaynaklarından sadece biri olarak kabul edilmektedir. Dış ticareti ekonomik büyümenin temel ve en önemli kaynağı olarak görenler ise, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi (İDBH)’ni savunmaktadırlar. İDBH’ne göre 1960’lı yıllardan itibaren Güneydoğu Asya ülkelerinde yaşanan ekonomik büyümenin temel kaynağını dış ticaret oluşturmuştur. Bu ülkeler arasında Singapur, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong yer alırken son yıllarda bu dörtlüye Çin’de dahil olmuştur. Hatta bu dörtlü “Asya Kaplanları” olarak adlandırılmaktadır. Asya Kaplanları bu hipotezi uygulayan başarılı ülkeler arasında yer almaktadır (Medina-Smith, 2000: 2)

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Türkiye, 1960-1980 yılları arasında ithal ikamesine dayalı dış ticaret politikasını benimserken, 1980 sonrası dışa açık, ihracata dayalı sanayileşme politikasını benimsemiştir. Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’nin 2001-2012 yılları arasında uyguladığı ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin ekonomik büyüme üzerindeki ilişkisi zaman serisi ekonometri verileri kullanılarak analiz edilmeye çalışılacaktır.

İDBH’ni destekleyen birçok çalışma mevcuttur. Bazı çalışmalar bu hipotezi destekleyen sonuçlar elde ederken bazı çalışmalar ise bu hipotezi desteklemeyen sonuçlar elde etmiştir. Aşağıdaki tabloda dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki

ilişkileri inceleyen bazı çalışmaların özetleri yer almaktadır. Bu çalışmalar arasında Dünya ülkeleri ve Türkiye örnekleri bulunmaktadır.

Tablo 15. Çalışmaları İnceleyen Literatür Özeti

YAZAR	DÖNEM	VERİ SETİ	YÖNTEM	SONUÇ
Emery (1967)	1953-1963	50 Ülke	En Küçük Kareler Yöntemi (EKKY)	İDBH desteklenmektedir.
Syron & Walsh (1968)	1953-1963	50 Ülke	EKKY	İDBH desteklenmektedir.
Kravis (1970)	1835-1966	37 Ülke	Rank Korelasyonu	İDBH desteklenmektedir.
Michaely (1977)	1950-1973	41 Az Gelişmiş Ülke (AGÜ)	Rank Korelasyonu	İDBH desteklenmektedir.
Balassa (1978a)	1960-1966 ve 1966-1973	11 Yarı Sanayileşmiş Ülke	EKKY ve Rank Korelasyonu	İDBH desteklenmektedir.
Balassa (1978b)	1960-1966 ve 1966-1973	11 Gelişmekte Olan Ülke (GOÜ), (Brezilya, Şili, Kolombiya, Arjantin, Meksika, İsrail, Yugoslavya, Tayvan, Singapur, Kore ve Hindistan)	EKKY ve Rank Korelasyonu	İDBH desteklenmektedir.
Heller & Porter (1978)	1950-1978	41 AGÜ	Rank Korelasyonu	İDBH düşük oranda desteklenmektedir.
Krueger (1978)	1954-1971	Kolombiya, Şili, Brezilya, Hindistan, Güney Kore, İsrail, Filipinler ve Türkiye	EKKY	İDBH desteklenmektedir.
Tyler (1981)	1960-1977	55 Orta Gelirli GOÜ		İDBH desteklenmektedir.

Balassa (1982)	1960-1973	11 GOÜ (Brezilya, Şili, Kolombiya, Arjantin, Meksika, İsrail, Yugoslavya, Tayvan, Singapur, Kore ve Hindistan)	Rank Korelasyonu	İDBH desteklenmektedir.
Feder (1983)	1964-1973	32 Ülke	EKKY	İDBH desteklenmektedir
Kavoussi (1984)	1960-1978	73 Düşük ve Orta Gelirli GOÜ	EKKY ve Rank Korelasyonu	İDBH desteklenmektedir
Jung & Marshall (1985)	1950-1981	37 GOÜ	EKKY ve Granger Nedensellik Analizi	İDBH desteklenmektedir. (Sadece Mısır, Endonezya, Kosta Rika, Endonezya ülkeleri için)
Balassa (1985)	1973-1979	43 Yarı Sanayileşmiş Ülke	EKKY	İDBH desteklenmektedir.
Kavoussi (1985)	1960-1977	51 GOÜ	Rank Korelasyonu	İDBH desteklenmektedir
Ram (1985)	1960-1977 ve 1970- 1977	73 AGÜ	EKKY	İDBH desteklenmektedir
Helleiner (1985)	1960-1979	23 Düşük Gelirli Ülke ve 24 Afrika Ülkesi	EKKY	İDBH desteklenmektedir.
Ram (1987)	1960-1982	88 Ülke	EKKY	İDBH 39 Ülke için desteklenmektedir. (Fakat Türkiye için desteklenmemektedir)
Sheehey (1990)	1960-1970	36 Ülke	EKKY	İDBH desteklenmektedir.
Afxentiou & Serleties	1950-1985	16 Sanayileşmiş Ülke	Philips-Perron Birim Kök Testi ve Granger Nedensellik Testi	ABD ve Norveç dışında sistematik bir ilişki bulunmamaktadır.
Moore (1992)	1960-1966, 1966-1973, 1973-1979 ve 1979- 1976	87 Orta ve Yüksek Gelirli Ülke		İDBH desteklenmektedir.

Dollar (1992)	1976-1985	95 GOÜ	Panel EKK, Çapraz Kesit Tahmini	Büyüme ile dışa açıklık arasında pozitif ve anamlı ilişki bulunmaktadır.
Edwards (1992)	1970-1982	30 GOÜ	EKK, Ağırlıklandırılmış EKKY	İDBH desteklenmektedir.
Levine ve Renelt (1992)	1960-1989	119 Ülke	Leamer (1983) Uç Değerler Çözümlemesi	İDBH desteklenmektedir.
Marin (1992)		4 Gelişmiş Ülke (GÜ) – OECD Ülkesi (ABD, Japonya, İngiltere ve Almanya)	Granger Nedensellik Analizi	İDBH desteklenmektedir.
Sheehey (1992)	1960-1981	53 GOÜ	EKKY	Bazı Ülkelerde İDBH desteklenmektedir.
Bahmani- Oskooee ve Else (1993)	1973-1988	9 GOÜ	Koentegrasyon ve Hata Düzeltme Modeli	İDBH desteklenmektedir.
Ateşoğlu(1994)	1963-1989	ABD	2 SLS	
Love (1994)	1960-1990	20 Ülke	Birim Kök Testi	
Greenaway ve Sapsford (1994)	1957-85 1970-85 1971-85	19 Ülke	EKKY	İDBH düşük oranda desteklenmektedir.
Sachs ve Warner (1995)	1970-1989	122 Ülke	Panel EKK	İDBH desteklenmektedir.
Bahmani – Oskoe ve Domac (1995)	1923-1990	Türkiye	Granger Nedensellik Analizi ve Johansen Eşbütünleşme Testi	Türkiye'nin ihracat ve GSMH değerleri arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Harrison (1996)	1960-1988	Ülke sayısı yıllık gözlemlere göre 51'den 17'ye farklılık göstermektedir	Panel Veri Analizi, Sabit Etkiler Modeli, Granger Nedensellik Analizi	Genel olarak açıklık endeksi ve büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur ama bu ilişki için tek taraflı bir yön bulunamamıştır.
Doraisami (1996)	1963-1993	Malezya	Koentegrasyon ve Hatta Düzeltme Modeli	İDBH desteklenmektedir.
Thornton (1996)	1895-1992	Meksika	ADF Birim Kök Testi ve Granger Nedensellik Analizi	İDBH desteklenmektedir.
Dutt ve Ghost (1996)	1953-1991	14 Ülke	Koentegrasyon ve Hata Düzeltme Modeli	İDBH desteklenmektedir.

Berg (1997)	1960-1991	Meksika	Zaman Serileri ve Granger Nedensellik Analizi	İDBH desteklenmektedir.
Özmen ve Futun (1997)	1970-1995	türkiye	Eşbütünleşme ve zayıf dışsallık testi	İhracat önderliğinde büyüme hipotezini destekleyen bir sonuca ulaşılmıştır.
Liu, Song & Romilly (1997)	1983 - 3. Çeyrekten, 1995- 1. Çeyreğe Kadar	Çin	EKKY, Genişletilmiş Dickey – Fuller Birim Kök Testi, Granger Nedensellik Testi	Çin İDBH'ni desteklemektedir. 3 model altında bu ilişkinin yönüne bakılmış sadece bir modelde toplam ticaretten GSMH'ya tek taraflı bir yön bulunmuştur.
Greenaway (1997)	1955-1985	Ticaret Liberalizasyonunu uygulayan ülkeler		İDBH desteklenmektedir.
Thornton (1997)	1850-1913	İngiltere, Almanya, İsveç, Danimarka, Norveç, İtalya	ADF Birim Kök Testi	Sadece İsveç, İtalya ve Norveç için İDBH desteklenmektedir.
Edwards (1998)	1960-1990 Dönemi arası ve alt dönemi 1980-1990 arası incelenmiştir	93 Ülke	Ağırlıklandırılmış En Küçük Kareler Yöntemi Araç Değişkenlerle Ağırlıklandırılmış EKKY	İDBH desteklenmektedir.
Shan & Sun (1998a)	1978-1996	Avustralya	ADF Birim Kök Testi	İDBH desteklenmektedir.
Shan & Sun (1998b)	1978-1996	Çin	ADF Birim Kök Testi ve Granger Nedensellik Analizi	İDBH desteklenmektedir.
Shan & Sun (1998c)	1978-1996	Hong-Kong, Kore, Tayvan	ADF Birim Kök Testi ve Granger Nedensellik Analizi	Yalnızca Tayvan için İDBH desteklenmektedir.
Yamada (1998)	2. Dönem: 1975-1997 1977-1997	2 Grup: ABD, İngiltere, Japonya, İtalya, Kanada Fransa	Granger Nedensellik Analizi	

Yu (1998)	1980-1990	Çin	Zaman Serileri Analizi, Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi, Johansen-Juselius ve Engle-Granger Eş bütünleşme Testleri	Sabit sermaye yatırımların ve ihracatın ekonomik büyümeye katkısı bulunmaktadır.
Frankeln & Romer (1999)	1985	İlk Denklem İçin 63 Ülkeye, İkinci Denklem İçin de Sırayla 150 ve 98 Ülke Bakılmıştır.	Sıradan En Küçük Kareler ve Araç Değişkenler Tahmini	EKK için ticaret ve gelir pozitif ilişkileridir. AD ye göre ticaret katsayısı EKK'ye göre daha yüksek bulunmuştur.
Harrison ve Hanson (1999)	1970-1989	72 Ülke	Panel Veri Çapraz Kesit Tahmini	Açıklık ölçütüne kota ve tarife değişkenleri eklendiğinde bu iki değişkenin büyüme ile ilişkili olmadığını göstermiştir. Sachs ve Warner açıklık endeksi hakkında güvenilir değildir demıştır.
Rodriguez & Rodrik (1999)	Zamanda çalışmalara göre farklılaşır	4 çalışmaya eleştirel olarak baktığından ülke sayısı değişmektedir	Yöntemlerde çalışmalara göre değişim göstermektedir	Eleştirdiği çalışmalar ticaret kısıtları ile büyüme arasında negatif ilişki bulunurken R&R böyle bir negatif ilişkinin kurulamayacağını göstermektedir.
Ramos (2000)	1865-1998	Portekiz	Granger Nedensellik Analizi	İDBH desteklenmemektedir.
Hatemi- J ve Irandust (2000)		Türkiye, Yunanistan, Meksika, İrlanda ve Portekiz	Tado ve Yamamoto Yöntemi	Türkiye'de ihracat ile büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
Köse ve Yiğidim (2000)	1980-1988		Tado ve Yamamoto Yöntemi	GSYİH'da ihracata doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. İthalatın ise önemli bir konuma sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Medina-Smith (2001)	1950-1997	Kosta-Rika	Eş bütünleşme Analizi	İDBH desteklenmektedir.
Zestos ve Tao (2002)	1948-1996	Kanada ve ABD	Granger Nedensellik Analizi	İDBH desteklenmektedir

Greenwaw, Morgan Wright (2002)	Zaman boyutuna bakılmıştır	73 ülke incelenmiştir	Dinamik ve Panel Veri	Liberalizasyonun büyüme üstünde J tipi etkisi görülmüştür.
Tuncer (2002)	1980-2009	Türkiye	Granger Nedensellik Analizi	GSYİH'ya doğru nedensellik ilişkisine rastlanmamış fakat GSYİH'dan ihracata doğru nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İthalat ve GSYİH arasında ise iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Irwin & Terviö (2002)	1913, 1928, 1938, 1954, 1964, 1975, 1985 ve 1990. Bu dönemler savaş yıllarını, Büyük Bunalımı ve savaş sonrası dönemleri içermektedir	150 ülke	Araç Değişken ve İki Aşamalı En Küçük Kareler Tahminleri	İDBH desteklenmektedir.
Liu, Burrige, & Sinclair (2002)	1981 1. Çeyrekte, 1997 4. Çeyreğe kadar	Çin	VARECM Analizi Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi Johansen-Jesulius Eş bütünleşme testi Wald (Nedensellik) Testi	İDBH desteklenmektedir.
Vamvakidis (2002)	1870-1990	22 Ülke	Panel veri, Çapraz Kesit Tahmini	1870-1970 döneminde açıklık ve büyüme arasında herhangi bir pozitif ilişki yoktur.
Lewer & Van den Berg (2003)	Modellere göre zaman değişmektedir	Modellere göre farklı ülkeler vardır	Çapraz Kesit ve Zaman Serileri Tahminleri, Dickey Fuller Birim Kök testi, Granger Nedensellik Testi	Ticaret ile büyüme ilişkisi pozitif bulunmuş ama ilişkinin yönü tam olarak belirlenmemiştir.

Yanikkaya (2003)	1970-1990	100 üstünde ülke vardır	Araç Değişken, Görünüşte ilişkisiz regresyon, 3 aşamalı en küçük kareler tahminleri ve sabit etkiler tahmini	İDBH desteklenmektedir.
Krishna, Özyıldırım, & Swanson (2003)	1951-1998	39 Ülke	Panel Veri Analizi	İhracat, İthalat ve yatırım bazı ülkelerde büyüme sağlamaktadır. Diğer ülkelerde ise büyüme ticaretten direkt olarak pozitif şekilde etkilenmektedir.
Sharma & Panagiotidis (2003)	1971-2001	Hindistan	Granger Nedensellik Analizi	İhracattaki büyüme GSYİH'daki büyümeyi desteklememektedir.
Şimşek (2003)	1960-2002	Türkiye	Granger Nedensellik Analizi	Çıktının büyümesinden ihracatın büyümesine yönelik tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Dollar & Kraay (2004)	1970-1990	100'e yakın sayıda ülke	Çapraz Kesit ve Ülke İçi Farklılaşma, Sıradan En Küçük Kareler ve Araç Değişken Tahminleri	Ticaret hacmindeki değişmeler ile büyümedeki değişmeler arasında yüksek oranda ilişki bulunmuştur.
Jin (2004)	1978-1998	Çin	Zaman Serileri Analizi, Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök testi, Engle-Granger Eş bütünleşme testi	Çin kıyı bölgeleri için açıklık ve çıktıdaki büyüme ilişkisi pozitif bulunurken iç bölgeler için tam tersi söz konusudur. İç bölgeler dünya ticaretine daha kapalı olduğundan bu bölgelerde artan açıklık GSMH büyümesi üstünde negatif bir etki yaratmıştır.
Wu (2004)	1980-1997	16 ülke	Panel Veri Analizi Log-olabilirlik ve Kikare testi	Açıklığın, teknolojik ilerleme ve toplam faktör verimliliği üstünde pozitif etkisi bulunmuştur.

Marwah, Tavakoli (2004)	1970-1998	4 Asya ülkesi	Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu	Yabancı sermaye ve ihracattaki artışlar Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland'da ekonomik büyüme üzerinde belirgin bir etkide bulunmuştur.
Santos-Paulino & Thirlwall (2004)	1972-1997	22 GOÜ	Panel veri seti-zaman serileri	İhracattaki büyüme serbestleşme hareketleri ile birlikte artmaktadır. Ancak serbestleşme ithalat miktarını daha çok arttırmakta ve dolayısıyla ödemeler dengesini bozmaktadır. Bu yüzden yaşam standartları ve toplam hasıla miktarı da sınırlı olmaktadır.
Hassan, Islam (2005)	1974-2003	Bangladesh	VAR-Granger nedensellik analizi	Ticari açıklık ile büyüme ve finansal gelişme ile büyüme arasında nedensellik bağı bulunamamıştır.
Jang C.	1960 (1)-1997 (3)	Kore	VAR	Dışa açıklığın büyüme üzerinde negatif bir etkisi bulunmuştur.
Elana ve Gül (2006)	1990-2006	Türkiye	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi	İthalat ve ihracattan reel döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur,
Şen (2007)	Türkiye	1980-2005	Johansen Eş bütünleşme Testi ve Varyans Araştırması	İDBH Türkiye için geçerli değildir.
Şentürk (2007)	Türkiye (1980-2005), Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan (1992-2005), Arjantin, Brezilya, Hindistan (1980-2004), Çin (1984-2005)	Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan, Arjantin, Brezilya, Hindistan ve Çin	Granger Nedensellik Analizi	Arjantin ve Brezilya hariç diğer ülkeler için ihracattan milli gelire doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur. Polonya, Hindistan ve Çin dışında ülkeler için ithalat ve milli gelir arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Türkiye'de ise ithalat ve milli gelir arasında nedensellik ilişkisi yokken, ihracattan ithalata doğru güçlü bir ilişkini olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaya (2008)	1980-2004	Türkiye	Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi (ADF)	İhracat ile büyüme arasında anlamsız bir ilişkisi tespit edilmiştir.
Çapan (2009)	1988-2007	Türkiye	Granger Nedensellik Testi	İhracattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi yoktur. Fakat GSYİH'dan ihracata doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Emiroğlu (2012)	1980-2010		Granger Nedensellik Analizi	İthalattan GSYİH'ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi varken, ihracat ile GSYİH arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.
Özçelik (2012)	1990-2011(1) – 1992-2011 (2)	Çin ve Türkiye (1) , Çin (2)	Koentegrasyon Testi	1 için büyümenin ithalata dayalı bir büyüme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 2 için ihracat ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir ilişki bulunmuş, ekonomik büyümenin ihracatı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynak: Medina-Smith, 2000; 6-9, Şentürk, 2007: 104-107, Güven, 2011: 35-40, Kaya, 2008: 71-72 vd., Çapan, 2009: 94-97.

3.2. VERİ SETİ

Çalışmada kullanılan veri seti, 2001-2012 yıllarının üçer aylık dönemlerini kapsamaktadır. Kullanılan seriler, 1998 yılı baz alınarak harcama yoluyla hesaplanan GSYİH serisi (1000 TL), dolar olarak hesaplanmış ihracat ve ithalat serisi, 1995=100 baz yılı alınarak hesaplanmış üfe bazlı reel döviz kuru serisidir.

GSYİH, TÜİK'in resmi web sayfasından, ihracat ve ithalat ve reel döviz kuru serisi ise TCMB'nın Elektronik Veri Dağıtım Sistemi web sayfasından alınmıştır.

3.3. YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye’de uygulanan dış ticaret politikalarının ekonomik büyümeye olan etkisi (2001-2012) ihracat, ithalat, büyüme ve reel döviz kuru verileri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda öncelikler değişkenler arasındaki ilişkilerin durağanlığı zaman serisi teknikleri analizi ile saptanmaya çalışılmaktadır. Analizde kullanılan zaman serisi teknikleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Philips-Perron (PP) birim kök testleri ile durağan hale geldikten sonra, Granger Nedensellik Testi ile değişkenler arasındaki ilişkinin yönü saptanmaya çalışılmaktadır.

3.3.1. Durağanlığın Saptanması

Zaman serisi verilerinin kullanıldığı çalışmalarda serilerin durağan olması büyük önem taşımaktadır. Çünkü durağan olmayan serilerin kullanıldığı regresyon analizleri gerçeğe uygun olmayan sonuçlar doğurabilmekte ve durağan olmayan serilerde geçici bir şokun etkisi de kalıcı hale gelebilmektedir. Dolayısıyla zaman serisi verilerinin kullanıldığı çalışmalarda ilk olarak serilerin durağan hale getirilmesi gereklidir. Serilerin durağan olup olmadığının belirleyebilmek için iki yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan ilki, görsel olarak saptama yapmak, diğeri ise birim kök testleri uygulamaktır. Fakat bu yöntemler arasında birim kök testlerinin uygulanması serilerin durağan olup olmadığının anlamak için kullanılan en kesin yoldur. Birim kök testlerinin en yaygın kullanılanları arasında Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve Philips-Perron (PP) birim kök testi yer almaktadır (Şen, 2007: 91-992).

3.3.2. ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi) Birim Kök Testi

Dickey-Fuller testi, hata terimlerinin oto korelasyon içermesi halinde kullanılmadığı için, Dickey-Fuller tarafından bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini, bağımsız değişken olarak modele dahil eden yeni bir test geliştirilmiştir. Bu test Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) olarak adlandırılmaktadır. ADF testi böylelikle oto korelasyon sorununu ortadan kaldırmaktadır. ADF testinde, “sıfır hipotezi serinin

durağan olmadığını ve birim köke sahip olduğunu ($H_0: \gamma=0$), alternatif hipotez ise serinin durağan olduğunu göstermektedir” (Yılmaz, 2005: 69-70). Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi (3.1) nolu denklem ile gösterilmektedir.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \gamma \cdot Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \varphi_i \Delta Y_{t-i} + 1 + e_t \quad (3.1)$$

ADF birim kök testinde orijinal düzeylerinde durağan olmayan serilerin farkları alınır, eğer serilerin birinci derecede farkları alındığında durağanlaşıyorsa seri birince derecede bütünleşik denilmektedir. Eğer birinci derecede farkı alındığı halde durağanlaşmıyorsa seriler durağanlaşmıncaya kadar farkları alınmaya devam edilmektedir (Çapan, 2009: 100-101).

ADF test istatistiğinin mutlak değeri, Mac Kinnon kritik değerinin mutlak değerinden büyük ise sıfır hipotezi reddedilir ve seri durağan demektir. (Karaca, 2003: 249).

3.3.3. Philips-Perron (PP) Birim Kök Testi

Birim kök testi uygulamalarında kullanılan bir diğer yöntem de PP birim kök testidir. PP birim kök testi, “ADF süreci içerisine Perron (1989) tarafından önerilen düzeltme faktörünün (Correction Factor/CF) eklenmesine dayanmaktadır”. PP testine göre hipotezler aşağıdaki şekilde oluşturulmaktadır (Güvenek, Alptekin vd., Çetinkaya, 2010: 7);

$H_0: \rho=0$ ise, seri durağan değildir, seride birim kök vardır,

$H_0: \rho<0$ ise, seri durağandır, seride birim kök yoktur.

PP birim kök testi, ADF birim kök testinin tamamlayıcısı niteliğinde olmakla birlikte daha esnek varsayımlara sahiptir. Ayrıca PP testi Dickey-Fuller testinin

bağımsızlık ve homojonite varsayımlarını terk etmiş, hata terimlerinin zayıf bağımlılığını ve heterojen dağılımını kabul etmiştir. PP durağanlık testi (3.2) ve (3.3) nolu denklemler ile gösterilmektedir (Hanedar, Akkaya vd., Bizim, 2005: 12).

$$Y_t = a_0 + a_1 \cdot Y_{t-1} + \mu_t \quad (3.2)$$

$$Y_t = a_0 + a_1 \cdot Y_{t-1} + a_2 \cdot \left(t - \frac{T}{2}\right) + \mu_t \quad (3.3)$$

Yukarıdaki denklemlerde T gözlem sayısını, μ_t hata terimini, a ve t trend değişkenlerini göstermektedir.

3.3.4. Johansen Eş Bütünleşme Testi

Johansen eş bütünleşme analizi, uygun gecikme sayılarının belirlenmesinden sonra zaman serileri arasındaki uzun dönem ilişkisinin modellenmesi ve tahmin edilmesinde kullanılmaktadır. “Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını test etmek amacı ile, serilere birim kök testi uygulanıp durağan hale getirildikten sonra”, eş bütünleşme testi uygulanmaktadır (Özçelik, 2012: 124).

Seriler aynı derecede bütünleşik I(d) ise, “seriler arasında eş bütünleşme olabilir ve bu durumda sahte ilişkiden bahsedilemez. Eş bütünleşme analizi birim kökleri ortadan kaldıran değişkenlerin kombinasyonlarını bulmayı” amaçlamaktadır (Uzgören ve Uzgören, 2005: 6).

Johansen eş bütünleşme testini uygulamadan önce VAR analizi ile uygun gecikme sayısı belirlenir. VAR modelinin uygulanmasındaki temel amaç, hem değişkenler arasındaki tek yönlü ilişkiyi hem de değişkenler arasındaki ileri ve geri bağlantıyı ortaya çıkarmaktır. Aşağıdaki (3.4) ve (3.5) nolu denklemlerde basit bir VAR modeli gösterilmektedir (Güvenek, Alptekin vd., Çetinkaya, 2010: 8-10).

$$Y_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^p \alpha_{11i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{12i} X_{t-1} + u_{1t} \quad (3.4)$$

$$X_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^p \alpha_{21i} X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{22i} Y_{t-1} + u_{2t} \quad (3.5)$$

Yukarıdaki (3.4) ve (3.5) nolu denklemlerde α sabit terimi, μ hata terimini, p gecikme sayısını, $a_{ij,k}$, i 'inci denklemdeki, j 'inci değişkenin k gecikmesine ait parametreyi ifade etmektedir.

VAR modelinde uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için Akaike (ACI), Schwarts (SIC), son tahmin hatası- Final Prediction Error (FPE), Hannan-Quinn (HQ) ve (LR) bilgi kriterleri kullanılmaktadır (Bozdağlıoğlu ve Özpınar, 2011: 48).

3.3.5. Granger Nedensellik Testi

Zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını ve yönünü incelemek amacıyla kullanılan yöntemdir. Granger tarafından 1969 yılında geliştirilen nedensellik analizi uygulanabilirliğindeki kolaylığı sebebiyle en çok tercih edilen yöntemler arasında yer almaktadır (Karaca, 2003: 250).

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m B_j X_{t-j} + \mu_{1t} \quad (3.6)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i X_{t-j} + \sum_{j=1}^m \delta_j Y_{t-j} + \mu_{2t} \quad (3.7)$$

Yukarıdaki (3.6) ve (3.7) nolu denklemler ile gösterilen Granger nedensellik testine göre, m gecikme uzunluğunu, U_{1t} ve U_{2t} hata terimlerinin birbirinden bağımsız olduklarını göstermektedir (Yılmaz, 2005: 70).

3.4. BULGULAR

3.4.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 16' ya göre ADF birim kök testine göre EX, GDP, RER %1 anlam düzeyine durağan iken IM %5 anlam düzeyine durağan hale gelmiştir. PP birim kök testi sonuçlarına göre ise her dört seride %1 anlam düzeyinde durağanlaşmaktadır. Kısacası değişkenlerin hepsi 1. farkları alındığında durağan hale gelmektedir.

Tablo 16. ADF ve PP Testlerinin Sonuçları

	ADF		PP	
	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark
EX	-0.5083	-7.6149*	-0.3056	-7.7216*
IM	-0.8795	-5.6744**	-0.7140	-7.3665*
GDP	-0.9115	-2.9578*	-2.0401	-14.4797*
RER	-2.6508	-7.8084*	-2.5738	-8.2242*

Not: * %1 anlam düzeyinde durağan, ** %5 anlam düzeyine durağan olduğunu göstermektedir.

3.4.2. Johansen Eş Bütünleşme ve VAR Analizi Sonuçları

VAR modellerinde uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike (ACI), Schwartz (SIC), son tahmin hatası- Final Prediction Error (FPE), Hannan-Quinn (HQ) ve (LR) bilgi kriterleri kullanılmaktadır.

Tablo 17. VAR modeli için uygun gecikme uzunluklarının seçimi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1695.497	NA	2.51e+29	79.04639	79.21022	79.10681
1	-1600.421	168.0424	6.37e+27	75.36841	76.18757	75.67049
2	-1573.032	43.31233	3.83e+27	74.83870	76.31319	75.38245
3	-1535.435	52.46107	1.48e+27	73.83418	75.96401	74.61960
4	-1495.590	48.18421	5.41e+26	72.72513	75.51028*	73.75221
5	-1465.938	30.34172*	3.44e+26*	72.09015*	75.53063	73.35889*

Not: * Bilgi kriterlerine göre tavsiye edilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 17'ye göre farklı model seçim bilgi kriterlerine göre tavsiye edilen VAR gecikme modeli uzunluklarını göstermektedir. Bu tabloya göre, sabit terimin de dahil edildiği Tablo 17'ye göre, Final Prediction Error (FPE), Akaike (ACI) ve Hannan-Quinn (HQ) bilgi kriterlerine göre uygun gecikme uzunluğu 5 olarak seçilmiştir.

Tablo 18. Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

H_0 Hipotezi	Trace Testi		En Büyük Karakteristik Kök Testi	
	Denklem Sayısı	Test İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Test İstatistiği
0	67.51381	47.85613	39.95154	27.58434
1	27.56227	29.79707	16.86883	21.13162
2	10.69344	15.49471	9.883062	14.26460
3	0.810381	3.841466	0.810381	3.841466

Johansen eş bütünleşme testi için uygun gecikme sayılarının belirlenmesinden sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı Johansen eş bütünleşme testi ile sınımlanmaktadır. Tahmin edilen VAR denklemi kullanılarak Johansen eş bütünleşme olup olmadığı araştırılmış ve test sonuçları Tablo 18'de verilmiştir. Bu sonuçlara göre değişkenler arasında eş bütünleşme olmadığı hipotezi reddedilirken 3 eş bütünleşme ilişkisi olduğu görülmüştür.

Değişkenler arasında üç eş bütünleşme ilişkisi tespit edildiği için VECM tahmin edilmiştir. Bu tahminden elde edilen eş bütünleşme ilişkilerini gösteren denklemler daha sonra Granger nedensellik testinde sınımlanacaktır.

3.4.3. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını ve yönünü incelemek amacıyla kullanılan yöntemdir. Granger tarafından 1969 yılında geliştirilen nedensellik analizi uygulanabilirliğindeki kolaylığı sebebiyle en çok tercih edilen yöntemler arasında yer almaktadır (Karaca, 2003: 250).

Tablo 19'daki 2001-2012 yıllarının üçer aylık dönemlerinin analiz edildiği Granger test sonuçlarına göre, GDP, IM ve reel döviz kurundaki, değişimler ihracatın Granger nedeni değilken, bütün olarak bakıldığında bu üç bağımsız değişkenin %10

anlam düzeyinde ihracatın Granger nedeni olduğu gözlemlenmektedir. İhracat, ithalat ve reel döviz kurundaki değişimler de ekonomik büyümenin Granger nedeni değilken, yine bütün olarak bütün bağımsız değişkenlere bakıldığında %1 anlam düzeyinde GDP'nin Granger nedenidir. Aynı şekilde ihracat, GDP, ve ithalattaki değişimler, reel döviz kurunun hem ayrı ayrı hemde bütün olarak Granger nedeni değildir.

Buna rağmen, ihracat ve ekonomik büyümedeki değişimler ithalatın Granger nedeni iken, reel döviz kurundaki değişimler ithalatın Granger nedeni değildir. İhracat, GDP ve reel döviz kurundaki bağımsız değişkenlere bütün olarak bakıldığında %1 anlam düzeyinde ithalatın Granger nedeni olduğu görülmektedir.

Tablo 19. Granger Nedenselliği/Wald Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: EX			
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	Df	Olasılık
LGDP	7.660148	5	0.1760
LIM	5.476493	5	0.3605
LRER	4.019550	5	0.5466
All	22.78794	15	0.0887
Bağımlı Değişken: LGDP			
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	Df	Olasılık
LEX	3.588999	5	0.6100
LIM	7.511715	5	0.1853
LRER	3.292352	5	0.6550
All	58.15412	15	0.0000
Bağımlı Değişken: LIM			
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	Df	Olasılık
LEX	14.58802	5	0.0123
LGDP	17.85300	5	0.0031
LRER	6.948623	5	0.2245
All	40.01458	15	0.0005
Bağımlı Değişken: LRER			
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	Df	Olasılık
LEX	1.779517	5	0.8787
LGDP	6.812880	5	0.2349
LIM	5.184235	5	0.3938
All	16.50662	15	0.3492

İktisat teorisine göre ihracattaki artışlar milli geliri arttırmaktadır. Fakat Türkiye'nin ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki katma değeri düşük olduğu için ihracatta meydana gelen artışlar ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilememektedir. Yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre ihracattan ekonomik büyümeye doğru bir

ilişkinin olmadığı görülmektedir. Yani Türkiye’de ihracata dayalı bir büyüme hipotezi geçerli değildir. Çünkü Türkiye’nin ihracatı ithalata bağımlı ve ekonomik büyüme üzerindeki katma değeri düşüktür.

Üfe bazlı reel döviz kurunun ekonomik büyüme üzerinde Granger nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. TCMB’nin temel amaçlarından biri olan fiyat istikrarını sağlama doğrultusundaki uyguladığı politikalar Türk lirasına değer kazandırmaktadır. Buda yurt içi talebin daha çok ithal malları ile karşılanmasına yol açmaktadır. Türkiye’de, katma değeri yüksek mal ve hizmet ihracatı arttırılmadığı sürece cari açığın finansmanını kolaylaştırmak için uygulanan yüksek faiz, düşük kur politikasının uzun vadede Türkiye’nin sanayi yapısını olumsuz yönde etkileyeceği açıktır.

Elde ettiğimiz Granger nedensellik testi sonuçlarına göre Türkiye’nin ihracatında ve ekonomik büyüme rakamlarında meydana gelen artışın ithalatı da arttırdığını ve aralarında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmektedir. Yapılan nedensellik testi analizinde, 2001-2012 yılları arasında ihracattan ithalata doğru tek taraflı bir ilişkinin olduğu %5 anlam düzeyinde görülmektedir. Analizde ihracatın ithalatı tek taraflı olarak etkilediği ve ihracat oranında meydana gelen bir artışın ithalatı da arttırdığı görülmüştür. Dolayısıyla Türkiye’de ithalata dayalı bir ihracat büyümesi gerçekleştiği görülmektedir.

SONUÇ

Dış ticaret, ülkelerin birbirleriyle karşılıklı olarak gerçekleştirdikleri mal, hizmet alım-satım işlemidir. Dış ticaret ödemeler bilançosunun en önemli kalemidir. Bu çalışmada dış ticaret kavramına, dış ticaret yapma nedenlerine, dış ticaret politikası amaç ve araçlarına, büyüme teorilerine ve Türkiye’de uygulanan dış ticaret politikalarına yer verilmiş ve Türkiye’de uygulanan bu politikaların ekonomik büyümeye olan etkisinin sayısal olarak analizi yapılmıştır. Ayrıca son bölümde, Türkiye’de 2001-2012 yılları arasında uygulanan dış ticaretin ekonomik büyümeye olan etkisi zaman serisi analizi kullanılarak Granger nedensellik testine göre analiz edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyet’in kurulduğu yıllardan beri sanayileşme çabası içindedir. Sanayileşme olgusu sanayi sektörünü ön plana çıkaran bir değişiklik içerdiğinden sanayileşme stratejilerini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Dış ticaret politikalarının faydaları gelişmekte olan ülkeler için bir umut kaynağı olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme yönündeki ilk adımı ithal ikameci politikası olmuştur. Bu strateji sanayileşme ve büyümenin ilk adımı niteliğindedir. 1980 öncesi dönemlerde ülkemizde ithal ikameci politika uygulanmıştır. Amacı, ithal edilen malları yurt içinde üretmek-satmak ayrıca iç talebi canlandırmaktır. Türkiye 1975 yılına kadar uyguladığı ithal ikameci politikasının da başarılı olmuştur. Özellikle BBYKP başarılı olarak uygulanmış, hedeflenen büyüme rakamına ulaşılmış plan arasında yer almaktadır. Fakat 1970’li yılların sonlarına doğru yaşanan petrol krizinin de etkisiyle tıkanmıştır. Yani bu politkanın ekonomileri krize sürüklemesi, o dönemde liberalleşmenin ve rekabetinde gündeme gelmesiyle ihracata yönelik sanayileşme stratejisine Türkiye’yi sürüklemiştir.

Türkiye 1980 yılında yeni bir sanayileşme stratejisi olan ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçmiştir. Bu stratejinin amacı ise dışa açılma, endüstrilerin rekabet edebilecek seviyeye gelmesi bunun içinde teşvik ve özendirilmesini sağlamaktır. İhracata yönelik sanayileşme stratejisi ülke ekonomisinin dinamiklerini arttırarak rekabeti geliştirmektedir. Dolayısıyla ülkenin döviz gelirleri, ihracatı arttırarak döviz ödeme gücünü ortadan kaldırmaktadır. Bu strateji kendini ancak 1990’lı yıllarda gösterebilmiştir. 1980-1990 yılları arasında dış ticarete büyük gelişmeler yaşanmıştır. 1980 yılındaki 2,910 milyon dolar olan ihracatımız 1990 yılında 12,959

milyon dolara yükselmiştir. Tarım sektörünün payı azalmıştır. Buna karşılık sanayi sektörünün payı önemli ölçüde artış göstermiştir. 1980 yılındaki büyüme oranı $-%2.8$ iken 1990 yılında $\%9.4$ 'e kadar yükselmiştir. Türkiye 1996 yılında Gümrük Birliği'ne girmesi ile bir dönüm noktası yaşamıştır. 1990 ve 2000 arası dönem finansal serbestleşmenin ve ekonomik krizlerinin yaşandığı dönem olmuştur. 1997 yılında meydana gelen Güneydoğu Asya ve Rusya krizi Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Yatırımlar, üretim ve sanayileşme hedeflenen dereceye ulaşamamıştır. Bunun sebebi de 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerdir. 1999 yılında yaşadığımız Marmara depremi ile ekonomimiz durgunluk dönemine girmiştir. 1990 ve 2007 yılı döneminde yapılan araştırmalar bize ihracat artışı ile ekonomik büyümenin gerçekleştiğini göstermektedir. 2008 yılında yaşanan küresel kriz sebebi ile Türkiye ekonomisi de olumsuz yönde etkilenmiştir. Yaşanan bu küresel kriz ise etkilerini 2009 yılında göstermiştir.

2001-2012 yıllarının kapsayan verileri zaman serisi analizi ile ilk olarak durağan hale getirilmiştir. Durağanlık testinin yapılmasındaki amaç zaman serilerindeki dalgalanmaların sapmalarını önlemek böylelikle daha sağlıklı sonuçlar edebilmektir. ADF ve PP birim kök testlerinin 1. farklarında seriler durağan hale getirilmiştir. Yapılan Granger nedensellik sonucuna göre ise, Türkiye'de ihracat ve ekonomik büyümedeki değişimler ithalatın Granger nedeni iken, reel döviz kurundaki değişimler ithalatın Granger nedeni değildir.

Türkiye'nin 1980 sonrası ihracata dayalı sanayileşme politikası uygulaması ile birlikte dış ticaret rakamlarında hızlı artışlar yaşanmıştır. Dış ticarete yaşanan bu serbestleşme özellikle 1990'lı yıllardan sonra uygulanan yüksek faiz, düşük kur politikasının etkisiyle, Türkiye ekonomisinin ithalata bağımlılığını sürekli arttırmaktadır. 2011 yılının son verilerine bakıldığında ara malı ithalatımız $\%72$ 'lik bir paya ulaşarak 173 milyar \$'ı geçmiştir. İthalata bağımlılığın asıl nedeni ara malı ithalatının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Sanayi sektörü üretiminin büyük bir oranının ithal malı girdileriyle yapılma nedeni ile katma değeri düşük olan ihracatın ithalata bağımlılık oranı $\%62$ 'yi aşmıştır.

Aslında iktisat teorisine göre ihracattaki artışlar milli geliri arttırmaktadır. Fakat bu sonuç Türkiye için geçerli olmamaktadır. Çünkü Türkiye'nin ihracatının ekonomik

büyüme üzerindeki katma değeri düşüktür. Türkiye sanayisinin üretim yapısı ithal ara ve yatırım malına bağlı olduğu için ihracatta dolayısıyla ithalata bağımlı hale gelmektedir. Türkiye ekonomisinin mevcut yapısına bakıldığında yapılan ihracatla ara malı ve hammadde ithalatı bile karşılanamamaktadır. Dolayısıyla ihracatta meydana gelen her artış ithalat rakamlarına yansımaktadır. Zaten son yıllarda Türkiye'nin yaptığı ithalatın yaklaşık %90'ını hammadde ve sermaye malı ithalatı oluşturmaktadır. İthalatın artışı hem dış ticaret dengesini, hem cari açığı hem de milli geliri olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye'de üretim ithal mallara bağlı olduğu sürece ihracata dayalı büyümenin gerçekleşmesi mümkün değildir. Dolayısıyla ithalata bağımlılık oranı azaltılmalıdır.

Türkiye'de ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki katma değeri düşük olduğu için, ihracat sektöründe yurt içi katkı/katma değer oranının arttırılması gerekmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye dış güçlerle rekabet edebilecek güçte değildir. Bu yüzden Türkiye sanayi sermayesini küresel rekabete açık hale getirmeli, iş gücü verimliliğini arttırmalı, eğitim harcamaları arttırılmalı, patent, marka, lisans, mülkiyet hakları gözden geçirilmeli, beşeri sermayeye, araştırma-geliştirme ve teknolojik gelişmeye önem verilmeli, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmeli, küçük ve orta ölçekli sanayi desteklenmelidir. Böylelikle uygulanan sanayileşme stratejileri büyümeyi daha da olumlu yönde etkileyecektir. Uygulanacak orta-uzun vadeli program ve politikalar ile ekonomik yapının yeniden yapılandırılması ve doğru stratejilerin belirlenerek hayata geçirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Acar, Y., (1994), *Büyüme Teorileri*, 2. Baskı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

Acar, Y., (2002), *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*, 4. Baskı, Vipaş A.Ş., İstanbul.

Akalın, G., (2010), *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihi'nin Liberal Yorumu*, Orion Kitabevi, Ankara.

Akdoğan, S.K., (2012), "Türkiye'de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.2, Cilt: 14, ss. 189-208.

Alkin, E., (1975), *Gelir ve Büyüme Teorisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 210, İstanbul.

Aydın, N., (2008), *Türkiye'de Ekonomik Büyüme (1968-2005): Solow Büyüme Muhasebesi ve Regresyon Modeli*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Ankara.

Berber, M., (2006), *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi, 3. Baskı, Trabzon.

Berksoy, T., (1982), *Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*, Belge Yayınları, İstanbul.

Bozdağlıoğlu, E.Y., ve Özpınar, Ö., (2011), "Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin İhracat Performansına Etkilerinin Var Yöntemi İle Tahmini", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 13, S.3, ss. 39-63.

Çarıkcı, E., (2013), "Türkiye'de Ekonomik Gelişmeler: 2008-2012 ve Hedefler 2013-2015", Çankaya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ss.1-25, (21 Kasım), carikci.cankaya.edu.tr/publications/21_Kasim_2012.doc, (06.05.213).

Çapan, İ.Z., (2009), *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:1980 Sonrası Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Manisa.

Çelebi, I. (1991), *Dışa Açık Büyüme ve Türkiye*, e Yayınları, İstanbul.

Çiftçi, N., (2008), *İçsel Büyüme Teorileri Çerçevesinde Ar-Ge Harcamalarının Dış Ticaret ve Büyüme Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Kütahya.

Devlet Planlama Teşkilatı, Kalkınma Planları, IV. Kalkınma Planı, s.34, <http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/View/13739/plan4.pdf> (01.03.2013).

Dikkaya, M. ve Özyakışır, D., (2008), “Türkiye Ekonomisinde Radikal Dönüşüm: 1980-2007”, (Ed.) Dikkaya, M., Özyakışır, D., Üzümcü, A., vd. Yeldan, E., *Türkiye'nin Ekonomi- Politigi: 1923-2007* içinde, Orion Kitabevi, Ankara, ss.139-168.

Egeli, A.H., (1997) “Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, *Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, ss. 149-161.

Emiroğlu, G., (2012), *1980 Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Büyüme İlişkisi: Bir Ampirik Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Konya.

Erdal, A., ve Dilek, Ö., (2008), “Kamu Müdahaleciliğinin Yeni Evresi ve Planlı Ekonomi: 1960-1980 Dönemi”, (Ed.) Dikkaya, M., Özyakışır, D., Üzümcü, A., vd. Yeldan, E., *Türkiye'nin Ekonomi- Politigi: 1923-2007* içinde, Orion Kitabevi, Ankara, ss.123-138.

Gerni, C., Ö.S. Emsen, ve M.K. Değer, (2008), “İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi”, *Ulusal İktisat Kongresi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İzmir, ss.1-21, (20-22 Şubat).

Gürak, H., (2006), *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*, Ekin Kitabevi, Bursa.

Güven, A., (2011), *Dış Ticaret Serbestleşmesinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Ankara.

Güvenek, A., Alptekin, V. vd., Çetinkaya, M., (2010), “Enflasyon ve Dolaylı Vergilerden Elde Edilen Gelirler Arasındaki İlişkinin Var Yöntemi İle Analizi”, *Kamu-İş Dergisi*, Cilt: 11, S.3, ss. 1-28.

Hanedar, A.Ö., Akkaya, O., vd., Bizim, Ç., (2005), “Durağanlık Analizi, Birim Kök Testleri ve Trend”, Dokuz Eylül Üniversitesi, ss. 1-14, <http://www.deu.edu.tr/userweb/onder.hanedar/dosyalar/Metin.pdf> (28.08.2013).

Hiç, M.,(1994), *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, Filiz Kitabevi: İstanbul.

İyibozkurt, M.E., (1992), *Uluslararası İktisat*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 4. Baskı, Bursa.

Karagöz K. ve S. Ergün, (2010), “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Kaynakları: Ekonometrik Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, S.2, ss. 169-185.

Karluk, S., (2003), *Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika*, Beta Basım,7.Baskı İstanbul

Kaya, A., (2008), *1980 Sonrası Dış Ticaretteki Gelişmeler ve Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği*, , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Sakarya.

Kaynak, M., (2009), *Büyüme Teorileri Giriş*, 1. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

Karaca, O., (2003), “Türkiye’de Enflasyon-Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 4, S.2, ss. 247-255.

Kazgan, G., (2002), *1990 Sonrası Yıllarda Türkiye’de Krizler ve İşsizlik; Çalışanlar ve Sosyal Güvenlikleri İçin Çözümler Açısından Bir İrdeleme*, Galatasaray Üniversitesi (17-18 Mayıs).

Kazgan, G., (1998), *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, 2. Basım, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Kemer, O.B., (2003), *Pratik Dış Ticaret Teknikleri Teori-Uygulama*, 1.Baskı, Alfa Basım, İstanbul (Ekim).

Kepenek Y. ve N. Yentürk, (2004), *Türkiye Ekonomisi*, 15. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kepenek Y. ve N. Yentürk, (2007), *Türkiye Ekonomisi*, 19. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kumbaracıbaşı, O., (1973), *Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi*, San Matbaası, Ankara.

Medina-Smith, E.J., (2000), “Is The Export-Led Growth Hypothesis Valid For Developing Countries? A Case Study Of Costa Rica”, *Policy Issues In International Trade And Commodities Study Series*, No:7, pp. 1-51.

Oğuz Ş., (2010), *Türkiye’de Enflasyon Sürekliliğinin Analizi: Tarihsel Trendi ve Tüfe Alt Gruplarındaki Farklaşması*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara (Mayıs).

Özcan, H.A., (1998), “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, ss.1-19, <http://web.sakarya.edu.tr/~kaymakci/makale/dundenbugune.pdf>, (23.03.2013).

Özyiğit, D., (2007), “Uluslararası Para Fonu (IMF)”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S.11, ss.48-59.

Pamuk, Ş., (2008), *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Parasız, İ., (2003), *Ekonomik Büyüme Teorileri*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Parasız, İ., (1998), *Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Saçık, S.Y., (2009), “Dış ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Bir İnceleme”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, Yıl: 11, (Haziran), S.16, ss.162-171.

Seyidoğlu, H., (1998), *Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama*, 12. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul.

Seyidoğlu, H., (2001), *Uluslararası İktisat*, 14. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.

Seyidoğlu, H., (2007), *Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama*, 16. Baskı, Güzem Can Yayınları, No:22, İstanbul.

Sezgin, Ş. (2009), “Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Kırgızistan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, S.29, ss. 175-190.

Şahin, H.,(2006), *Türkiye Ekonomisi*, 8. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Şen, F., (2007), *Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İzmir.

Şentürk, C., (2007), *Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Isparta.

Taban, S., (2010), *İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

Taşkın, M. M., (2003), “1923-2003 Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları”, *Dış Ticaret Dergisi Özel Sayı*, (Ekim), http://www.ozmena.net/ekonomi_/1923-2003-turkiye-cumhuriyeti-nin-dis-ticaret-politikalari-711562.html, ss. 1-12, (15.02.2013).

T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Dış Ticaret, Özel İhtisas Komisyon Raporu, 2007, Ankara, www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/3219/oik682.pdf (11.02.2013).

T.C. Kalkınma Bakanlığı, Beş Yıllık Kalkınma Planları, <http://www.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC25320C1CC3C485FB70C9008EBE56E898F05146F027CA65EC> (04.03.2013).

T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal>, (06.04.2013).

T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm> (1950-2006), (06.04.2013).

T.C. Kalkınma Bakanlığı, Temel Ekonomik Göstergeler (2008) (Aralık), <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal> (06.04.2013).

Tezel, Y.S., (1995), *İktisadi Büyüme*, İmaj Yayıncılık, 2.Baskı, Ankara.

Tokgöz, E., (2001), *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi*, İmaj Yayınevi, Ankara.

Türker, M.T., (2007), *Dışa Açık Büyüme: Türkiye Örneği*, T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1782, İktisadi ve İdari Bilimler fakültesi Yayınları, No: 204, Eskişehir.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2001 Yıllık Rapor, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası, ss.13-74, <http://www.tcmb.gov.tr/> (17.02.2013).

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2001 Yıllık Rapor, İstatistik Tabloları, ss.217-275, <http://www.tcmb.gov.tr/> (18.02.2013).

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, (2001), ss.1-30, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf (17.02.2013).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Dış Ticaret İstatistikleri, İstatiksel Tablolar ve Dinamik Sorgulama, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (08.02.2013).

Uzgören, N. ve Uzgören, E., (2005), “Zaman Serilerinde Sahte Regresyon Sorunu ve Reel Kamu Harcamalarına Yönelik Bir Ekonometrik Model Uygulaması”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S.5, ss. 1-14, <http://www.akademikbakis.org/5/3.htm> (15.08.2013).

Yenal, O., (2003), *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Yıldız, B. E., (2008), *İthalata Dayalı Büyümenin Sürdürülebilirliği, 1968-2006 Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KATÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Trabzon.

Yılmaz, Ö.G., (2005), “Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, S.2, ss.63-76, <http://journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/iktisatekonometriistatistik/article/view/5247/4785> (28.05.2013).

Yılmaz, M., (2009), *Küresel Rekabette Büyüme Dinamikleri*, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Ankara.

Yurdakul, E.M. ve Erdal, F., (2003), “Dış Ticaret Politikası”, (Ed.) Göksu, T., Çevik, H.H., Baharçipek, A. vd. Şen, A., 1980-2003 *Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları* içinde, Siyasal Kitabevi, Ankara ss. 585-613.

Yükseler, Z., (2009), *Türkiye'de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Krizler_Yukseler.pdf, (Temmuz), (12.01.2013).

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖZGEÇMİŞ FORMU

Adı-Soyadı	TUĞBA TEMÜR	T.C. Kimlik Numarası	13289237128		
Doğum Yeri	Karadeniz EREĞLİ	Doğum Tarihi	11.11.1983		
Lisans Öğrenimi	ERCİYES ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT	Yüksek Lisans Öğrenimi	BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ		
Yabancı Dil/ler	SEVİYE	Başlangıç	Orta	İyi	
1. İngilizce			X		
2.					
3.					
BİLİMSEL FAALİYETLER					
İŞ DENEYİMİ					
ÇALIŞTIĞI KURUMLAR:	S.M.M.M. BÜROSU				
STAJLAR:	S.M.M.M. STAJYERİ				
PROJELER					
İLETİŞİM BİLGİLERİ					
ADRES KONAK MAH. BURÇAK SOK. YILDIRIM CAD. NİLİFER/ BURSA.					
TELEFON :	GSM: 0505 7847988				
EPosta:	takyol38@hotmail.com				
NOTLAR					